

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GÖKTÜRKLERDEN ÖNCE TÜRKLER

•

GÜRHAN KIRİLEN

GÖKTÜRKLERDEN ÖNCE TÜRKLER

•

GÜRHAN KIRİLEN

Gece Kitaplığı: 623 • Araştırma: 206

Genel Yayın Yönetmeni • Yaşar HIZ

Editör • Taşkın KÖKSAL

Kapak Tasarım • Hatice UZUN

Dizgi • Nurgül HIZ

Basım • © 2015

ISBN • 978-605-9825-02-3

2015 © copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan

hiçbir yolla çoğaltılamaz.

gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Son Çağ

Sertifika No: 25931

KISALTMALAR

EÇ:	Eski Çince
OÇ:	Orta Çince
ATS:	Altayca Sözlük
CFYK:	Cefuyuankui
DLT:	Divan-1 Lugat-it Türk
GDHCD:	Eski Çince Büyük Sözlük
DCESFSZ:	Budist Manastır Kayıtları
SJ:	Tarihçinin Kayıtları
HS:	Han Tarihi
HHS:	Sonraki Han Tarihi
SGZ:	Üç Devlet Kayıtları
GJHCD:	Çince Sözlük
GDWHCY:	Söz Varlığı
JS:	Jin Tarihi
WS:	Wei Tarihi
JGWCD:	Fal Yazıtları Sözlüğü
JTS:	Eski Tang Tarihi
XTS:	Yeni Tang Tarihi
ZS:	Zhou Tarihi
SS:	Sui Tarihi
BS:	Kuzey Tarihi
WS:	Wei Tarihi
ZZTJ:	Zizhi Tongjian

Pinyin Yazıçevirimi İçin Türkçe Anahtar:

İnce (Türkçe)

j: c

q: ç

ş: ş

Kalın

zh: c(1)

ch: ç(1)

sh: ş(1)

z: dz(1)

c: ts(1)

s: s

e: ı(ğ)ı

ou: oğ

uo: uğo

ng: nğ

İÇİNDEKİLER

Gök Türklerden Önce Türkler	9
Doğu Asya'da Kavimler Göçü	23
Altay Dilleri ve Çince Arasında Etkileşim	27
Tiele Adı Üzerine	35
Gaoche/Koçu Üzerine.....	42
Turfan Yöresinde Koçu Devleti: Qoço.....	50
Tielelar ve Gaoche (Koçu).....	59
Kuzey Tarihi ve Wei Kayıtlarına Göre Gaochelar	61
Fu-fu-luo ve Diğer Boylar	74
Sui Tarihi'ne Göre Tielelar.....	83
Tang Huiyao'da Tielelar.....	86
Rouranlar (Juan-juan)	89
Kuzey Tarihi'ne Göre Rouranlar (Ruru).....	99
Sonuç Yerine.....	148
Kaynakça.....	153
Ekler	161

Gök Türklerden Önce Türkler

Çin kaynaklarında birbirlerinin devamı olduğu sık sık dile getirilen Di, Dili, Dingling, Tiele ve Chile, Kore'nin kuzeyinden Kafkasya'ya, Ordos'tan Anadolu'ya uzanan uçsuz bucaksız topraklara yayılmış halde yaşayan Türk halklarına Çin kaynaklarınca verilen farklı adlardır. Bu adları taşıyan halkların soydaş oldukları yönünde güçlü veriler bulunmasına karşın, kültürel zenginlikleri, gelenek ve göreneklerinin çeşitliliği ile yayıldıkları geniş coğrafya gibi nedenler, bu devamlılığa şüphe düşürmekte ve bu yöndeki görüşler yetersiz bulunmaktadır.¹ Adların bugünkü sesletimleri yakınlık arz etmekle bera-

- 1 Lin Gan'ın derlediği “Türk ve Uygur Tarihi Derlemesi” içinde Zhou Liankuan bu görüşün savunucusudur. Ona göre, ilk kez Wei Tarihi'nde karşımıza çıkan “Dili-Dingling-Chile-Gaoche özdeşliği” hatalıdır. Bu hata yüzünden daha sonraki kaynaklar aslında farklı olan bu halkları karıştırmıştır. Zhou Liankuan, daha sahih olduğunu düşündüğü Sui Tarihi ve Eski Tang Tarihi gibi eserlerin ilgili bölümlerinde bu özdeşliği vurgulayan bir ifadenin bulunmayışını da savına dayanak olarak göstermektedir. Dahası Eski Tang Tarihi'nin Uygurlar için dile getirilen; “Wei (Tabgaç) Dönemi'nde Tielelardır; Gaochelara bağlıdır” ifadelerini de ilginç bir şekilde yorumlayarak Gaoche ve Tiele halklarının farklı kavimler olması gerektiği görüşünü ileri sürmektedir. (Zhou 1987: 62). Bizce, Zhou Liankuan öncelikli olarak göz önüne alınması gereken, Dili, Dingling ve Tiele adlarının tarihsel ses farklılıklarını göz ardı etmekte, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan halkları birbirlerinden ayırmaktadır. Bu yaklaşımını, Feng Chengjun'un (冯承钧) de savunduğunu söylemekte; E. Brelschneider'in, “Gaochelerin Tielelerin bir boyu olması gerektiği” görüşünü de dayanak olarak göstermektedir. (Brelschneider 1987: 62-3; akt. Zhou 1987).

ber, şüphelerin temel nedeni, söz konusu adların M.Ö. yedinci yüzyıl ile M.S. altıncı yüzyıl arasındaki bin yılı aşan uzun bir zamana yayılmış olmalarıdır. Erken dönemde alfabetik araçlarla yazıya aktarılmamış olan Türkçeden günümüze ulaşan dağınık dil verileri, görselliğin ön planda olduğu Çin yazısının değişken ses değerleriyle çözülmeye çalışılmıştır. Fakat bu aynı özellik, Eski Türkçe ad ve sözcüklerin tespitinde Çince'nin görsel ve semantik içeriğinin de göz önüne alınabileceğini göstermektedir. Ancak kimi özel ad ve hitapların çağlar aşan ortak işaretleri dahi bağlantıların şüpheyle karşılanmasını engelleyememektedir.

Çince kaynaklar, Dilerden başlayarak Türklere uzanan bir silsile içinde, kavimlerin soydaşlıklarını şüpheye yer vermeyecek biçimde sık sık vurgulamaktadır. Farklı dönemlerde Dilerin, Dinglinglerin ve Tielelerin çok sayıda boya ayrıldığı; batıdan doğuya farklı adlarla anılan Asya'ya yayılmış Türk halkları oldukları da defaatle ifade bulunmaktadır. Türklerin yayıldığı bu coğrafya, bozkır ve ormanlık alanların yanında, vahaları ve geniş tarım alanlarını da içine almaktadır. Tielelerin ataları olarak görülen Diler, daha Zhou Hanedanı zamanında (M.Ö. 11.-3. yy), Ordos başta olmak üzere Çin'in içlerine akınlar yapmış, ittifaklar kurmuş ve Çin düzlüklerindeki diğer halklarla etkileşime girerek yeni kültür çevreleri meydana getirmişlerdir. Türk kültür çevresinin temsilcisi olan Diler, daha sonra Dili adıyla

anılmış, Han Hanedanlığı ve devamında Dingling, daha sonra Gaoche, Tiele ve Chile gibi adlarla tanınmışlardır.²

Tielelerin yoğun olarak Gobi Çölü'nün kuzeyinde yaşadıkları dile getirilse de, çeşitli vesilelerle Çin'in içlerine göç ettikleri ve iç bölgelerde yeni yaşam alanları oluşturarak bölgedeki feodal yönetimlere ortak oldukları görülmektedir. Tarihte bu adlarla anılan halkların etno-kültürel bakımdan özdeş olduklarını peşinen kabul etmek, ön yargılı bir tutumdan ziyade, Çin tarihçiliğinin hemfikir olduğu bir hususu kabul etmekten ibarettir.

En eskiye gittiğimizde, Xia ve Shang dönemlerine ilişkin kayıtlarda (M.Ö. 1600–1100) Gui Fang adı göze ilk çarpan örneklerdendir.³ “Fang”, ülke, memleket demektir fakat sesçevrimi olarak düşünebileceğimiz *gui* 鬼 görsel özellikli bir sözcüktür ve “hayalet” anlamına gelmektedir. Bunun yanında Gong Fang, Tu Fang, Xun Yu, Xian Yun, Quan Rong, Kuzey Dileri, Dililer, Akdiler, Uzun Diler, Kızıl Diler gibi adların çeşitliliğine baktığımızda, imlerin çoğunda aynı ses ya da görsel içeriğin paylaşıldığı görülür.⁴ Milattan önceki binli yıllardan itibaren

2 Altay dilleri çerçevesinde Türk, Moğol ve diğer halkların bugünkü mevcut çeşitliliği oranında düşündüğümüzde, dildeki ortaklıklardan öte bu ortak kültür, Hunlardan kalan zengin miras üzerine oturmuştur. Bu, dil ve kültür devamlılığının akılda tutulması gereken bir etkenidir.

3 Da Dai Liji, Qian Fulun gibi eserlerde de geçen Gui Fang özellikle Tarihçinin Kayıtları Shiji ve Han Tarihi Hanshu'da görülmektedir. (SJ: 6, 1690; HHS: 131 vd.).

4 Bu halkların Proto-Türkler olarak sınıflandırılması hakkında bknz. (Ekrem 1995). Bu kavimlerin Çin ile ilişkileri hakkında bknz. (Onat

kayıt altına alınmaya başlanmış olan bu adlar aslında “Yi 夷” (doğu: Shang), “Di 狄 (kuzey: Dili, Tiele)”, “Rong 戎 (batı: Tibet, Qin/Çin; kuzeybatı: Xia-Zhou)”, “Man 蠻 (güney)” ayrımlıyla dört yönlü bir yapıda görülür. Bunlardan kuzey ve kuzeybatı ile büyük oranda batıyı da içine alan Türkistan, özellikle Di, Dili, Tiele, Chile ve diğer Türk halklarının etkinliklerine sahne olmuştur. Çince kaynaklarda genel olarak Kuzey Dileri olarak anılmışlardır. Resmi tarih kayıtlarında Kuzey Dileri adı altındaki çeşitli bölümler, Moğolistan ve Türkistan’da yaşayan halkları aynı şemsiye altında toplamaktadır.

Di imi (狄), çıkış noktası bakımından kuzeyde yaşayan halklara işaret etmektedir, im “bozkurt” ve “ateş” anahtarlarının birleşmesinden oluşmuştur. Yu Pian’in ‘quan 犬’ maddesi “di狄” imi için “Kuzey Dileri 北狄” açıklamasını vermektedir (Cao, Su 1999: 624). İmin en erken kullanımı Shangshu içinde; “Doğuyu fethettik, Batılı Yiler bize kızdılar, Güneyi ele geçirdik Kuzeyli Diler üzüldü” gibi ifadelerle karşımıza çıkmaktadır (Shangshu: 55). Klasik Metinler’de anlatılan tarihî olaylar, Di’nin belirli somut kavimleri karşılayan bir anlamsal içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Görsel bakımdan “bozkurt quan/çüen 犬” ve “ateş 火” imlerinin birleşiminden oluştuğu akıldan tutulursa, yabancı halklardan söz ederken imin yüklenildiği korkutucu anlamlar anlaşılabilir. Şu halde ilk elden verilen “gui: hayalet” adının da korku veren yabancı çerçevesinde anlaşılması gerekir.

1992). M.Ö. 7-5. yy arası Dilerin Çin’deki etkinlikleri hk. bknz (Kırilen 2014)

Daha yakından baktığımızda, ‘*quan/çüen*: bozkurt’un özellekle “büyük köpek” ve “çoban köpeği” anlamları önemlidir. Bu açıdan, Zhou Sarayı’nda (M.Ö. 11–7. yüzyıllar) besi hayvanlarından da sorumlu “Köpekçibaşı 犬人” adlı bir memuriyet makamının bulunması dikkat çekicidir (Zhouli: 53, 55). Bu imin Fal Yazıtları’nda, “büyük 大” imi ve “-de, -da” anlamındaki “yi 亦” ile benzerliği ise imin kökeni bakımından “insan 人” ve “büyük [insan] 大” ile yakın ilişkisini göstermektedir (JGWZD: 1102). Nitekim im, “büyük” iminden sadece sol kolun üzerine eklenmiş bir noktayla 大 - 犬 ayrılmaktadır. “Köpekli Yiler 犬夷” ve “Köpekli Ronglar 犬戎” gibi kavim adlarından da çıkarsanacağı üzere, adı içinde bu imin kullanıldığı halklar gerçekte hayvancılıkla uğraşan, o nedenle çoban köpeği besleyen halklardır.⁵ Aynı görsel parça Türk - Tu-jue (突厥) adı içinde de bir anahtar olarak kullanılan kurt ya da esasen bozkurt olmalıdır.

Di, Dili, Dingling, Tiele, Chile adları gerçekte aynı sözcüğün farklı yazı çevirimlerine işaret etmektedir. Eski okunuşlarıyla bunlar:

Di 狄, OÇ:⁶ dek; EÇ: *^lek: lek.

Dili 狄历 OÇ: dek-- rek {*[r]^lek}.

5 Kangxi Sözlüğü, belki de bu sebeple “küçük köpek: gou 狗” ve “büyük çoban köpekleri” arasındaki ayrımı vurgulamakta, çoban köpeklerinin üç türünden söz etmektedir. <http://www.zdic.net.htm> Di imi üzerine bu çözümlemem daha önce bir başka çalışmamda da kullanılmıştı bkz. (Kırilen 2014).

6 EÇ: Eski Çince Üç Devlet (220-265) öncesi; OÇ: Orta Çince M. S. 3. yüzyıl ve devamıdır.

Dingling: 丁零 OÇ: teng-leng EÇ: *tʰeŋ-reŋ.

Chile: 敕勒 OÇ: chi-reg < çı(ğ)rı(?)⁷

Tiele 铁勒 OÇ: teg-reg

Bunlar arasında Tiele hem tarihsel, hem coğrafi hem de anlatılardaki içerik zenginliği bakımından merkezi bir konumdadır. Gaoche olarak da bilinen Tielelar, Kuzey-Güney Hanedanlıkları (420–589) ile Sui-Tang Dönemleri boyunca (581–907) Kuzey Çin’de, Kuzey ve Orta Asya’da etkin olan boylar birliğidir. Wei Tarihi’nde anlatıldığı üzere pek çok kez güneye göçler gerçekleştiren bu halk, Tabgaçlarca⁸ “Gaoche” adıyla anılmaktadır. Tiele adının ilk kez görüldüğü eser de altıncı yüzyıla tarihlenen Wei Tarihi’dir. Uygur Kağanlığı’nın kurulmasından sonraysa kaynaklarda artık bu ad görülmez. Tielelar, Tang Dönemi boyunca (618–907) Gobi’nin kuzeyinden itibaren geniş

7 Kuzey Qi Tarihi’nde Chile’nin farklı bir yazılışı daha kullanılmaktadır.

8 Xianbei - Hun? – Donghu bağlantısıyla Moğol ya da Tunguz olduğu tartışmalı olan Tabgaçların atalarının yerleşim alanlarıyla ilgili Wei Shu’da, Wu-lu-hou Beyliği’nin kuzeybatısındaki taştan bir barınakta yaşadığı belirtilmektedir. Eberhard, “taş ev” motifinin, atalar mağarasıyla ilişkili olduğunu dile getirir (1942: 82). Beyliğin kuzeybatısında Wan 完 Suyu bulunduğu, bu ırmağın kuzeydoğu’da Nan Suyu 難 ile birleştiği, Nan Suyu’nun ise, doğuda denize döküldüğü söylenmektedir. Wan Suyu, Tang Shu’ya göre Shi-jian Irmağıdır 室建河 (JTS: 5358; XTS: 6177), burası bugünkü Argun Irmağıdır. Nan Suyu ise, yine Tang Tarihi’ne göre, bugünkü Heilong Jiang yani Amur’dur. Tabgaçların atalarının yaşadığı taş ev ya da mağara bu iki ırmak arasındaki Büyük Kingan Dağları’nda 興安 yer almaktadır. Wei Shu’da, Tabgaçların tarihi Hükümdarı Mao’dan 毛 Jie-fen’a 詰汾 değin on dört, Li-wei’den 力微 sonra, Shih-yi-jian’e 什翼犍 kadar on dört hükümdar olmak üzere, iki evrededir. (Otkan 1980: 28).

bir alanda liderlikler çıkarmışlar, diğer iktidar çevreleriyle savaşmışlar ve ittifaklar kurmuşlardır.

Çin kaynaklarının hemfikir olduğu üzere Türkçe konuşan Tielelar aslen, M.Ö. 1500’lü yıllardan itibaren takip edilebilen uzun bir silsilenin geç dönemde önemli bir parçasını oluşturmuşlardır. Gök Türklerin tarih sahnesine çıkışlarında Gök Türk birliğine 50 bin obayla ilk katılanlar onlardır. Tarih boyunca adlarının Çince söylenişi değişen bu boylar konfederasyonu, nihayetinde Altay dil özellikleriyle taçlandıkları konar-göçer yaşam biçiminin uzun uzadıya sahibidirler. Zanaat, tarım ve ticaretle de uğraşan Tielelar, aslen hayvancılık ve savaşçılıkla geçinirler; “sert mizaçları ve yüksek karakterleriyle” hareketli bir yaşam sürerler. Günümüzde artık imkânları tükenmiş olan o yaşam, hareket ve devinimi, ortaklaşa etkinlik ve eylemlilikle üretmeyi başarmıştır. Önce mekânı, eşyayı ve nihayet her şeyle birlikte ortak olan zamanı, göğe yönelişinde gördüğü devranla kutsarken yeryüzünde de bu döngüye katılıp ebedi göçler yürümüşlerdir.

Öte yandan “Di” adı, milattan önceki yıllarda anlam genişlemesine uğramış, belirli, somut bir halkı karşılayan anlamından uzaklaşarak genel “yabancı” anlamını yüklenmiştir. Eski anlamı, kuzey yönü ile bağlantılı olduğundan ve Klasik Metinler’deki kullanımlarında başka bir yön ile eşleştirilmediği için Çinde tarih sahnesine çıkan Kuzeyli halkların tamamı bu genel terimin şemsiyesi altında toplanmıştır. Bu durum Tarih Kayıtları ve Sonraki Han Tarihi’ndeki kullanımlarında görüldüğü gibi daha sonraki dönemlerde de açıktır. O nedenle Tang Dö-

nemi'ne gelindiğinde (618-907), Resmî Tarihler'de, aralarında Türkler'in de bulunduğu kuzeyli halklar "Kuzey Dileri Monografileri" başlığı altında toplanmıştır.⁹

Gök Türklerin kökeniyle ilgili, Çin kaynaklarında bulunan görüşlerden biri olan "Hunların kuzeyindeki Suo Ülkesi" verisinden hareketle, Dingling (Tiele – Gaoche) kavimlerinin irdelenmesi gerekmektedir.¹⁰ Bunların arasında Dingling oldukça eskidir ve ilk kez Tarihçinin Kayıtları Shiji'de karşımıza çıkan bu kavmin Hunlar'a bağlı olduğunu ve ses karşılığı olan Çince adlarının farklı yazılışlarının bulunduğunu görüyoruz.¹¹

Dinglingler (丁零), Çin yazınında "Kuzey Denizi" adıyla bilinen Baykal civarında yaşamaktadırlar. Hun Hükümdarı Batur'un (Mete) yükselişi sırasında ona tabi olmuşlar ve böylece önemli bir nüfus Hun İmparatorluğu'nun güney bölgelerine göç etmiştir. M.S. birinci yüzyılın ortalarında Hun birliğinin zayıflaması sonucu ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan Dinglingler, Hun egemenliğine başkaldırmışlardır. Üç Devlet Tarihi (220-265) Sanguo Zhi'nın aktardığına göre, Wu-

9 Bahar-Güz Dönemi ve Savaşan Beylikler dönemlerinde birbirinin devamı olan Kızıl Di, Ak Di ve Uzun Di gibi ön Türk kavimlerinin siyasi ve kültürel etkinlikleri için bkz. (Kirilen 2014).

10 Kıymetli Bahaeddin Ögel hocanın Gaochelarla ilgili 1948-57 yıllarında yazdığı "Tölesler" dışında Türkçe yazında "orijinal kaynaklardan" bir başka çalışma göze çarpmamaktadır. Konunun irdelenmesi bu bakımdan ayrıca önemlidir.

11 Tarihçinin Kayıtları'ndaki şu cümleler Hun Dönemi'nde Dinglinglerin askeri ve siyasi bir güç olduklarını gösteriyor. Daha sonra, (Batur) Kuzey'deki Hun-yü, Qü-shi, Dingling, Ge-kun ve Xin-li ülkelerini kendine bağladı. Böylece Hunların tüm beyleri bağlanarak Batur (Mo-tu: Mete) Chan-yü'yü bilge bellediler (Otkan 1980).

huan ve Xianbeiler ile ortaklaşa girişilen bu toplu hareket sonucunda Dinglingler Gansu ve Hexi yörelerine kadar gelmişlerdir. (SGZ: 831; Shi 1987: 56)

Daha önce, M.Ö. üçüncü yüzyıl ile M.S. birinci yüzyıl arasındaki üç yüzyıllık zaman diliminde Hunlarla karşı karşıya gelen Dinglingler, Çin'in parçalı siyaset sahnesinde pek çok önemli rol üstlenmişlerdir. Hun Chanyü'sü Hu-yan-di 壶衍鞬, M.S. 71 yılında İli Irmağı'nın yukarısında Wusun güçlerine karşı seferinden sonra dönüş yolunda, Dinglingler, Wuhuan ve Xianbei güçleriyle birlikte Chan-yü'ye saldırıp onu yenerek bölgedeki Hun egemenliğinin sonunu hazırlamışlardır. Han Tarihi'nin kaydettiğine göre bu olaydan sonra Hunlar zayıflamış ve 'dizginlerini elinde tuttuğu' halklar ayrılmaya başlamıştır. Dinglingler M.S. 87 yılında Hun yönetiminin içinde bulunduğu karışıklıktan yararlanarak diğer kavimlerle birlikte Hunlar'a tekrar saldırmıştır.¹²

Hunlardan boşalan iktidar koltuğuna Xianbeiler oturmadan önce, konar-göçer bütün halklar bağımsız yönetimler olarak dağılmıştır. İkinci yüzyılın ortalarında Tan-shi-huai önderliğindeki Xianbeiler yükselişe geçtiklerinde, Hunların bekası olan kavimler onlara bağlanmıştı, bu birliğe bir tek Dinglingler katılmamış, bağımsız kalmayı sürdürmüşlerdi. Sonraki

12 M.S. 85 yılının ilk ayında Kuzey Hunlarının ileri gelenlerinden Che-li-zhou-bing ile yanındaki 73 kişi kaçarak seddin içine girdi. Bu sırada Kuzey Hunları zayıflayıp yorgun düşmüş; halk dağılmıştı. Ön cephe-den Güney Hunlarının, arkadan Dinglinglerin, soldan Xianbeilerin, sağdan Batı bölgelerinin saldırısına uğrayınca artık Hunlar burada kalamayarak uzaklara çekilmişlerdir. Ayrıca bkz. (Ying Shih-yü; Sinor 2014 içinde: 190, 206).

Han Hanedanı'nın sonlarından itibaren, Gobi'nin kuzeyindeki Dingling boyları güneye göç etmeye başladılar. Wang Mang Dönemi olarak bilinen parçalanma sürecinde (M.S. 9-23) daha sonra Tabgaçların yönetim merkezini oluşturacak olan Dai bölgesine (Hebei, Wei 蔚 ilçesi çevresi) gelmişlerdi. Bu dönemde Dai garnizonuna kayıtlı Dingling askerleri bulunmaktadır.

Üç Devlet (220-265) Dönemi'nde Baykal çevresindeki Dingling boylarından ayrı, Wusunların batısı ile Kangju'nün kuzeyinde bir diğer Dingling kitlesi daha kaydedilmiştir. Dinglinglerin yaşadığı geniş bölge, İli Havzası, Altay Dağları ve Tarbagatay coğrafyasını içine almaktadır. Weilüe'nin gösterdiği üzere Baykal çevresindekilere Kuzey Dingling, Wusunların batısında bulunan Türk boylarına ise Batı Dinglingleri denmektedir. (Shi 1987: 69).

Üç Devlet Kayıtları (SGZ) içindeki, Dinglinglerin, Xianbeilerin kuzeyinde yaşadığı bilgisine yakından bakan Zhou Liankuan, burada geçen "bei ju Dingling" ifadesini sözcük anlamı ile yorumlayarak, Xianbeilerin Dinglinglere karşı bir direniş içinde olduğunu dile getirmektedir. (Zhou: 60, Lin 1987 içinde). Tarihçinin Kayıtları ve Han Tarihi'nde Batur (Mete) Dönemi Hunlarla ilgili "Dinglingleri fethettiler" ifadesiyle kıyaslandığında Xianbeilerin gerçekten de Dinglinglere karşı "savunmada olduğu, onlara karşı koymaya çalıştığı" anlaşılabilir. Ancak bize göre bunlar birbirinden farklı metinlerdir. O nedenle kendi içlerinde yorumlanmalıdır. Wei Lüe'nin "Batı Savaşçıları" bölümüne de bu gözle bakan Zhou Liankuan yine benzer bir

durumun olduğunu ileri sürmektedir: “Dingling Ülkesi, Kan-gju’nün kuzeyindedir, 60 bin güçlü askeri vardır. Bu Dinglinglerin Hunların kuzeyindekiler olduğu varsayılır. [Ama] Onlar Wusunların [da] batısındadır; belki de onlar farklı bir türdür” sözlerini aktarmaktadır. (Zhou 1987: 60).

“Bir de Hunların kuzeyinde Hunyü, Qushe, Dingling, Gekun (ve) Xinli ülkeleri vardır. Baykal’ın güneyinde oldu olası Dinglingler yaşamıştır, bunların Wusunların batısındaki Dinglingler olamayacağı açıktır.” (WL: 235). Wei Lüe’den aktaran Zhou Liankuan’a göre bu cümlelerden anlaşılan: “Dinglinglerin iki kolunun olduğu, Doğu ve Batı olarak iki farklı kitle oldukları ve çok geniş bir coğrafyaya yayılmış kalabalık bir halk olduklarıdır.” Bunun yanında Jin Hanedanı (265–419) başlarında kuzeyde yaşanan bir sel felaketi neticesinde Hunların güneye kitlesel göçleri sırasında yaklaşık üç yüz bin kişinin Jin Ülkesi’ne sığındığını, Çin düzlüklerinin kuzey ve batı bölgelerine yerleştiklerini, bu kitlenin içinde Dinglinglerin de olduğunu ve seddin dışında bulunan Dinglinglerin, Chile (Tiele) boylarıyla birlikte yağmaya giriştiklerini dile getiren Zhou Liankuan, bu bilgileri değerlendirirken Dingling-Gaoche-Tiele ve Chile’nın farklı halklar olduklarını düşünmektedir (Zhou 1987: 60). Birbirine çok uzak bölgelerde yaşam süren farklı toplulukların birebir aynı halklar olması zaten beklenemez, ancak geniş bir alana yayılan Türk halklarının aynı kökten gelme olasılıklarını ihmal ile, ilgili kaynakların hemfikir olduğu bir gerçeği basit

bir yanlışlık olarak kabul eden Zhou Liankuan pek ikna edici görünmemektedir.¹³

Üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda, Doğu Asya Kavimler Göçü adıyla da bilinen geniş çaplı göç hareketinin Çin'in iç bölgelerine kadar etki ettiğini görüyoruz. Bu kavimler arasında Dinglingler önemli yer tutmaktadır. Nitekim dönem boyunca Çin'in siyasi yapısı daha çok konar-göçer halklar tarafından şekillendirilmektedir.

Çince adlardaki ses ve sembol değişim örnekleri Dingling gibi halkların kendilerine farklı soyadlarını almalarını açıklamaktadır. Dinglinglerin Çince 'Di' 翟 soyadını aldıkları, bunu belki de ongun veya boylarının sembolü olarak gördükleri ve bu dönemde liderler çıkardıkları anlaşılmaktadır.¹⁴ Ayrıca 'Xi-anyu' 鲜于 adını taşıyan soylular da göze çarpmaktadır.¹⁵ Hebei'de bulunan Dingling Vadisi, Dingling Çayı gibi adlar, üçüncü ve dördüncü yüzyıllardan itibaren Çin'i kendine yurt edinmiş olan ön Türk halklarından günümüze kalan miras olarak görülmelidir.¹⁶ Zira "Asya Kavimler Göçü" ile ortaya çıkan On

13 Zira Zhou Liankuan yaklaşımını eski antropolojinin "doliksefal" ve "brekisefal" kafatası formları verilerine dayandırmaya çalışmaktadır. Bizce, bu yaklaşım pek sağlıklı değildir. (Zhou 1987: 60-vd.)

14 Örneğin, M. S. 383 yılında Sonraki Qin'e karşı ayaklanan Di Bin 翟斌 Muronglarla birlikte harekete geçerek Tibetlilerden 氏 oluşan Qin birliklerini bertaraf eder. Dinglinglerin bu dönemde Xianbeilerle yakın işbirliği içinde oldukları görülüyor. (ZZTJ: 3317-19).

15 Dingling Xianyu Qi 丁零鲜于乞 (ZZTJ: 3367); Xianyu Taiyang 鲜于太阳 (ZZTJ: 3803). Bu ad ve boylar başlı başına ayrı bir çalışma konusudur. Burada sadece değinilmiştir.

16 Hunlardan, Qianglardan, Dinglinglerden (Türklerden) ve Xianbeilerden gelen kavimler arasında Hunların adını taşımayı sürdüren Jihular

Altı Devlet Dönemi'nde Çin'deki siyasi mücadelelerde aktif rol oynayan Dinglingler, 388-393 yılları arasında bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Ayrıca Tabgaçlarla işbirliği yaptıkları ve zaman zaman da onlarla çatıştıkları bilinmektedir.

Song Kayıtları'nda Liu Song ile savaşlar sırasında Tabgaç Hükümdarı Tuoba Tao'nun ağzından kaydedilmiş olan şu sözler dikkate değerdir:

...bugün benim gönderdiğim askerlerin hiçbiri kendi halkımdan değildir. Kalenin kuzeydoğusunda Dinglingler ve Hu(n)lar, güneydeki üç Qin soyu ve Qianglar konuşlandı. Bir plan sonucu

da önemlidir. Jihuların diğer adı Bu-luo-ji'dir, Hunların bir başka kolu olmalıdır, Liu Yuanhai'in beş bölüğünün soyundan gelirler. Liu Yuan ise aslında Hunların Du-gu Boyndandır. Ayrıca söylendiğine göre, onlar, Dağ Rongları [veya] Kızıl Diler'in devamıdır. Dinglingler ve Gaochelar gibi onlar da Kızıl Dilerin devamı olarak gösterilirler. Jihu soyundan gelen ve Han tahtına oturan Hükümdar Guang Wendi Liu Yuan 光文刘渊 M. S. 251 – 310. 8. 29; küçük adı Yuan Hai, Hun soyundandır. Liu soyadı daha sonra Hunların Du-gu Boyu'nun alacağı soyadıdır. Liu Yuan, Güney Hun Chanyü'sü Yü-fu-luo'nun torunu ve Sol Bilge Beyi Liu Bao'nun oğludur. 16 Devlet Dönemi'nde Hunların kurduğu Han Devleti'nin kurucusudur. 308 yılında imparator ilan edilmiştir. Saltanatı 304-310 yılları arasındadır. Zhou Tarihi'ndeki ilgili bölüm şu bilgileri vermektedir: “Lishi'nin batısı ile Anding'in doğusu [arasında] yedi-sekiz yüz *li* alana yayılmışlardır. Dağ ve vadiler arasında yaşarlar, boyları kalabalık ve kuvvetlidir. Yerleşik yaşam süren Jihular, ekim-dikim yapmayı da bilirler. İpek böceği ve dutluklar azdır ama keten kumaş boldur. Erkekler öldüklerinde kıyafetleriyle gömülür, [bu adet] Çin'e benzer. (*Kuzey Tarihi'nde* “kıyafetleri çoğunlukla keten kumaşandır” deniyor.) Kadınlar deniz kabuklarını delerek kendilerine küpe ve kolye yaparlar. Çin halklarıyla karışık otururlar, önderlerinin pek çoğu okuma yazma bilir. Fakat dilleri [bize] yabancı bir dildir. Bu yüzden onlarla tercümanlar vasıtasıyla iletişim sağlanır. (ZS: 538)

Dinglingler ölürse (hiç üzülmem), sadece Changshan ve Zhao Bölgesindeki eşkıyalar azalmış olur. Qianglar ölürse de (hayıflanmam) Guangzhou'daki eşkıyalar azalmış olacaktır. Bu işe yaramaz Dinglinglerin ve Hunların öldürülmesinde bir mahsur yok. (akt. Ma 1983: 23).

Doğu Asya'da Kavimler Göçü

Prof. Dr. Pulat Otkan, doçentlik tez çalışmasında, Asya Kavimler Göçü'nü sebep, gelişim ve sonuçlarıyla detaylandırarak ele almaktadır. Rahmetli Hocamız, Tabgaç yönetiminin göçebe–yerleşik yaşamını ortaklaşa yaşam ekseninde, ekonomik ve siyasi zeminde farklı yönleriyle değerlendirmiştir. Konar-göçer yaşam ve devlet geleneğinin Çin'e hâkim olduğu bu süre boyunca karşılıklı etkileşim, dinamizmin sosyo-ekonomik araçlarıyla işlerken, “Doğu Asya Göç” hareketlerinin dinamik bakış açısını merkeze yerleştirmekte; her tür etkileşimin iki yönlü anlamının olduğunu ortaya koymaktadır: “...Doğu Asya'da da tarihsel önemi büyük, kültürel ve toplumsal bakımdan derin izler bırakan kavim hareketleri; IV. yüzyılda, Hun, Xianbei, Di ve Qiang halklarının önderliğindeki ‘Beş Yabancı’nın Çin’i Karıştırması’ olayı; XII. yüzyılda, Nü-zhen halkının Kuzey Çin’i ele geçirmesi; XIII. yüzyıldaki Moğol ve XVII. yüzyıldaki Mançu yayılması sadece bir kaç örnektir.” (Otkan 1980)

Pulat Otkan’a göre; “Doğuda bin yıllar aşan bu kavim hareketlerinin her biri, gerek Asya tarihinde oynadıkları roller açısından, gerekse nüfus hareketi ve alan bakımından Avrupa’daki hareketleri aşan bir görünümündedir. Gerçekte, doğudaki ve batıdaki kavim hareketlerinin her ikisi de, Kuzey Asya atlı göçerlerinden Hunların bölünerek göç etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle her iki hareketin de kökü aynıdır.

IV. yüzyıldaki “Beş Yabancı’nın Çin’i Karıştırması” olayının, Avrupa’daki Germen hareketi gibi, bizim için diğer kavimler hareketlerinden daha önemli bir anlam taşıdığı görülür. Diğer bir deyişle, Avrupada ‘Völkerwanderung’ ne ise, Çin’de de bu dönem odur.” (Otkan 1980).

Kuzey-güney yönünde yoğun, tarihsel olarak ise kesintisiz göç ve fütühat seyrini takip eden bu izlek, kültürel ve siyasal koşulları bakımında önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Hun fütühatından sonra başlayan ve M.S. ikinci yüzyıldan itibaren belirgin olarak gözlemlenen dil ve sesbilgisel değişim, eski Çin’de Türk varlığı sorusuna farklı bir pencere açmakta yeni bir inceleme alanına imkân tanımaktadır.

Konar-göçerlerin dinamizmi, tüm dünyayı yurt sayan bir yaşam biçiminin birlik, beraberlik ve kardeşlik gibi değerlerle ortak yaşamı özgürleştiren, aynı zamanda üretkenliği besleyen koşullar yaratarak Çin düzlüklerine gerçekleştirdikleri akın ve göçlerde, özgün bilgi, birikim ve değerlerini işlemişlerdir. Eberhard’ın dile getirdiği Çin’deki bu “fatih ve sızma hanedanlar”, Ordos merkez olmak üzere, Gobi’yi içine alan, eski başkentler Luoyang ve Changan’dan, kuzeybatıda Gansu – Dunhuang - Turfan yönünde Tanrı Dağları’na uzanan, kuzeyde Baykal’a kadar genişleyen bir sahayı tanımlamaktadır. Bu noktada Altaylar ve Orhun Vadisi’ndeki kurultaylarla şenliklere Ordos ve Gansu civarındakileri de eklemek yerinde olacaktır..

Çok merkezliliğin çözümlenmesine, en geniş ayırım olan güney - kuzey ekseniiyle başlanabilir. Güney Çin’in özelliği *tarım* ve *kalemiye* iken, kuzeyde *hayvancılık* ve *askeriye* başlıca

uğraş olarak görülmektedir. Kuzey Çin'in tamamına hâkim olan “Onaltı Devlet” boy ittifakı prensibine göre örgütlenir ve kandaş esaslar uyarınca hanedanlıklar kurarlar. Liderlerin otoritesi, savaşçılıktaki becerilerinin yanı sıra akınlardan sonra halka dağıttıkları ganimetlerle ölçülüydü ve bu nedenle devletin sahibinin etnik kökeni ne olursa olsun, egemenliğin nüfuz ettiği kitle her zaman çok unsurlu ve demokratiktir.

Devlet, uygulama ve işleyiş bakımından sade bir yapıdadır. İşlevselliği kanun ve düzenlemelerin uygulanabilirliğiyle orantılıdır. Liderlerin gücü ve siyasi ömrü devletin bekası için önemlidir. Bir savaştaki yenilgi birlik içinde ani kopmalara neden olabilir; aile içi rekabet devlet organizasyonunun kısa sürede dağılmasına yol açmaktadır. Onaltı Devlet öncesi Jin Hanedanı döneminde iş birliğine gitmiş olan göçebe boylar, Çinli yönetimlerin kuzeye olan askeri bağımlılığı nedeniyle en az onlar kadar kırılğan bir yapıdadır. Jin yönetiminin çözülmesi sonucunda yüzyıllardır Kuzey Çin'de yerleşmiş olan Hun soyundan kavimlerle daha kuzeyden gelmeye devam eden Xianbei, Tabgaç ve Türklerin ortaklıklarıyla yeni bir birleşim ortaya çıkmıştır.

Onaltı Devlet dönemi olarak bilinen bu süreçte göçebe kökenli halkların kurduğu yönetimlerin tamamı, öncelikle Kuzey Çin'i tek yönetim altında toplamakla uğraşmış ve nihayetinde bu hayal Tabgaçlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki hanedanlıklara ilham veren bu dönem, kültür üretimi açısından Çince “Weijin fengdu” adıyla bir çağın yaşam biçimine de şekil vermiştir. Göçebe yaşam tarzı ve değerlerine öykünme

olarak açıklayabileceğimiz bu kavram aslen Hun mirasından etkilenmiştir. Hatırlanmalıdır ki; kuzeyden gelen göçebe fütuhatı Han Çinlilerinden önce bölgede en azından üç yüz yıldır egemenlik süren Hun boylarıyla ilişki kurmuştur. Tabgaçlar tarafından sahiplenilen bu kültür ve siyaset geleneği, çok geniş bir coğrafyadaki çeşitli boy ve kavimlerin rol aldığı bir siyaset sahnesi oluşturmuştur. Nitekim aynı süreç, Hun fütuhatı sonucu güneye taşınan Han bakiyelerinin de Güney Çin’i “Çinileştirme” sürecine vesile olmuştur. Ama neticede, vaktiyle Hun şemsiyesi altında toplanmış olan Altay halklarının torunları, Avrupa’ya değin bütün Asya’yı fethetmiş ve üç kıtayı da kendilerine yurt edinmişlerdir.

Altay Dilleri ve Çince Arasında Etkileşim

Resim yazısı özelliğiyle Çince, diğer diller arasında, karayla bağlantısı olmayan bir ada gibi görünür. Çince bu bakımdan abeceli dillerin ses-işaret bağıntısıyla oluşturduğu kesinliği reddetmiş haldedir. Bu bağıntı yazı-anlam ve sembol-anlam farkının arasında bir eşiğe yerleşmiştir ve işitsellikten, görselliğe, zamandan mekana doğru bir ağırlık değişimi sergilemektedir. Bu nedenle dilin çözümleme işlevi yönünde bir gelişim olasılığı da, yerini her aşamada daha çok kendine dönen ve dışarıdan etkilenimi anlaşılabirlik düzeyinde sınırlandırarak sessel veya temsili özelliklere göre tanımlayan bir yöntemi tercih etmiş görünmektedir. Çince, diğer dillerdeki ses - anlam arasındaki özsel yakınlığı göz ardı etmiş ve görsel temsili öncelikli unsur olarak kabul etmiştir.

Diğer taraftan Çincenin mevcut söz varlığı içinde Altay Dilleri'nden pek çok alıntı sözcük olduğunu gösteren işaretler bulunmaktadır. Eski Çince (EÇ: M.S. 3. yy öncesi) ile Orta Çince (OÇ: M.S. 3. yy - 12. yy) arasındaki belirgin sesbilgisel değişim bu işaretlerin en başında gelmektedir. Sesbilgisindeki bu tarihsel değişim olgusunun akılda tutulması, pek çok olgunun açıklanmasında anahtar niteliktedir. Alıntı sözcükler ve olası ortaklıklardan örnekleri yan yana getirmeden önce, erken dönem Orta Çince diyebileceğimiz, milattan sonra üç ila yedinci

yüzyıllar arasında Çin Dili'ndeki belirgin değişime değinmek yerinde olacaktır.

Konar-göçer toplumların yerleşik toplumlarla olan temasları karşılıklı ihtiyaçlar ekseninde belirlenir. Konar-göçer yaşam sürdüren halkların ekonomik açıdan yerleşik halkların üretim imkan ve çeşitliliğine bağımlı oldukları akla gelmektedir. Buna karşın yerleşik toplumların da hayvancı ekonomilerin ürünlerine bağımlı oldukları unutulmamalıdır. At, yün, deri ve hatta demir gibi ürünlerin çoğunlukla göçebeler tarafından üretildiği bilinmektedir. Çin ile Altay kültür çevresi arasındaki karşılıklı etkileşim, göçbeleri yerleşik kültür çevrelerinin yakınlarına çekerek onları daimi ticaret ve takas ilişkisi içine katmıştır. Bu etkileşim barış dönemlerinde olduğu gibi savaşların yaşandığı zamanlarda da sürmüş, çoğu zaman devletlerin siyasi kararlarını dahi yok sayarak varlığını sürdürmüştür.

Tarih öncesi çağlardan itibaren, Altay Dillerini konuşan Kuzey Asya göçbelerinin, Çin düzlüklerinde yaşayan halklarla etkileşim içinde olduklarını gösteren arkeolojik ve etnolojik bilgiler ile tarih dönemlerinde kayıt altına alınmış bilgiler mevcuttur. Bu konuda çok eskilere, M.Ö. ikinci bine uzanan ilgili kayıtlar açık işaretler barındırmaktadır. O nedenle barış dönemlerinde, temas alanları olan bölgelerde ticaret ve takas yapıldığından şüphe etmek anlamsızdır. Aynı coğrafyada, anlaşmazlık ve düşmanlıklar nedeniyle durma tehdidi altında kalan beşeri etkileşim ve meta değişimi, kısa süreli ve yerel yasaklamalar dışında hiçbir sınırlandırmaya boyun eğmemiş; ihtiyaçlar kaçakçılık veya yağma gibi yollarla da olsa karşılan-

maya devam etmiştir. Konar-göçer halkların fetih anlayışlarını bir an için göz ardı etsek dahi, alışveriş ve etkileşimin kaçınılmaz oluşu, Altay dil ve kültür çevresine mensup halkların Çin düzlüklerine sürekli gelmiş olduklarının kanıtıdır.

Bu çerçevede Çin kültürünün oluşumu sorununa daha genel bir perspektiften baktığımızda, kültür merkezli bir “Çinlilik” anlayışının Olson (1998: 95–96) ve Lattimore 1976’da işlendiği göze çarpmaktadır. Cho-yun Hsü ise Çin kültürünün çeşitli kaynaklardan beslendiğini, o nedenle Çinlilerin “ikili bir kimliğe” sahip olduklarını savunmaktadır (Hsü 1965: 92–106). Olson, doğru bir tespitle “iç-dış” ayrımının Çin kültürünün belirleyicisi olduğunu söylemekte, ancak çok daha sonra ortaya çıkan “shengfan” ve shufan” tanımlarının ve “yabancı” ayrımının belirleyicisi olduğu fikrini savunmaktadır. “Yakın yabancılar” ve “uzak yabancılar” olarak çevirebileceğimiz bu terimlerin Tang Dönemi’nden (618-907) sonra görüldüğü göz önüne alındığında, erken devirler için kültür menşeyinin tartışmaya açık olan daha temel bir sorununu vaktiyle Wolfram Eberhard dile getirmiştir. “Bir ana Çin kültürü yaşamış mıdır?” diye soran Eberhard; farklı merkezlerden “çok katmanlı” bir kültür birikimi olduğu görüşündedir. Bir başka çalışmamızda da yer verdiğimiz bu temel argümana, tekrar etmek pahasına değinmekte yarar görüyoruz.

...Mesele şudur: ‘Bir ana Çin kültürü yaşamış mıdır?’ Öyle bir kültür ki bu küçük sahada, bittabi küçücük bir kavim grubu tarafından inkişaf ettirilmiş ve bu kadar geniş yayılmaya muvaffak olacak ve -gerçekten vaki olduğu gibi- etraftaki bütün yaban-

cı kavimleri tamamen kendi kültürü ile örtüp değiştirecek kadar yüksek bir seviyeye ve bu derecede kuvvete malik olsun? Yoksa yüksek Çin kültürü ve ilk Çin kavmi birkaç sınır boyu kültürünün karşılıklı olarak üst üste gelmesinin bir mahsulü müdür? Bu takdirde üst üste gelme vetiresinin neticesi olarak sonradan kendilerini göstermiş olan kuvvetler serbest kalmış olabilirler. Birinci imkan iki imkanı daha doğurabilir: a) “İlk Çinliler” yabancı ırk ve kültürden göçmendirler; b) “Eski Çinliler” civarda oturan sınır boyu kavimlerinin kültürleri yanında hususi bir kültür grubudurlar.¹⁷

Diğer yandan, Altay Dilleri’nin Çin’e nüfuz ediş sürecini ele alan Mantaro Hashimoto, bugün Kuzey Çin’de konuşulan dillerin ses ve dilbilgisi özelliklerinden hareketle, Çince’nin yoğun yabancı dil etkisi altında gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸ Stephen Wadley ise bu etkileşimin Mançu Dönemi

17 Her iki halde de “Ana Çin kültürü”nün, çevre sakinleri kültüründen esaslı noktalarda farklı olduğu ispat edilmelidir. Aynı zamanda, bu farkların sınır boyu kültürlerinden bir yahut birkaçının üst üste gelmesi ile şu veya bu kültür mahsulünün bir eseri olarak meydana çıkmamış olduğu gösterebilmelidir.” (Eberhard, 1942: 145-146). Çin-Yabancı Birliği konulu çalışmasında Huang Chunyan, Çin’de “yönetimin kimin tarafından üstlenildiğinin önemli olmadığını” dile getirmektedir. Bahar Güz Kayıtlarının Lü Shi açıklamalı nüshasında geçen bu ifadeye önem atfederek; bu ifadeyi Çin ile yabancı komşuları arasında birleştirici bir nitelik sağladığına, Çin merkezîyetçiliğinin “kültür” merkezli söylemleri için bir açık kapı olduğunu böylece Çin kültürünün çok farklı kaynaklardan beslenebildiğini ileri sürmektedir. (Huang 1995: 46). Bu konu daha eski bir çalışmamda detaylı bir biçimde ele alınmıştı. Bknz. (Kırilen 2014).

18 Aktaran: An-King-lim; “Old Turkic Consonantism And Vocalic Divisions of Acute Consonants in Medieval Han Phonology” The Chinese Rime Tables: Linguistic Philosophy and Historical-comparative Phonology. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

(1644–1911) özelinde yoğunlaştığını öne sürmektedir (Wadley 1997: 116).¹⁹ Charles N. Li’nin de aynı doğrultuda bir çalışması bulunmakla birlikte, kendisi Altay Dilleri ile Çince’nin tipolojik ve morfolojik açıdan karşılaştırılmalarının tam olarak yapılmadığını ve coğrafi - kültürel yakınlıklarına rağmen Çince ve Altay Dilleri arasında karşılıklı dil etkileşiminin tarihçesi üzerine henüz gidilmediğini dile getirmiştir (Wadley 1996: 117). Oysa Sarı Irmak Havzası’nın, belki de Çinliler buraya yerleşmeden önce, Altay dillerini konuşan halklar tarafından iskân edildiği bilinmektedir.” (Starostin 2007: 160).

Mantaro Hashimoto, Çince’nin kuzey-güney olarak ayrılması gerektiği görüşünü, sesbilgisel, sözdizimsel ve sözvarlığı açısından gerekçelendirerek dile getirmektedir. Hashimoto’nun görüşleri temel olarak kuzeyden Altay dilleri ve güneyden Tai dillerinin etkisiyle Çince’nin iki belirgin dil çevresinin arasında baskılandığını; Kuzey Çin dil çevresinin bu baskı altında “Altaylılaştığını” savunmaktadır (Hashimoto 1974, 1976 ve 1986)²⁰. Bu savını, sınıflandırıcıların sayıları, ses tonu özellikleri, güneydeki sessiz harfle biten sözcüklerin çokluğu ve güneye gidildikçe belirginleşen tek hecelilik özellikleriyle gerekçelendirmektedir. Bunun yanında Kuzey Çincesi’nin bazı ağızlarında, sondan ekleme özelliği olarak kabul edilebilecek

nology” ed. David Prager Branner, John Benjamins Publishing House, 2006, Amsterdam.

19 Stephen A. Wadley, “Altaic Influences on Beijing Dialect: The Manchu Case”, *The Journal of the American Oriental Society*, Vol. 116, 1996.

20 Ayrıca, George van Driem, Çince’nin çok kaynaklı gelişimini derinlemesine ele alıyor. (Driem 2013: 135-vd.)

yönelimlerin bulunduğundan bahisle, Qinghai (Kokonor) bölgesi Çincesinde adın yönelme ve belirtme durumlarının görüldüğünü belirterek temel sözdiziminde ÖNY tümce kurulum özelliklerinin bulunuşuna dikkat çekmektedir.²¹

Dilbilgisi özelinde bakıldığında, Altay Dilleri'nin Çince üzerindeki etkisi yadsınamaz düzeydedir. Örneğin, -de, -da bulunma halinin Çince'ye girişi, edilgen yapının “bei 被” yaygın olarak kullanılmaya başlanması, tamamlanmışlık ve geçmiş zaman belirten “le 了”nın yanı sıra süreğenlik belirten “zhe 着”nın ortaya çıkışı gibi olgular, Orta Çince'nin erken döneminde yaşanan başlıca dilbilgisel gelişmelerdir. Hunların güneye göçleriyle başlayan süreç Çince'ye, daha önce sahip olmadığı dilbilgisi özellikleri kazandırmıştır. Bugün olduğu gibi Eski Çince'de de görülen yöresel ağızlardaki fark ve çeşitliliği göz önünde tutarak, sesbilgisine baktığımızda; bu dönemde kuzeyde hemen hemen her yerde dilin fonetik bir değişime uğradığı görülmektedir. Zhu Jianing'in verdiği bir tabloda, bileşik seslerdeki bu değişim örneklendirilebilir (Zhu 1995: 92). Ona göre pek çok diğer ses değişimi yanında; “EÇ: *sb, OÇ: dz'ye; EÇ: *sm, OÇ: s'ye; EÇ: *skj, OÇ: ts'ye dönüşmüştür. Hecelerdeki fonolojik değişim Pulleyblank, Baxter, Sagart, Schusler ve Wang Li gibi uzmanların çalışmalarından da teyid edilebilir.

21 Hatırlamak gerekirse, Eski Türkçe'de çok sayıda aktif vardır ve üretken durumda eklerin: ismin -e, yalın tamlama, hâli, lokatif, ablatif, enstrümantal ve benzeri bakı özellikleri yanında diğer dilbilgisi yapım veya çekimlerinin Çince'de pek az karşılığı bulunur. Yalınlayan dil olmakla birlikte, bir kısım benzeri dil imkânının (lokatif, pasif vd.) Altay dillerini konuşan halkların anadilinden kaynaklanan ihtiyaç ile Çinceye aktarılması veya tanıtılması, tipolojik nitelikli derin etkiler bırakmıştır.

Doğu Han Hanedanı'nın sonları ile Wei Jin Dönemi başlarında (M.S. 220 vd.) gerçekleşen bu değişimle Çince yeni bir sesletime kavuşmuştur. Örnekler, “Doğu Asya Kavimler Göçü” adıyla bilinen hareketlerin, kuzeyden dalgalar halinde Çin düzlüklerine getirdiği Altay Dil özelliklerinin eski Çince'nin fonolojisini değiştirdiğini göstermektedir.

Bu değişim sonucunda -belli oranda Türkçe de açıklanabilen- Orta Çince'deki değişim örnekleri; EÇ okunuşuyla: “*lʰoŋ” olan “tunç” OÇ'ye gelindiğinde “duwŋ” olarak okunmaya başlamıştır. Bugünkü okunuş “tong” ise, son ses olan “ng” dışında Türkçe sözcüğün sesletimiyle örtüşmektedir. Benzer şekilde EÇ: “*lhʰik” olan “demir” Orta Çince'ye gelindiğinde “thet”e dönüşmüştür. Bunların yanında üzerlerinde tek tek ayrıca düşünülmesi gereken ve ilk bakışta göze çarpan benzerlikler de örneklendirilebilir.²²

Genel olarak, Altay dillerinden Çince'ye giren ses çevrimi adların karşılıklarının aranmasında, güncel okunuşlardan önce eski okunuşlar göz önüne alınmaktadır. Elinizdeki kitapta, Guanyun Tabloları'nın ses kurulumları ile yeniden yapılandırılmaları, bu tablolar dışında, araştırmalarını farklı araçlarla da geliştiren William Baxter, Alex Shussler ve Sagart gibi uzman-

22 Bilinenlerin yanında yeni olasılıklar da mümkündür. 牛 niú OÇ: ng-juw EÇ: *ŋʷə [ŋ]ək, inek? 恐 kong OÇ: khjowngX EÇ: *kʰoŋʔ {*kʰ(r)oŋk}; kork-mak? 蒜 suan OÇ: swan EÇ: *sʰor {*[s]ʰor} sarımsak (Tibet-Burma Dili'nde “*krak-swan*”ın “soğan” anlamıyla (Benedict 1972: 191); kuilēi 傀儡 (Guanyun Tablosu'na göre) OÇ: khuaiX luaix –TÜ: kukla; Ç: Kao TÜ: Kav-ur-mak, TÜ: dinlemek Ç: ting. OÇ: “jah”, “jia” “yay (?)” ile görsel imge olan “yay germek”. “Dinlemek-ting 听·Wen 闻 karşılığında düşünülmelidir.

ların ilgili çalışmalarından da yararlanılmıştır. Ancak ileriki bölümlerde görüleceği üzere, Çin yazısıyla kayda geçirilmiş olan Altay kökenli adlar için, basit çağrışımlar yardımıyla ortaya konan Türkçe açıklamalar ve öneriler, Türk dili uzmanlarının ve Türkologların ilgisine sunulmak gayesiyle ortaya atılmış birer varsayım olarak anlaşılmalıdır. Bu doğrultuda, henüz bütüncül ve sistematik bir yapıya ulaşılmasa da, Türkçe - Çince ses-söz eşlikleri oluşturulurken ses değişim özelliklerinin çeşitli yönlerine dikkat edilmiştir.

Tiele Adı Üzerine

Gaochelarla soydaş olduğu kabul edilen Tielelar eski Türk halklarının en kalabalık olanıdır. Aslen Oğur-Oğuz boylarının oluşturduğu geniş kitle olan Tielelar, aynı zamanda Uygurların da içinden çıktığı bir üst birliğe işaret etmektedir. Dili, Dingling, Chile adlarıyla da bildiğimiz bu kitlenin yüksek tekerlekli arabaları vardır ve Çin’de Tabgaç fütuhâtı sırasında bu arabalarla Çin’in içlerine göç ve fetihler gerçekleştirmişlerdir. Bu adlarla anılan büyük kitle hakkında söyleyebileceğimiz ilk şey Türkçe konuştuklarıdır.

“Tiele”nin “Türk” adının bir çevirisi olabileceği görüşü öne sürülmüştür (Bao 2008: 57). Tiele – Gaoche ilişkisini anlamak adına ortaya konan görüşlere baktığımızda, farklı araştırmacılarca farklı önerilerin ortaya atıldığı görülmektedir. Bunlar (1) Tiele adının Moğolca “terege: tekerlek/araba”dan; (2) Türkçe “Töles” ya da (3) “Türk” adından; yine Türkçedeki (4) “direk”-ten ya da “türe”mekten; veya (5) Çağatay Türkçesi’nde görülen “dirim: çadır duvarı”ndan olabileceğini ortaya koymaktadır. (Bao 2008: 57-58) Görüşler arasında ayrım belirgin olmakla birlikte üzerinde hemfikir olunan bir husus Çince “tiele”nin sesçevirimi olduğudur.

Shiratori'nin 'terege' görüşünün temelinde Gaochelar ile Tielelar arasındaki bağ yatmaktadır (Bao 2008: 58).²³ P. B. Golden ise Tiele, Chile ve Dili adlarının sesbiçim değişimlerini bir araya getirerek şu şekilde özetlemektedir: "...altıncı yüzyıl Çin kaynaklarındaki T'ieh-le (däk-lak = tig-lig, *teg-reg), Çin tarihçilerince önceki Ti-li (d'iek-liek, tig-lig, teg-reg; Pulleyblank: dejk-lejk, drik-lek, däk-läk, t'et-läk), Ch'ih-le (t'iek-läk) ve T'e-le (d'ak-lek) ile ilişkilendirilir." (Golden 2013: 106). Her nasılsa, günümüzde "te-le" şekliyle kısaltılmış bir halinin yaygınlaştığı bu adın, Çin kaynaklarında geçen eski tieng-lieng adından geldiği kabul görmektedir: ti-li = d'iek-liek; ch'ih-le = t'iek-läk; t'e-le = d'äk-läk; t'ie-le = t'iet-läk olarak değiştiği görüşündedir. (Helfen 1939: 83).

Tiele'nın geriye dönük olarak yapılandırılan ses bileşenleri Shiratori'nin (ve Masao Mori'nin) 'terege' görüşlerini destekler niteliktedir, zira Kaşgarlı Sözlüğü'nde de görülen 'tegre' ve 'tegrek' için; "yuvarlak bir şeyin dış kenarı" açıklaması bunu doğrular niteliktedir. (DLT 2007: 547).²⁴

23 Masao Mori de aynı görüştedir. Güncel "değirmen" sözcüğünün işaret ettiği izlekte "değiştirmek" fiilinin kökü "değ"e kadar indirgenebilen bir şekilde sözcüğün türetim imkânları anlaşılabilir. Moğolca: telegen, terge, tergen (araba) vb. türevleri mevcuttur.

24 Bahaeddin Ögel, tegrek sözü ve türevlerinin "dönmek" fiiliyle ilişkili olması gerektiğini düşünüyor (Ögel 1991: 421). Biz bir adım daha ileri giderek bunun "teg, dek (değmek/değirmek)" kökü ile bağlantılı olduğunu düşünüyoruz. Bu konunun dışında olmakla beraber, burada Shiratori'nin görüşüne yer verilmesi kendisinin başka hususlardaki (Tunguzlarla Hunları ilişkilendirme gayreti gibi) fikirlerini benimsediğimiz anlamında alınmamalıdır. Buradaki "terege" Moğolca olmakla birlikte bize göre sözcük kökü bakımından çok daha eskilere

Yüksek arabalarıyla ünlü Tieleların çark ve tekerlek üretimiyle nam saldıkları bilinmektedir. Aşağıdaki, Gaoche Monografisi’nde geçen ve ilk bakışta ilgisiz gibi görünen birkaç cümle bu soruna ışık tutacak detaylar içermektedir;²⁵

...[Felaketten sonra içlerinden] biri elinde bir tutam söğüt meşesiyle (柳楸) gelir; etrafında dönerken bu [fidanları] dikerler, bir yandan da süt [veya] yoğurt dökerek [fidana can suyu verirler].” (BS: 3271; WS: 2380)

Bu kısa pasajda ölüm ya da felaketler (Çince: gök gürültüsü) sonrasında dikilen *liuyi* 柳楸²⁶ ağacı, diğer Resmi Tarih kitaplarında bu şekilde görülmemektedir. Fakat Kang Xi Sözlüğü’nde; “yaprakları meşeye benzer, fakat kalın ve beyazdır; halkaları kırmızı olan türüne ‘chishu’ (kızıl meşe) denir ve bir adı da *yimu*’dur. Çok sert ve sağlam bir ağaçtır, araba tekerleklerinin göbek poyraları bu ağaçtan yapılmaktadır” kaydı geçmektedir. Ayrıca ‘yi 楸’nin ‘ti’ okunuşuyla bir başka ağaç karşılığı da görülüyor; bu ağacın “gövdesi küçük, dalları uzun, yaprakları çatallı ve sivri, kabuğunun dokusu kıvrımlı karışık

götürülebilecek potansiyeli olan daha temel bir sözcüğe (fiile) dayanmaktadır.

25 Kuzey Tarihi 3270–73 ve Wei Kayıtları 2307–2312’nden aşağıda tam metin halinde dilimize çevrilmiştir.

26 İlk im söğüt anlamındadır. Diğer kaynaklarda, bizce daha önemli olan ikinci im görülmektedir. Şarkılar Kitabı’nda; “Dağlarda kral-kartal eğretilisi, düzlükte kurt üzümü kızıl meşe qiyi 杞楸...” cümlesi karşımıza çıkmaktadır. Kangxi Sözlüğü’nde “yay geren bir adam ve ağaç” imlerinin birleşiminden oluşan yi 楸 için; chisu-kızıl meşe açıklaması görülmektedir. (KXCD: 543).

ve yarıklıdır. Dağlarda yetişir ve tekerlek kasnaklarının dış çemberi bu ağaçtan yapılır” deniyor. (KXCD: 543).

Gaocheların sütle saçı yaparak diktiği, maddi ve manevi değeri olan ağaçlar sert ve kısa boylu bir meşe türünden olmalıdır. Bu ağaçlara atfedilen kutsallık önemli toplumsal bir ihtiyacı karşılayan sert ve işlenebilir ağaç malzeme oluşlarıyla bağlantılıdır.

Teknik bilgi ve ustalık gerektiren “tekerlek” imalatı, aynı zamanda konar-göçer yaşamın gündelik demirbaşının da üretimidir. Biri küçük, diğeri ona bağlı iki adet daire ile, merkez ve dış çemberin çubuk ve kollar sayesinde birbirlerine bağlamasıyla; (1) arabaların göbek poyrası, tekerlek ve dingilleri; (2) yurtları taşıyan merkez direk başlarındaki geçkili-halkalar (tütünlük)²⁷ ve (3) yün eğirilen çıkırıklar üretilmektedir. Bu uğraşlarda birbirine özdeş teknik bilgi ve ustalığın sergilendiğini düşünmek yanıltıcı olmaz.

Konar-göçer yaşamın temel teknik ekipmanlarının başında gelen çark ve çıkırıkların yapımında kullanılan ham madde sağlam, sert fakat işlenebilir ağaçlardan sağlanmaktadır. Bunun yanında biraz farklı bir mekanik bilgi birikimi gerektiren halı tezgâhlarında da bu ustalığa ihtiyaç olduğu düşünülebilir. Sembolik çağrışımları birbirine özdeş olan ama uygulamada farklılık gerektiren dokumacılık ve araba yapımı, “tekerlek”, “çıkırık”²⁸ ve “dokuma tezgâhının” üretimi birbirinden farklı

27 Ayrıca bknz. (Ögel 1991d: 297, 397). Tütünlüğün çok önemli ve kutsal bir sembol oluşu Dede Korkut’ta da dikkat çekmektedir (Ögel 1991d: 298).

28 Çıkırık ile ilgili bknz. (Ögel 1991b: 144-146, 175).

meslek türlerine ve uzmanlıklara yön vermiş görünmektedir. Temel teknik bilgi her ne kadar benzer olsa da, yün eğirme - dokumacılık ile tekerlek ve araba yapımı farklı boyların uzmanlık alanlarını oluşturmuş olabilir. Şu halde, çıkırık ile karşılayabileceğimiz Chile adı ve tegrek ile eşleşen Tieleların belirli dönemlerde iki farklı mesleği temsil etmiş boylar olabilecekleri akla gelmektedir. Çin kaynakları bu yönde kanıt olacak bilgi sağlamamakla birlikte, ilgili semantik çerçevenin basit, etimolojik bir değerlendirmesi konuyu tartışmaya daha da açık hale getirebilir. Bu durumda Çince adların görsel özellikleriyle tarihsel ses karşılıkları bir arada düşünülmelidir.

Chile 敕勒 - çık-rık; çığ-rı - çığ-ır - çağ(?) ile *Tiele* 铁勒: teg-rek:- (d)eğ: değ-ir - eğ-ir - evir (çevirmek) - değirmen - eğ-ir-mek(?) gibi basit çağrışımlarla dahi yeni bir çözümleme alanı kurulabilmektedir. Her iki Çince ada ortak olan “gem 勒”in atlı - göçebe yaşamı imlemesi, Çince’de “gem ve dizgin” ilişkisi, bunun; yerleşik Çinli anlam dünyasındaki değişmeceli kullanımı; gem: dizgin - dizginlemek, “...(hayvanı) tarlaya koşmak” gibi anlamlarının oluşu, bu adların kökenden özdeş değilse bile, en azından türdeş olduklarını kanıtlar niteliktedir. Bu noktada Eski Çince, çoğu durumda yalın ama görmezden gelinemeyecek özellikler barındırmaktadır.

Çıkırık ile tekerleğin farklı şeyler olduğu ve bu şekilde ilişkilendirilmelerinin sorunlu olacağı söylenecektir. Buna karşın, konar - göçer yaşamın temel ihtiyaçlarının karşılanması sırasında, üst düzey ustalık isteyen bir uğraş ve teknoloji sayesinde, kutsiyet atfedilen kimi adların yeniden üretildiği yaygın kulla-

nımlı bir semantik alanın mevcudiyeti göz ardı edilmemelidir. Aksi halde adların Türk, Moğol ve Çin dil alanlarının üçünde karşılık bulma imkanları daralmakta, tanınma ve kabul görme olasılıkları azalmaktadır.

Bu teknik veya uğraş, özü itibarıyla iki dairenin birbirine ustalıkla ve dengeli bir biçimde bağlanmasını gerektirir ve bu çerçevede, Tiele için önerilen, yurt çadırlarının dış duvarlarını oluşturan perdeli büyük kasnak “dirim” de anlam kazanmaktadır. Otağın çevre duvarı olan “dirim”in merkezindeyse kutsal sayılan ve gökte kuzey yıldızıyla ilişkilendirilen “direk” bulunmaktadır.²⁹ Bu bakımdan kitlesel göç ve hareketi mümkün kılan yüksek tekerlekli arabalar, gündelik kullanımı olan birer araç olmaktan öte kutsiyet atfedilen değerlerin sembolik yansımaları olarak da kabul edilmiş olmalıdır. Çark ve çember gibi araçların kutsallık atfedilen nesneler olması, bu açıdan ilk bakışta gündelik kullanımlarıyla ilişkili gibi görünse de, bu aslında zaman döngüsü ve gök kubbenin sembolik karşılığı olmalıdır. Zira Divan-ı Lügati-t Türk'te “çığrı” için verilen “gök kubbe” karşılığı (DTL: 231) bunu kanıtlar niteliktedir, “çığrı” “feleğin çemberi” anlamında olmalıdır. Dönemin yaygın inanç biçimi olan Budizm ile ilgili olsun ya da olmasın, bu durum Türk halklarının dil ve kimlik bilincinin oluşumunda, dünyanın hareketi ve tabiyat ile konar-göçer yaşamda meslek ve meziyetin simgeler dünyasında ne kadar önemsendiğini göstermektedir. Gaoche ve Tiele gibi Çince adların görsel yapıla-

29 “Direk” için ayrıca bkzn. (Ögel 1991d: 20, 42, 58).
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

rında saklı sembolik özellikler bu düşünce düzleminde anahtar niteliğindedir.

Çincede Tiele 铁勒'nin ilk çağrışımı bu adın demirle ilişkisini sezdirmektedir. İlk im “demir” anlamına gelir, ikincisi ise “koşum-gem”dir.³⁰ Demir, “altın ve maden” anlamındaki “jin”in anahtar hali ile “ok” imgesinin bileşiminden meydana gelir. O yüzden bir Çinli için ilk bakışta yabancı menşeli olduğu anlaşılan *tiele*'nin “demir”i, “sağlamlık, güç ve kuvvetle” ilişkilendirilmektedir. İkinci im “le 勒” ise “gem” ve “bağ” anlamları olduğu gibi, “güçle kontrol etmek, dizginlemek, yönetmek” veya “yontarak işlemek” anlamlarını verir. Bu ikinci im “le”yi oluşturan parçalardan “ge 革”, ad olarak “tabaklanmış deri”, fiil olaraksa “bükme, kırmak” anlamlarını karşılar. “Güç, kuvvet” anlamındaki “li 力”nin ses özelliğini ime katmasıyla atlı göçebelere işaret eden görsellik pekişmekte, “demir”, “güç” ve “koşum takımları” bir araya getirilerek sağlam bir imge oluşturulmaktadır. Şu halde “tiele”nin sözcük kökeni itibarıyla “tegrek”ten gelmiş olduğu; demir, parça ve kasnaklarla desteklenen “tegrek”in Çinli anlam dünyasında, konar-göçer Türk halklarının uğraşları arasında bulunduğu düşüncesi anlam kazanmaktadır.

30 Ancak bu “demirden yapılmış gem” anlamını vermez. Zira “gaoche - yüksek araba” örneğindeki tamlama özelliği bu örnekte karşılık bulunmaz nitekim kaynaklarda *tiele*'nin “demirden yapılmış gem” anlamıyla kullanımı yoktur.

Gaoche/Koçu Üzerine

Gaochelar, Moğolistan yaylalarında ve Ordos yöresindeki geniş coğrafyada yaşamış olan Türk halklarıdır. Dingling ya da Chile olarak da bilinen daha eski halkların devamı sayılırlar ve Chile'nın farklı bir söylenişi olan Tiele ile aynı dili konuşan insanlardır (ZZTJ: 5204). Türklerden önce tarih sahnesine çıkmış olan ve onlarla etnik olarak akrabalıkları açık olan Gaocheların en karakteristik özelliği bozkırda göçü kolaylaştıran yüksek tekerlekli arabalarının olmasıdır.³¹

Dinglinglerle Gaocheların, aynı halk olduğu öncelikle Wei Tarihi'nin ilgili bölümünde görülmektedir. Kuzey Çin'de kullanılan "Gaoche" adına karşılık güneyde daha eski olan "Dingling" adı yaygındır. Bu durum, Hun ve Tabgaç halklarının Güney Çin ve Gaochelar arasındaki geniş alanı hâkimiyet altında tuttuğu gerçeğiyle uyusmaktadır. Güneydeki halklardan farklı olarak Altay Dili konuştuğunu bildiğimiz Tabgaçların hakimiyetindeki sözlü dil-kültür çevresi, kendi coğrafyası üzerinden Gaoche adını güneye aktarmak yerine, güneyde eskiden beri bilinen "Dingling" adının canlanmasına vesile olmuş olmalıdır.^{32 1}

31 Tarihsel süreçle ilgili bir değerlendirme ve özet için ayrıca bkzn. (Eberhard 1942: 72-75).

32 Tong Dian Sınır Savunması Dokuz'da 通典-边防九 Dinglingler ve geldikleri yer konusunda şu bilgileri okuyoruz: Dingling adı Wei Dönemi'nde duyulmuştu; Kangju'nün kuzeyinde 60 bin kişilik bir
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Wei Tarihi'nin yazarı Wei Shou, aynı halk için kullanılan iki adın muhtevasını ortaya koyarak onları ilişkilendirmektedir. "Gaoche" adının kaynağı hakkında görüş belirtmemekle birlikte, metnin bir başka yerinde karşımıza çıkan "gelenek görenekleri Rouranlarla aynıdır; yalnızca arabalarının tekerlekleri yüksek ve büyüktür" ifadesi bu semantik bağıntıya işaret etmektedir. "Gaoche" adının böylece "yüksek araba" anlamı karşılığında Çince bir ad türetildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak, Çince'de bu türden tasviri ad - anlam çevrimleri görülmekle birlikte, yabancı kavim adlarının karşılanmasında bu yöntemin çok sınırlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

"Dingling", "Tiele", "Chile", "Rouran" vb. sesçevrimi özel adlar, "anlam çevrimi" diyebileceğimiz "*wonu*", "*nanman*" ve "*beidi*" gibi adlardan sayıca çok daha fazladır. Yabancı kavim adları Çince'ye büyük oranda sesçevrimiyle girmekte, önerilen

orduları vardı. Hayvancılıkla uğraşırlar; sıçan derileriyle, ak ve boz renkli sincap kürkleriyle ün salmışlardır. Hun Chanyüsü'nün otağına, Xi Irmağı'nı izleyerek 7000 li, güneyde Turfan'ın (Qoço-Gaochang'ın) altı devletine 5000 li, güneybatıda Kangju'nün sınırına 3000 li ve Kangju yönetim merkezine 8000 li mesafededir. Bundan başka, burada sözü edilen Dinglinglerin, Hunların kuzeyindeki Dinglingler olduğu ve onların buradakilerden farklı bir halk oldukları düşünülür. Bir başkasına göreyse, Hunların kuzeyinde Hun-yü Ülkesi 浑廋国, Qushe Ülkesi 屈射, Ding-ling Ülkesi, Ge-kun Ülkesi ve Xin-li ülkeleri vardır, açık ki, Beihai (Baykal)'ın güneyinde Dinglingler ezelden beri bulunduğu için, bunlar Wusunların kuzeyindeki Dinglingler değildir. Wusunların yaşlıları, kuzeyde At Paçalı Dinglinglerin ülkesinin olduğundan, kaz veya ördeklerinki gibi sesleri olduğundan; dizden yukarısı insan, aşağısı at bacağı gibi ayaklarıyla, atlardan daha hızlı koşan çok güçlü, cesur savaşçılardan [söz ederler]. (TD: 193/9).

adlar ses özelliklerinden öte im ve anlam bileşenlerinin olgunlaştığı oranda sabit karşılıklara dönüşmektedir. İmler ses özellikleriyle seçildiği için, anlamsal karşılamanın zayıf, ses özelliklerinin belirgin olduğu örneklerde yazım farklılıkları oluşmaktadır. Bu yüzden aynı ad, benzer sesteki birden fazla imle yazıya geçirilmektedir.

Yalnızca anlam zemininde kurgulanan “özel adların” birer hafta, etiket ya da genel adlandırmalar oldukları görülmektedir. Şu halde Gaocheların güneyde ve kuzeyde farklı adlarla anılması bir diğer soruyu, “Gaoche” adının gerçekte yalnızca “yüksek arabalılar” anlam karşılığından ibaret olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir: Resmi Tarihler’de ve harici tarih kitaplarında karşımıza çıkan “Gaoche” neden aynı metinlerde görülen ve neredeyse tamamı sesçevrimi olan diğer boy ve halk adlarından farklı bir yöntemle alıntılanmıştır? Bu mantıkla düşündüğümüzde Gaocheların, yukarıda verilen “yüksek ve büyük” arabaları olduğundan öte bir gerekçe görünmemektedir.³³ Bizce “Gaoche”nın da diğerleri gibi bir ses çevrimi olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Konuyla ilgilenen araştırmacıların bu olasılığı göz ardı ettiği söylenebilir. Çoğunlukla, Dingling ve Chile gibi “Gaoche”-yi önceleyen adların, kültürel ve siyasal bakımdan özdeşlikleri konu edilmiş, fakat “Gaoche” adının da diğerleri gibi yabancı bir sözcükten gelme ihtimali, yalnızca “Gaoche > Kanglı/Kağ-

33 Bahaeddin Ögel de “Yüksek Arabalılar” ifadesini bir açıklama ve anlam çevirisi olarak düşünmüştür. Fakat Türk Kültür Tarihine Giriş adlı eserinin birinci cildinde, sesçevrimi olma olasılığını da “küçük bir olasılık” olarak dile getirmiştir. (Ögel 1991a: 397)

nı” özdeşliği izleğinde düşünülmüştür.³⁴ Bu olasılığı gözeterek, “gao -che/ju” seslerinin, eski okunuşlarının olası çağrışımlarına bakmakta yarar görüyoruz.

“Gao” imi “yüksek” karşılığıyla zengin anlam - çağrışım imkânları olan imlerden biridir. EÇ okunuşu “kia’ iken, OÇ okunuşunu Baxter ve Sagart “ke” olarak verirler. Bu veri, Turfan’ın eski yerleşimi olan “Qoco = Gaochang” ve “Kore” için kullanılan “Gaoli”deki “ko” hecesini geçerli bir seçenek olarak önümüze getirir. “Gao”, “ko” olarak alındığında, ilk elden

34 Peter B. Golden, sözcüğün etimolojisine değinmiyor ve “kanglı-gaoche” bağlantısına da –belki de güçsüz bulduğu için- yer vermiyor: Golden 2013: 91, 106, 130, 167, 169.) Ayrıca Bknz. (Yorulmaz 2007: 212–213). Ahmet Taşağıl, Kanglı ile Gaoche’yi eş tutuyor. Bize göre bu, en azından 4-6. yüzyıllar arası için, anakronik bir kullanımdır. (Taşağıl 2014: 105) Öte yandan Bahaeddin Ögel 1948 tarihli “İlk Töles Boyları” adlı çalışmasında Kuzey Tarihi (BS) ve Wei Kayıtları (WS) içerisinde ilgili bölümlere yer vermiş ve Gaoche Monografisi’nden çeviri parçalar vermiştir. (Ögel 2014: 20) Di-Dili-Dingling, Chile ve Tiele adlarının birbirinin devamı olduğunu tespit eden Bahaeddin Ögel, çok doğru bir yaklaşımla, ilk altı boy arasında yer alan “Yuan-ge”yi da “Uygur Oymağı” olarak kabul etmiştir. Ancak Wu-jie Kavmini, Ugur (Oğur) adı ile eşleştirirken, -fikrimizce, sesletimleri Karlgren’in sağladığı imkânlarla kurduğu için- doğru bir izlek oluşturmamaktadır. Gaoche (Tiele-Töles?) altı boy arasında Yuan-ge’yi görmüş fakat 12 boy (soy 姓) içindeki Qi-yuan’ (乞袁) dikkat etmemiştir. Bahaeddin Ögel hocamız neredeyse 70 yıl önce, “Yuan-ge: Uygur” eşleşmesi fikrini ortaya atarak, ses özelliklerinin yanında imlerin görsel içeriklerini de göz önüne almış olmaktadır. (Ögel 1948: 795-833). Bu, bizim de takip ettiğimiz yöntemin en eski örneklerinden birini oluşturmuştur. Ancak elinizdeki kitapta, Ugur ile Ogur (Oğur, Uğur) arasında, hocanın savunduğu izlekten ayrı, De Groot’un belirttiğine yakın bir düşünce izleği takip edilmekte, Oğurlar ile Uygurlar arasında doğrudan bir münasebetin varlığı savlanmaktadır.

verilen “kanglı”, “kağrı” önerisinin biraz dışına çıkmış olur ama bu halde ikinci hece “che/ju”nün sesletimi “tsea/kjo” önem kazanır. Zira günümüzde “che”nin “ju” olarak okunuşu tercih edilmelidir.³⁵ “Gao”, “ko” eşliğindeyse hece sonuna bir sessiz daha eklemek mümkündür ama şu halde, “ko-tsea” > ko(ç)er ya da aynı yönde daha anlamlı biçimde ko-kju > ko-çu ortaya çıkmaktadır. Çünkü “ko-çu”, Turfan’ın eski adı Qoço’yla da birbir örtüşmektedir.³⁶ Bu çerçevede “gaoche” için en anlamlı ve tartışmaya mahal bırakmayan öneri, Türkçe’nin çeşitli dil ve ağızlarında da yaşayan “üstü örtülü araba” karşılığındaki “ko-çu”dur.³⁷

35 Bu kitapta, günümüze değin yaygın olarak kabul görmüş olan “Gaoche” yazımı, aşinalık ve okurun alışkanlığı göz önüne alınarak tercih edilmiştir.

36 Divanü Lügati’t Türk’teki “qoço” maddesi; “Uygur ülkesine verilen ad” açıklanmasıyla bu özdeşliği tartışmaya mahal vermeyecek şekilde ortaya koyuyor. (DTL: 434). Karahoca ya da Karahoço 高唱 Gāochāng; Uygurca: قاراهوجا Qara-hoja, Xoqo) Çin Halk Cumhuriyeti’nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Doğu Türkistan’da Turfan’ın 30 kilometre güneydoğusundadır. Eski adı che-shi (araba ustası) ile doğudaki Tunguzların dillerinde varlığını koruyan “koşu: demir” anlamı da bu çerçevede düşünülebilir. Ju-shi/ Chü-shih olarak da bilinen bu yöre Han Kayıtları’ndaki ön ve arka krallıkları şöyle geçmektedir; “...idare merkezi Jiao-he şehridir. Orada nehir kollara ayrılarak şehrin etrafını dolaşıp aşağı akar. O nedenle de şehre Jiao-he adı verilir. Chang-an’dan 8150 li uzaklıktadır. 700 hane, 6050 kişi, 1865 asker vardır. Arka ve kuzeyde olan [devletin] merkezi Wu-tu Vadisi’dir. Chang-an’dan 8950 li uzaklıktadır. 595 hane; 4777 kişi, 1890 asker vardır. (HS: 3921–22)

37 Hem anlam hem de sesletim bakımından aşıkâr olan bu eşliğin bu zamana dek göz ardı edilmiş olması oldukça şaşırtıcıdır. Koçu arabaları için tanıtıcı bir bölüm (Ögel 1991a: 405-6)’da bulunmaktadır.

Bu karşılıklar çeşitli verilerle desteklenmelidir. Yine de sözcüğün iki farklı kullanım özelliği ön plana çıkmaktadır. Birincisi “gaoche”nın diğer pek çok özel addan farklı olarak kendine benzeyen çeşitlemelerinin bulunmayışıdır. Bu, bazı yabancı kavim adlarında karşımıza çıkan bir olguya ve eski Çince’nin sesçevirim yöntemlerine ilişkin önemli bir bilgiye işaret etmektedir. Buna göre, Tujue - Türk eşleşmesinde görülen türden, yabancı adların “mükemmel karşılıklarını” bulma arayışına uygun olarak, “gao-che”nin da değişik imlerle farklı çeşitlemelerinin yapılmamış olması dikkat çekicidir. Bu, “gaoche” adının çok yerinde ve bilinçli bir karşılama olarak kabul edildiği anlamına gelir. Çin’in iç bölgelerinde, Kuzey ve Orta Asya’da farklı boylarını gördüğümüz bu büyük halk kitlesinin ortak bir adla anılması, Çin kültür çevresine Tabgaçların hâkim olduğu bir çağda gerçekleşmiştir. O nedenle “gaoche/koçu”nun, Hunların eski kültür çevresine hâkim olan Tabgaçların kullandığı bir ad olabileceği, bu surette Türkçe bir etimolojiye bağlanabileceği görülebilir. Zira, Boodberg’in de gösterdiği gibi Tabgaç Dili’nde Türkçe unsurlar baskındır.

Biraz daha irdedeğimizde, Turfan’ın eski adı olan *Gaochang* (高唱) ile *gaoche*’nin ilk hecelerinin aynı olduğu görülecektir. Dahası, Turfan yöresinin Han Dönemi’ndeki Çince adı olan *Cheshi*’nin karşılığının da “araba ustası” olması tesadüf gibi görünmemektedir.

Han Dönemi’nde “Ön ve Arka Cheshi” adlarıyla gösterilen Turfan’ın iki kent devleti olduğu Karaçoço adındaki ‘kara’dan da çıkarılabilir. Zira “kara”, Arka Cheshi’ya işaret etmektedir.

Bunun ötesinde, Çinli araştırmacı Su Beihai, Turfan'ın o dönemki adı olan “Kosh (Cheshi) ile Oğuz” arasında da bir koşutluk savlamaktadır; “Khosh > ghosh > ghuz...” (Su 1990: 42–43). Düşünce yönü doğru olmakla birlikte bu aceleci çıkarım, bizim savladığımız anlam-çağrışım çerçevesinin dışındadır. Eğer Tabgaç Dönemi'nde yayılan bu ad, Hun Hükümdarı Mete (Batur) ile başlayan ve Hu-han-ye ile birlikte doğrudan etkileşime dönüşen sürecin bıraktığı mirastan besleniyorsa yanıtı Türkçede aramak doğru olacaktır. Oğuz adı için bir etimoloji düşünüldüğünde de öncelikle bunun “Uygur ve Oğur” ile bağlantılı olduğu göz önüne alınmalıdır.³⁸

Yabancı halklar için Çince ad tespitinde aranan mükemmel karşılıklar, çoğunlukla ses ve anlam yükünün eşit oranda temsil edildiği halde mümkün görünmektedir. Bu noktada, “Ding-ling” gibi “ding” ve “ling” ses karşılıkları için farklı imlerin seçilerek yazıldığı çeşitli örnekler akla gelmektedir: (钉灵 - 丁零 gibi). Buna karşın *Gaoche* adı, yalnızca “yüksek” ve “araba tekerleği” anlamına gelen iki imin birleşimiyle ifade edilmiştir.

38 Peter B. Golden, Rona Tas'tan aktardığı bir tabloyla, Ortak Türkçe ile Oğur Çuvaşça arasındaki ses değişimlerini vermektedir. (Golden 2014: 108). Şu halde “k” < “ğ” değişimi bir anahtar olabilir. Koçu (Gaoche – Qoço) Uygurları'nın Çince adlarını karşılamak için, “yuan-he”, “hui-ge”, hui-he”, “hui-hui” ve “wei-wu” gibi çok sayıda imin kullanılması da bu şekilde açıklanabilir. “Oğur” adı içindeki “ğ” sesini karşılamak için Çince'de çeşitli hecelerin devreye sokulması, bu adların her birinin tam olmayan ve yerleşiklenemeyen birer deneme olduğunu göstermektedir. Bu ses çevrimlerinin tasviri anlam-çağrışımları bakımından da belirli bir anlam alanına karşılık geldiği, bu sayede “Oğur” adının aslen ne tür anlamlar taşımış olabileceği konusunda da fikir verebileceği düşünülmelidir. Bu bir başka çalışma konusudur.

İki heceden ne “gao”nun ne de “che”nin bir başka imle yazılmış hali görülmektedir. Gaoche adı için net olan bu tek biçimlilik, konu ile ilgilenenlerin “gaoche” adının bir anlam çevrimi olduğunu düşünmelerine neden olmuş olabilir. Fakat anlaşıldığı kadarıyla, “gao+che” heceleri de diğer adlar gibi Çince’ye sesçevrimi olarak girmiştir. Bu hecelerin Tabgaç Dönemi’nin ürünü olmaları Türkçe kökenli olabileceklerini gösterir.

Bunun açık olan bir diğer göstergesi Gaocheların Fu-fu-luo (Bağ/ş? Bo-luk) Boyu’nun beşinci yüzyılın sonunda Turfan yöresinde kurdukları Koçu (Qoço) Devleti’dir. Türkçe konuştukları tartışmasız olan bu halkın Rouranlar ve Tabgaçlarla ilişkileri sürecin tarihsel arkaplanını anlamamıza da yardımcı olacaktır.

Turfan Yöresinde Koçu Devleti: Qoço

Dördüncü yüzyıl sonlarında Gaochelardan Hu-lü ve Yuan-ge (Oğur = Uygur) gibi altı soy güçlüdür.³⁹ Hu-lü Boyu'nun reisi Bei-hou-li (Beg-oğlu) Rouranlara mağlup olup Tabgaç topraklarına çekildiğinde, Kuzey Çin'de hala bir halk kahramanı olarak görülüyordu.⁴⁰ Beşinci yüzyılın ilk yarısında Gaochelar güneye göçlerine devam etmişlerdi ve bu göçlerin toplamı yüzbinlerce insanı kapsıyordu. Gaochelar Tabgaçlarla ticaret ilişkisi kurmuşlar, hediyeleşme ve işbirliği sonucunda ittifaklar oluşturmuşlardı. Tabgaç yönetimi bu ilişkiden çok sayıda hayvanla birlikte, kürk, deri, demir vb. ürünler elde ederek güçlenmişti. Tabgaçlar Gaochelara güney Çin'e fetih düzenlemek konusunda baskı yaptığındaysa, Oğur Yuan-ge Boyu (袁纥) ileri gelenlerinden Shu-zhe 树者 başkan olarak seçilmiş, o ise "Güney Çin'in sıcak olduğunu" söyleyerek Tabgaçlardan ayrılıp çölün kuzeyine çekilmişti.

39 Altı Soy olarak da bilinen; Di 狄, Oğur 袁纥, Hu-lü 斛律, Jie-bi 解批, Hu-gu 護骨, Yi-qi-jin 異奇斤 soyları; Kuzey Tarihi'nde ve Wei Kayıtlarında görülmektedir. (BS: 3270).

40 Beg-oğlu, daha sonra Çin'de nam salan bir diğer Gaoche soylusu, (Kuzey Qi Hükümdarı Shenwu Gao Huan'ın silah arkadaşı ve muhafızı, Gao Deng'in da akıl hocası) olan Hu-lü Jin 斛律金'in (A-li-dun: Altın 488-567) büyük büyük dedesidir. Hu-lü Jin, Kuzey Qi Hükümdarı Shenwu Gao Huan'a, yaralandığı zaman "Chile Türküsü"nü söylemiştir. Kuzey Qi Tarihi'ndeki ilgili bölümde, bu türküyü söylerken Gao Huan'ın kendisine eşlik ettiği bilgisi kayıtlıdır. (BQS: 23) Her ne kadar bu türkünün Xianbei dilinde olduğu varsayılsa da bizce bu durum, Kuzey Qi Hükümdar ailesinin Türkçe bildiği yönünde yorumlanmalıdır. Boodberg'in gösterdiği üzere Tabgaç dilinde Türkçe unsurlar baskındır. Konu daha ileri çalışmalara muhtaçtır.

Beşinci yüzyılın ikinci yarısında Gaocheların on iki boyu olduğu görülmektedir. Bunların arasında Fu-fu-luo (Bağ Bölük?) bu dönemde en güçlüsüdür. Gaochelar, beşinci yüzyıldan itibaren, Gobi'nin kuzeyinden Çin'in içlerine göç etmişlerdir. Ancak daha büyük bir kitle yine Baykal Gölü çevresinde bulunuyordu. Rouranların hâkimiyetinde bulunan Gaoche boy-ları zaman zaman ayaklanarak Rouran yönetimini zor duruma düşürüyorlar, Rouran baskısına başkaldırıyorlardı. Keyfi tutumlara dayanamayan Fu-fo-luo Boyu, 487 yılında Rouran birliğinden ayrılarak kendi yönetimini kurdu, önderleri A-fu Zhi-luo (Apa Çugla) ⁴¹ Rouran hükümdarı Dou-lun'un başa geçtikten sonraki uygulamalarına boyun eğmemiş, kardeşi Qi-ong-qi ile yüz binden fazla obanın başında batıya Turfan bölgesine göç etmişti. Bugün Doğu Türkistan'da Liaohe adıyla bilinen Turfanın güneyi, Gaochelara yurt olmuştu. A-fu Zhi-luo yeni yönetimini oluştururken kendisine Hou-lou-fu-le (Ulu Beglik) ünvanını almıştır. Wei Tarihi'nde kayıtlı olduğu üzere bu "Göğün büyük oğlu"⁴² anlamına gelmektedir. Benzer biçim-

41 Pulleyblank'ın verdiği sesletim: EMC: "?a buwk tçi-la" (Pulleyblank 1990: 23). Öte yandan önerimiz olan "çugla": bohçalamak (DLT: 243). Çince adda geçen imlerin de "gitmek-varmak ve toplamaktan" oluştuğu düşünülürse "çugla" olası bir karşılık gibi görünüyor. Kuzey Qi Tarihi'nde bu devletin adı A-zhi-luo olarak geçiyor, ülkesi de bu adla anılıyor. (BQS: 20) Bu metin özelinde ilk hece "A"nın "Apa" karşılığı olma ihtimali belirgindir.

42 "Göğün Büyük Oğlu", Hun Chanyüsü'nün Göğün Mağrur Oğlu hitabını akla getiriyor. Hatırlamak gerekirse; "...[Han Wudi zamanında M.Ö. 156-87], Chanyu bir elçi ile Han [Sarayına] mektup göndererek şöyle dedi; 'Güneyde Büyük Han, Kuzeyde Güçlü Hu bulunur. Hu, Göğün mağrur oğludur, [Çin'in] önemsiz törenlerini kendine dert et-

de kardeşi Qiong-qi ise Hou-bei (Uluğ Beg) ünvanını almış ve ağabeyinin idare merkezinin güneyine yerleşmişti.⁴³

Qoço Devleti'nin ana gövdesini oluşturan çeşitli boylar vardı. Bunlardan başka devlet yönetimi geleneksel göçebe idare biçiminden ayrılmamaktaydı. Memur ünvanı arasında Rou-ranlarla ortak olan “mo-he-qu-fen” (莫何去纷) göze çarpmaktadır.⁴⁴

mez...單于遣使遺漢書云：「南有大漢，北有強胡。胡者，天之驕子也，不為小禮以自煩(HS: 3780).

- 43 Hou-lou fu-le A-fu Zhi-luo (Ulu Beglik/Oğlu(?) Apa Çugla)'nın Turfan yöresini ele geçirdikten sonra Turfan kentine yerleşmediği, konar-göçer yaşamına devam ettiği anlaşılmaktadır. Turfan Krallığı tarihini inceleyen Erkin Ekrem'in belirttiği üzere; “Kao-ch'e kavmi lideri A-fu Chih-luo, Kao-ch'ang'a yeni yönetici atamak üzere Tun-huang bölgesinden olan Chang Meng-ming'i 张孟明 Kao-ch'ang Kralı yapmıştı.” (Ekrem 2007: 17).

- 44 Mo-he için “Baga” karşılığı yaygın olarak kabul görmektedir. Qu-fen 去纷 ise Baxter ve Sagart'a göre “khjo-pjun” hece karşılıklarını vermektedir. Şu halde en basit çıkarım “kop-çun/köp-çün”; ince - kalın değişim olasılığıyla; köp-çün? < köp-çük?: *köpçük*: eyer minderi; *köpen*: devenin üzerine konan kalın örtü; semer ya da benzeri koşum. İç içe geçmiş herhangi bir şey”, “gür”, “karışık”; “köpük” (DTL: 324). Eğer meslek adı olacaksa: “Qu-fen: köp-(en)-çin” mümkündür. “Köpçük” olarak bknz. (Ögel 1991c: 233). Öte yanda, XTS'da geçen “Xianbeiler ‘ot veya çayır’a (草), ‘qi-fen 俟汾’ derler; Tarım Tanrısı (Shen Nong) bitki yetiştirdiği için (?) kendilerine ‘qi-fen’ adını almışlardır. Bu ad daha sonra ‘yü-wen’a dönüşmüştür” sözleri görülür (XTS: 2403). Tabgaçların üç büyük sülalesi “Murong”, “Duan” ve “Yü-wen”dan biri olan bu adın ötesinde önemli olan Gaocheların on iki boyundan birinin adının da ‘Qu-fen’ olmasıdır. Tabgaç Hükümdarı Shengwu da Jie-fen 诃汾 adıyla bilinir. Jie-fen 拓跋诃汾, 396 yılına ait kayıtlara düşülen notta; “kuzeyde kalmış olan (Gaoche) boylarından seddin güneyine gelenler pen (噴) soyadını (姓) almış ve sonra bu 封feng (ıktı beyi?) olmuştu (ZZT): 3430). Görüldüğü kadarıyla Gaoche boylarından biri (ve belki de uğraş ya da mesleklerinin adı) göçebe çevrede uzun süre

A-fu Zhi-luo, Rouranlara karşı ittifak gayesiyle, 490 yılı sonunda tüccar Hulardan olduğu kayıtlı Yue-zhe (越者)'yı Tabgaç yönetimine gönderir (ZZTJ: 4305). Bu ziyarette, elçinin hükümdara hediye ettiği işlemeli iki ok dikkat çekmektedir. Elçinin, A-fu Zhi-luo'nun ağzından aktardığı sözler ilginçtir; "Rouranlar Göğün Oğlu'na karşı suç işlediler, bense onların peşinden gitmedim. Rouranlara karşı başkaldırıp buraya geldim ve kendi yönetimimi kurdum. Göğün Oğlu için Rouran'ı bertaraf edeceğim." (BS: 3274).

Bu dönemde Tabgaç tahtında bulunan Xiaowen, atalarından farklı yol tutarak Çinlileşme politikası gütmektedir. Bu nedenle elçinin sözlerini pek güvenilir bulmaz ve işin aslını araştırması için kendisi elçi göndermek ister. Buna karşın, A-fu Zhi-luo ve Qiong-qi Bo-xie-sui-ti adında başka bir elçiyi daha Tabgaçlara göndermiştir. Karşılık olarak gönderilen Tabgaç elçisi Dağınık Atlılar Muhafızı unvanlı Ke-zu-hun (kuzgun?) Chang-sheng⁴⁵ ile Yu-ti A-fu Zhi-luo ile kardeşine birer takım işlemeli brokar kaftan ve yüz top renkli saten hediye etmiştir.

kullanılmış, makam ve unvanlarda yaşamaya devam etmiş ve Tabgaçlar döneminde hükümdar çıkarmıştır. Tabgaçlar vasıtasıyla bulduğumuz "qu-fen", Yu-wen soyu bağlantısıyla, Güney Hunları'na kadar geriye götürülebilmektedir.

- 45 Ke-zu-hun (可足渾 OÇ: ka-tsiok-hwon), Dai Yöresi'nden olan Yü-ti ile Koçu (Gaoche) Hükümdarı Apa Çuglaya (A-fu Zhi-luo) elçi olarak gittiğinde, tören merasimi konusunda yaşanan tartışma(?) sonucunda Yü-ti ile birlikte Qoço'da üç yıl alı konulmuştur. *Kuzey Tarihi*'nde bu olay Yü-ti ile Ke-zu-hun'un Tabgaç Sarayı adına bir direniş gösterisi şeklinde anlatılmaktadır. (BS: 2845) Ancak bu dönem bilindiği üzere, Tabgaç yönetiminin güneye taşındığı ve Rouranların baskılarına maruz kaldığı o nedenle de Qoço Devleti'nden medet umduğu bir döneme işaret etmektedir.

Bu süreçte kaynaklar Qoço - Tabgaç ittifakıyla gerçekleşen seferlerden söz etmese de, 492 yılında Rouranlar üzerine yürünmüş ve Tabgaç ordusu büyük bir zaferle geri dönmüştü. A-fu Zhi-luo'nun Qoço Devleti'nin Rouranlara karşı direncinin, Tabgaçlara bu imkânı sağladığı düşünülebilir.

Rouranlarla Tabgaçlar arasındaki mücadeleler bu dönemde yüzyılı aşkın süredir devam ediyordu. 429 yılında Tabgaçların fatih hükümdarı (Wei Wudi) kuzeye büyük bir sefer açmış, Rouranları büyük yenilgiye uğratmış ve Rouranlar bundan sonra zayıflamaya başlamıştı.

Ardından Rouranlar, ilgilerini batıdaki vaha devletlerine yöneltti. Aynı süreçte (439) Tabgaçlar, Sarı Irmak havzasını kontrol altına almış ve Gansu vasıtasıyla Doğu Türkistan'daki devletlere yönelik harekete geçmişti. Bölgenin ticari önemi Tabgaç-Rouran mücadelelerinin bu bölgede yoğunlaşmasına neden oldu. 470 yılında Rouranlar Taklamakan'ın güneyindeki Hotan üzerine yürüdüklerinde, Hotan Hükümdarı, Su-mu-jia (素目伽)'yı Tabgaçlara yardım istemek için göndermişti. "Batı bölgelerindeki çeşitli devletlerin tamamı bugün Rouranlar'a bağlı..."(WS: 2263) Bu dönemde Doğu Türkistan'ın büyük bölümünün Rouran hâkimiyetine girmiş olduğunu anlıyoruz. Buna karşılık Tabgaç yönetimi "maddi yardım göndereceğini ancak asker çıkarmayacağını" ifade etmişti. Bunun üzerine Rouranlar 472-73 yıllarında Dunhuang'a akınlar gerçekleştirmişler, Tabgaç hükümdarı Xiaowen Dunhuang'dan çekilmeyi düşünmüştür. Rouranların gücünün zirvede olduğu bu dö-

nem, Apa Çugla'nın Qoço'ya çekilerek Rouranlarla mücadeleye girişmesine değin sürmüştür.⁴⁶

Çin tarihinde Kuzey Hanedanları olarak bilinen dönemin sonlarına doğru Tielelar kalabalıklaşmış, boyları da sayıca artmıştı. Baykal'dan Hazar'a, Gobi ve kuzey bozkırlarının tamamına yayılmışlardı. Kuzey Tarihi'nin dile getirdiği gibi, Batı Denizi Hazar'dan (belki de Akdeniz?) doğuya, dağlar ve vadiler boyunca gitmekle bitmeyen bir kavimdi; hepsinin kendi reisleri vardı ve birbirlerini yönetim altına alıp angaryaya koşmazlardı. Rouran Kağanlığı zayıflamaya başladığında Gaochelar başkaldırmışlardı ama kısa süre sonra Türkler tarih sahnesine çıkmış ve Bumın Kağan Tiele-Gaocheların elli bin küsur obasını kendi yönetimi altına almıştı. Bu kalabalık kitle içinde hem daha önceden beri burada yaşayan Tie-lelar hem de A-fu Zhi-

46 Erkin Ekrem, 460 yılından sonraki Turfan tarihini ve Rouranlarla ilişkileri özetliyor: "460 yılı ise Juanjuanların (i.e. Rouranlar) Han Po-chou'yu Kao-ch'ang Kralı olarak ataması, Juan-juanların Kao-chang bölgesinde nüfuz sağlama çabası olarak algılanabilir. Kao-chang Kralı Han Po-chou, Tai-he saltanat devrinin (477 – 499) başında ölmüş ve yerine oğlu Han Yi-ch'eng geçmişti. Ancak Han Yich'eng bir yıl sonra üvey ağabeyi Han Shou-kui tarafından öldürülmüş ve Han Shou-kui kendini Kao-ch'ang Kralı olarak ilan etmişti." (Ekrem 2007: 16). Ek olarak Kuzey Tarihi'nin Batı Bölgeleri Monografisi'nde yer alan "Heping İlk Yılı'nda (460 yılı, Turfan, Gaochang) Rurularca ele geçirildi, Rurular Han Bozhou'yu Gaochang Wang'ı yaptılar" ifadesi bunun dayanağıdır (BS: 3213). Buna istinaden, Rong Xinjiang, Han Bozhou'nun idaresine verilen devletin "kukla bir devlet" olduğunu düşünüyor: Han Bozhou'nun "wang: hükümdar" olmasına rağmen, yönetim dönemi adı olarak Rouranlarinkini kullanmasını gerekçe gösteriyor. A-fu Zhi-luo'nun "bölgenin hâkimiyetini büyük ihtimalle 488 yılında Rouranlardan aldığını; bölgenin yönetiminin daha sonra bu iki büyük güç arasında el değiştirdiğini" ifade ediyor (Rong 2007: 7-8). Rouranların Turfan'ı ele geçirerek Ju-qu An-zhou'yu öldürmesi ayrıca ZZTJ: 4053 vd. anlatılıyor.

luo ile Tabgaç topraklarından bu yöreye göç etmiş olan Gaoc-helar bulunmuş olmalıdır.

Bunun öncesinde A-fu Zhi-luo'nun kurduğu Qoço Devleti 487 yılından 541 yılına kadar Turfan bölgesinde hüküm sürmüştür. Toplam yedi hükümdarın hüküm sürdüğü bu devlet özü itibarıyla konar-göçer bir kitleyle, içinde önemli ticaret güzergâhlarının bulunduğu stratejik bir bölgede kent devletlerini ve tarım alanlarını da yönetimi altına almıştı. A-fu Zhi-luo'nun 阿伏至羅(487-503?) devlet idaresi henüz on yıl olmuşken Eftalitler (Yeda 嚙唃) 'in saldırısına maruz kalan Turfan'da, güney bölgelerinin idaresini elinde tutan Qiong-qi öldürülmüş ve oğulları Mi-e-tu 彌我突⁴⁷ (505-516) ile Yi-fu (伊訇 İlbeg⁴⁸ 518–524) esir edilerek götürülmüştür.⁴⁹ A-fu Zhi-luo ise, 501

47 “Koçu Devleti'nin batı bölümünün başındadır (BQS: 19). Mi-e-tu 彌我突 için Guangyun Tablosu ve Baxter & Sagart'ın verdiği OÇ okunuşları, mie(mje)-nga(ga)-duot/tur. “M” “b” değişim özelliği akılda tutulmalıdır. *Kuzey Qi Tarihi* (BQS: 4-16) ile Zhou Tarihi'nde (ZS: 206) farklı bir adının daha olduğu görülüyor. “Hu-ba 斛拔” ya da “Jie-ba 解拔” arasında ihtilaf bulunan bu unvan -ya da ad- “yüg-bar” ya da “yai-bar” şeklinde okunabilir. Bundan başka, Mi-e-tu ile ilgili “Fei-ye-tou 費也頭” unvan ya da adı da mevcuttur. (BQS: 19) Bu ise Guangyun'e göre; “piih-jaa-du” karşılığını veriyor. Şu halde unvan ve adın tamamına baktığımızda; “Bie-nga-tur Yüg-bar Piih-jaa-du(r)” toplamı görülüyor. Bu durum “Fei-ye-tou” ile “Mi-e-tu”nun aynı sözcüğün karşılığı olabileceğini gösteriyor, zira farklı kaynaklarda birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülüyor. İlk iki hece “bil-ge” karşılığı olabilir ancak im değişimleri ve ses özelliklerinin fazlalığı fikir yürütmeyi güçleştiriyor. Türkologlar için önemli bir sorun daha.

48 Zizhi Tongjian'de geçen ilgili bir notta “fu”nun, “bei - beg” olarak okunması gerektiği görülüyor. Eğer ilk hece “yi” genel kanı üzere “il” karşılığı okunursa “İlbeg” en makul olasılıktır.

49 Çin kaynakları içerisinde, Wei Kayıtları'nda 嚙唃, Liao Kayıtları'nda滑, Zhou Kayıtları'nda yandâ 嚙唃 Sui Kayıtları'nda ve Tang Tarihi'nde ise

yılında büyük oğlunu öldürdüğü için halkı tarafından idam edilmiş, bu nedenle Ba-li-yan 跋利延 (Begrikan? 503–505) kısa süre için devletin yönetimini ele almıştır. Rouranlarla iyi ilişkiler kuran Ba-li-yan'ın yerine Eftalitler, kurucu beylerden Qiong-qi'nin oğlu Mi-e-tu'yu başa geçirmişlerdir. Onun yerine geçen kardeşi Yi-fu, 522 yılında Tabgaçlara elçi göndermiş, hediyeler vermiş ve Tabgaç Sarayı tarafından Batı Fatihi Ko-

yidá 挹怛 gibi adlarla anılan kavmin, eski Büyük Yüe-zhiların devamı olduğu ortak olarak kaydedilmiştir: “Büyük Yüe-zhiların türündendirler (種類). Hotan'ın batısında, Changan'a on bin yüz *li* mesafedeki [bu ülkenin] hükümdarı [ülkesini] Ba-di-yan kentinden yönetir. Burası onun oturduğu şehir olmalıdır. Kentin kapladığı alan on küsur *li*'dir. Ceza kanunları, gelenek-görenekleri Türklerle neredeyse tamamen aynıdır. (Fakat) geleneklerine göre ağabey ile kardeş bir tek kadın alırlar. Erkek kardeşi olmayanların eşleri başlarına boynuzdan bir başlık takar. Kardeşi olanların eşleri (kocas) kaç kardeşse o kadar boynuzdan başlık takarlar. Sert ve vahşidirler, savaşmayı ve mücadeleyi iyi bilirler. Hotan ve An-xi gibi irili ufaklı yirmi küsur ülke onlara bağlıdır...” (ZS: 918). Dilleriyle ilgiliyse Kuzey Tarihi'nde; “Dilleri Rouran, Gaoche ve diğer hularinkinden farklıdır... ..arabaları yoktur (elle çekilen) tahtları vardır (輿), çokça deve ve atları vardır. (BS: 3231). Türkçe Abdel olarak da bilinen bu halkla ilgili İbrahim Kafesoğlu detaylı bir değerlendirme vermektedir: K. Czegledy'den özetleyerek aktaran Kafesoğlu; “Tarihi gelişme, 350 yıllarında Altaylar havalisinden batıya doğru cereyan eden büyük göç hareketi ile ilgilidir. İç Asya'da Hun idaresinden sonra iktidara gelen Sien-pilerin (Xian-beiler) yerine kurulan büyük Juan-juan devletine bağlı Uar ve Hun adlarında iki kabile grubu 350'lilerde bilinmeyen bir sebeple o devletten ayrılarak bugünkü Güney Kazakistan bozkırına gelmiş, buranın eski Hun halkını Volga'ya doğru ittikten (Avrupa Hunları) az sonra güneye yönelerek Afganistan'ın Toharistan bölgesine inmişti. 367'ye doğru, buradaki eski Kuşan (Büyük Yüeci) ülkesine hükmeden 'Kidarita' hanedanı adıyla hüküm süren bu İç Asyalı kütle Uar (=Avar) ve Hun kabileler birliği idi (Kafesoğlu 2014: 84). Diğer yandan P. B. Golden Liang Shu'da “Hua” adıyla anılan bu kavmin dillerinin Tuyü Hunlarla ortak olduğunu dile getirmektedir (Golden 2014: 94). Bu durum, Eftalitler'i dil kökeni bakımından Altay ailesine bağlar.

mutanı (鎮西將軍) ve Batı Denizi'nde Devlet Kuran Bey gibi unvanlarla yüceltilmiştir.

524 yılında ağabeyini öldüren Yue-ju 越居(524-536) tah-ta çıkmış, Rouranlar karşısında aldığı bir yenilgi sonucu Yi-fu'nun oğlu olan Bishi 比適 (536-540) onun yerine geçmiş⁵⁰ ve son olarak da Qubin 去賓 (540-541) devlet idaresini ele geçirmiştir. Gaoche Devleti 542 yılında Rouranlar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Gök Türklerin Rouranları mağlup ederek tarih sahnesine çıkmasından on yıl kadar önce meydana gelen bu olay gerçekte Turfan ve çevresinde Rouranlar, Eftalitler⁵¹ ve Tabgaçlarla girilen mücadelelere örnek teşkil etmektedir.⁵²

50 Bi-shi Dönemi'nde (536-40) Doğu Wei Tabgaç Yönetimi ile Qoço arasında ilişkilerin geliştirildiğini görebiliyoruz. Burada dikkati çeken, Turfan Qoço Devleti'nin Kuzey Qi Tarihi'nde A-zhi-luo adıyla anılması ve Doğu Wei'den Hu-lü Jiang-ju 斛律羌举 adında üst düzey bir komutan ve boy liderinin elçi olarak gönderilmesidir. (BQS: 266).

51 Çin kaynakları, I-ta ve Yeh-taların bir olduklarını ve bunlara daha önce Hua denildiğini iddia eder. Avrupa tetkikleri bu I-ta, Yeh-ta ve Hua'ların Hephtalit denen gruptan farksız olduğu kanaatindedir. Hephtalitler hakkında verilen malûmat bir hayli tenakuzludur: bunları ya Chü-shih (sonraki Kao-chang) veya Yüeh-chih'lerle birlikte, bir grup altında toplarlar. Yeh-ta ve bu grupta kendilerinden bahsedilen halkların hepsi Chü-shih'lerle değil, Yüeh-chih'lerle birleştirilir. Chü-shihlerin hangi gruptan oldukları da kat'i değildir Sonraki devirde bununla Uygurlar kastedilmiştir; fakat ilk zamanlarda medeniyetleri Türk medeniyetine pek benzemez, çok daha fazla Hotan halklarının medeniyetini andırır. Bunlarla müşterek olan Korea halkları ile benzerlikleri vardır. Daha sonra bunlarda tabii Türklük fârikaları gittikçe çoğalır; öyle ki, nihayet bir Türk halkı sayılabilirler. (Eberhard 1940: 125-191).

52 Bu yıllar Gök Türklerin Tabgaçlarla ticari ilişkilerinin de başladığı bir süreci işaret etmektedir. Bilindiği gibi Qoço Turfan Devleti'nin Rouranlar tarafından ortadan kaldırıldığı 542 yılında, Yu-wen Ce

Tielelar ve Gaoche (Koçu)

Çince yazında Kuzey Wei (386-534) olarak bilinen süreçte Tabgaçlar, Tiele ve Gaoche boyları üzerine toplam dokuz sefer düzenlemiş ve böylece yüzbinlerce insanın Çin'in iç bölgelerine göç etmelerine vesile olmuşlardı. Bu süreçte Gaochelar, güney Ordos'a (Hetao, Shuofang) yerleşerek çok geniş bir coğrafyayı kendilerine mesken tutmuşlardı. Tabgaçlar ise, muhtarlık benzeri uygulamalara ek askeri yerleşkeler kurdururken aynı zamanda ıktalar dağıttılar. "Denetim altına alınmaları ve angaryaya koşulmalarının mümkün olmadığı" onaylı olan Gaochelar, pek çok kez ayaklandılar ve Çin'in içlerine kadar akınlar gerçekleştirdiler. Henüz Wudi zamanında, Beihou-li (Beg Oğlu) gibi Koçu reisleri Çin'de nam salmıştı. Büyük Çöl'ün kuzeyindeyse Rouranlara karşı bayrak açan Fu-fu-lou (Bağ Bölük) Boyu'ndan yüz bini aşkın nüfus Qoço'ya, yani Turfan'a göç ederek burada kendi devlet idarelerini kurmuşlardı. Bu dönemde Tabgaçlarla temasa geçerek Rouranlara karşı ittifak kurmayı teklif etmişlerdi.

Gök Türk yağmasına karşı "çalı çırpı toplatıp ateş yakmış ve onları korkutmuştu" (ZS: 454). Kısa süre sonra Tu-men Türk birliğini güçlendirmiş, Çin'le geniş çaplı ticarete başlamış ve Rouranları yendikten sonra da Tiele-Gaoche boylarını bütünüyle kendi egemenliği altında toplamıştı. Kayıtlarda bu şekilde bir bilgi bulunmamakla birlikte, Turfan çevresindeki Gaoche (Qoço) Devleti'nin mirasının da yeni Türk birliği içine alındığını düşünmek hiç de yanlış olmayacaktır.

Tabgaçların ilk kuzey seferi 363 yılında Shi-yi-jian tarafından gerçekleştirilmiş ve on bin kişi ile yüz küsur bin hayvan ele geçirilmişti. Daha sonra devam edecek olan bu ve benzeri seferlerin nihai hedefi, Tabgaçların kurduğu Dai Beyliği'nin ekonomik ve siyasi gücünü artırmaktı. Dai Dönemi'nde sınırlı bir ekonomik alana sahip olan Tabgaçlar, Yan ve Qin gibi göçebe kökenli diğer devletler arasında bulunuyor, güneydeki Jin yönetiminin sahip olduğu tarım gelirlerine de ulaşamıyorlardı. Bu yüzden Büyük Gobi Çölü'nün kuzeyinde yaşayan kalabalık Türk halkları üzerine sefere çıkıyor ve onlarla birlikte güneye dönüyorlardı.

Kuzey Tarihi ve Wei Kayıtlarına Göre Gaochelar

Wei Tarihi Gaoche Kayıtları, Kuzey Tarihi'nin aynı adı taşıyan bölümüyle büyük oranda örtüşmektedir. Her iki bölüm de "Gaochelar, Eski Kızıl Dilerin soyundan olmalıdırlar" ifadesiyle başlamaktadır ve devamında; "İlk başlarda adları Di-li idi. Kuzey bölgelerinde Chile, Çin'deyse Gaoche, Dingling adlarıyla bilinirler. Dilleri, Hunların diliyle aynıdır ama zamanla değişiklik göstermiştir. (WS: 2307; BS: 3270)

Wei Tarihi Wei Shu 魏書 103. Bölüm ve Kuzey Tarihi Beishi 98. Bölümlerde, Gaoche 高車 kurttan türeyiş söylencesi bulunmaktadır. Bu iki kaynaktaki söylence birbiriyle aynıdır. Kuzey Tarihi'ndeki kısım, Wei Tarihi 103. Tomar, 91. Monografi'den alınmıştır. Metinde, Gaocheların, Hunların bir kolu olduğu belirtilerek şu sözlerle Türk mitleri içerisinde kurttan Türeyiş söylencelerine farklı bir örnek getirilmektedir. Uygurlardaki ile aynı olan bu söylencede soyun devamını sağlayan erkek kurt, mülkiyet, cinsiyet ve ailenin dönüşümünün farklı bir anlatımıdır. Belki de babayanlı toplum hiyerarşisine doğru geçişi simgelemektedir. Koçu/Gaoche türeyiş söylencesinde, Hun Chanyü'sü kızlarını tanrıya sunmakta, kızlarını ona adanmaktadır. Hükümdarın kızlarını Tanrıya adaması, Gök Tanrı inancının motifidir. Türk kökenli kabilelerin türeyişlerindeki önemli mağara motifi de bulunmaktadır. Kurdun kendisine bir

yuva, kovuk - in açması “mağara kültünün” yansımasıdır (Ögel 1975).

Söylenceye göre, Chanyü’nün iki kızı varmış, edaları da endamları da pek güzelmış; halk bu kızları tanrıça olarak görüyormuş. Chanyü; “Ben bu kızlara nasıl talipler bulacağımı bilmiyorum, onları Gök Tanrı’ya vermek istiyorum” demiş. Böylece, ülkenin hiç insan olmayan bir yerine yüksek bir kule (platform?) yaptırıp kızlarını oraya bırakmış ve “Bunları Gök Tanrı kendisine alsın!” demiş. Üç yıl böyle geçmiş kızların annesi onları geri getirmek istemiş fakat Chanyü “olmaz” demiş... Bir yıl daha geçmiş ve bu sırada yaşlı bir kurt peydah olmuş, sabah akşam kızların bulunduğu tepeciği bekler, ulur dururmuş. Tepenin altında kendine bir kovuk kazmış ve oradan ayrılmaz olmuş. Kızlardan küçük olanı “babam beni buraya, Gök Tanrı’ya gelin olayım diye bıraktı ama şimdi bu kurt geldi, yoksa tanrının elçisi bu olmasın?” demiş. Tam kurdun yanına inecekmiş ki ablası onu azarlamış; “Bu sadece bir hayvan, annemi ve babamı utandırıcaksın!” Küçük kardeş onu dinlemeyip aşağı inmiş. Kurdun karısı olmuş [ve pek çok] oğlan çocuğu doğurmuş. [Soyu] daha sonra güçlenip çoğalmış, bir de devlet kurmuşlar. İşte bu sebeple Koçu/Gaoche halkının insanların ciğerleri [güçlü] olur; bu yüzden sanki kurt ulur gibi uzun hava okurlar (BS: 3270; WS: 2307).

Gaocheların başkomutanları⁵³ veya generalleri yoktur. Obaların her birinin kendi reisleri, başbuğları vardır. Mizacen

53 Başkomutan *dutong*, Önceki Qin yönetiminde (383) görülen bir memuriyeti; daha sonra yaygın olarak Tu-tun ile ses benzerliği dikkat çekici l’utun, tut- fiil kökünden, tutuk, tutun; “pençe” olması gerekir.

kaba ve hiddetlidirler; obalar, kendi soyundan olanlar yekvücut halinde akına çıkar, zorluklara birlikte göğüs gerer, birbirlerine canı gönülden⁵⁴ destek olur, birbirlerinin arkasını kollarlar. Savaşta piyade birlikleri yoktur, [kendî] baş[kanlarının arkasında] ayrı ayrı akın yaparlar; birdenbire gelir ansızın çekilirler [ama] uzun süren savaşlarda dayanıksızdırlar. (WS: 2307)

Adetlerine göre çömerek otururlar, [hal ve tavırları] saygısız [olsa da] birbirlerine haset etmez, angarya yüklemeler.

Kız alıp [verirken] başlık olarak öküz ve at götürmek zenginlik göstergesidir. [Evlilikleri] söz keserek akdederler; erkek tarafı [at] arabalarını yığınak yapar ve atlarını çevirir. Kız tarafından diledikleri atları seçip binmelerini isterler. Ata binenler, çitin arkasından çıktığında, at sahibi çitlerin dışında durduğu yerde eliyle atı dehleyerek korkutup koşturur, ata binen düşmemeyi başarırsa at onun olur, ama attan düşerse yeniden at seçebilir. [At seçme oyunu] sayı tamamlanıncaya kadar devam eder. Tahıl ürünleri yoktur, [bu yüzden, tahıldan] rakı yapmazlar. Gelin aldıkları gün, kadın erkek [yaşlı genç herkes] bir araya gelir, at sütü (kımız) ve pişmiş et taşıyıp eğlence düzenlerler. Ev sahipleri misafirlerini karşılar, yürüyüş [sırası ya da alt-üst] makamları yoktur, otağın önünde hep beraber rahatça oturur, gün bitinceye kadar yiyip-içip eğlenirler [ve] çoğunlukla misafirlerini alıkoyup geceletirler.⁵⁵ (WS: 2307)

54 Çincesi: 翕然相依; “uyum içinde, birlik içinde, birbirlerine bağlı.”

55 Li Duan 李端 《送铜泽王归城》 şiirinde şöyle diyor; “Beyimizin ceddini yeni öğrendim, O da Gaochelardanmış. Yalnız neşelenmeyi arzulayan bu insanlar [gibi Bey de malını] fakirlerle paylaşıp kendi keyfine bakmalı.” 昔闻公族出，其从亦高车。为善唯求乐，分贫必及疏。

Ertesi gün, gelin [yeni] evine döneceği zaman bu kez damat tarafı [kızın] ailesinin at sürüsüne girer ve en iyi atlardan seçebildiği kadar at seçip alırlar. [Kızın] anne ve babası, erkek kardeşleri [seçilen atlar] için üzülsün bile kimse tek söz söylemez. [Ama] dul kalmış kadınların [atlarını] almak olmaz, onlara saygı ve ihtimam gösterilir.

Hayvanlarının [sayısını] ezbere bilirler [ve hayvanları] açık alanda [serbestçe] yayırlar ama hırsızlık olmaz. Çok temiz değildirler; gök gürültüsünden (felaketlerden), yıldırımlardan [korkmazlar, aksine] pek sevinirler. [Şimşek çakıp] gök gürlediğinde, çığlıklarla göğe ot atar, sonra [da bu okları] bırakarak göç ederler. Bir sonraki yılın güz [mevsiminde] atlar semirdiği zaman, fırtınanın olduğu yerde toplanır, kurban ettikleri koyunları gömerken ateş yakıp kılıç çekerler. Kadın büyücü (kam) [esriyerek] kötülükleri kovar. Bu [adet] Çin'deki şeytan çıkarmaya benzer.⁵⁶ Ayrıca, sürü halinde at biner ve [geniş] bir daire etrafında dönerler, bunu yüz defa tekrar ederler. [İçlerinden] biri elinde bir tutam *söğüt-meşeyle*⁵⁷ gelir; etrafında

56 Çince fuchu 祓除, önceleri kurban törenleriyle ve saray çevresiyle ilişkili olan bu adet daha sonra halk arasında yayılmıştır. Kötülükleri kovmak ve iyilik, uğur dilek ve dualarıyla görülür ve biçimsel olarak yöreden yöreye değişkenlik gösterir.

57 Metinde *liuyi* 柳 槐 adıyla anılan bu ağaç için Şarkılar Kitabı – Xiaoya içinde; “Dağlarda kral-kartal eğretilisi, düzlükte kurt üzümü kızıl meşe (杞 槐)...” cümlesi yer alıyor. Kangxi Sözlüğü’nde ‘kızıl meşe *chisu*’ açıklaması görülüyor; “yaprakları meşeye benzer, fakat kalın ve beyazdır; halkaları kırmızı olan türüne ‘*chishu*’ (kızıl meşe) denir ve bir adı da *yimu*’dur. Çok sert ve sağlam bir ağaçtır, araba tekerleklerinin göbekleri bu ağaçtan yapılmaktadır” diyor. (KXDZD: 324).

dönerek bunu [yere] dikerler, bir yandan da süt [veya] yoğurt dökerek [fidana can suyu verirler].⁵⁸

Kadınlar deriyle sarılmış koyun kemiklerini kullanarak bir başlık [yapıp] başlarına takar, saç ve perçemlerini [buna] sarıp bükerek örüp sabitlerler. Başlıkları [büyük bir] taç gibidir.⁵⁹

Cenaze ve defin törenlerinde [toprak] açıldıktan sonra, ölünün bedeni mezarın ortasına oturtulur; kolları açılır; [eline] gerilmiş bir yay verilir. Kılıcını kuşanmıştır, kolunun altına da mızrağı sıkıştırılmıştır; handiyse hayattaki haliyle hiç fark yoktur. Bunun yanında mezarın üstünü açık bırakır [bütünüyle] örtmezler.⁶⁰

Ansızın [yayılan] salgın hastalıklar yüzünden ölenler için tören yapar dua ederler; [salgın] yatıştığında ve [artık] başka sorun yoksa [sıra] bedel ödemeye gelir. [Bu suretle] çok sayıda hayvan kurban edilir, [hayvanların] kemikleri kaynatılır, yakı-

58 Törenlerden sonra ağaç dikme hk. Kafesoğlu, De Groot'dan aktarıyor: "...Hunlar, Gök Türkler ve Uygurlar teşebbüslerinin isabetini ayın ve yıldızların hareketleri ile kontrol ederdi. Tabgaçlar da ilkbahar ve sonbaharda kurban kestikten sonra civara kayın ağaçları dikerdi..." (De Groot 60; akt. Kafesoğlu 2014: 290). Bknz. kapak resmi: Jiuyu-angang'da bulunan bir mezar duvarından kesit. Kuzey Qi Dönemi'ne tarihlenmektedir.

59 Büyük bir taç gibidir; 軒冕 Eski Çin törenlerinde hükümdarların kullandığı başlığa benzemektedir. İlk im yine bir at arabasını karşılamaktır. Çince metin: 婦人以皮裹羊骸，戴之首上，縈屈髮鬢而綴之，有似軒冕. Bu başlık ve taçların çeşitli formları bulunmaktadır. Özellikle Kuzey Wei ve Kuzey Qi Hanedanlıkları dönemine tarihli arkeolojik kazılarda pekçok duvar resminde bu başlık ve taçların örnekleri görülebilmektedir.

60 Gök Türklerle ilgili anlatıda gömmek yerine yaktıkları kayıtlıdır. Burada mezarı neden açık bıraktıkları bir sorun olarak durmakta.

lır, [bu sırada] at biner, çevrede tur atıp dönerler, [bazen] bu turların sayısı yüzü bulur.

Kadın erkek, küçük büyük ayrımı yapmadan herkes bir arada yaşar.⁶¹ Sıradan durumlarda ve uğurlu günlerde şarkı ve oyunlarla meşk ederler. Ölü evindeyse yas, ağıt ve gözyaşı vardır. Su ve otlakları takip ederek gezerler; deri giyer et yerler, inek ve koyun yetiştirirler; [bu geleneklerin] tamamı Rouranlarla aynıdır. Bir tek arabalarının tekerlekleri büyükçe ve yüksektir ve en çok araba onlardadır. (BS: 3271)

Lu-hun Gölü'nün⁶² kuzeybatısında yüz küsur li mesafede yaşayan boyları güçlü ve büyüktür; Rouranlarla sık sık düşman olmuş, Wei [topraklarında] yağma ve talanlara [da katılmışlardır]. Wei [Hükümdarı] Dao Wu üzerlerine yürüyerek [Gaoc-helarin] birçok boyunu bozguna uğratmıştı.⁶³ Dao Wu sonra

61 Çin'de Moğol döneminde Zhou Zhizhong tarafından derlenen "Farklı Yöre Kayıtları Yiyüzhi" içinde konar-göçer yaşamın genel olarak tarihsel bir değerlendirilmesi veriliyor; "Tatarların diğer adları, 'Hun', 'Chanyü (Tanhu, Yabgu?)', 'Xianyün', 'Türk', 'Xunyü', 'Qidan (Kıtay)', 'Qianghu' veya 'Moğol'dur. Boyları son derece çeşitlidir. Evleri at üstündedir; su içer, çayırılıkta gecelerler; sedleri, kaleleri ev ya da odaları yoktur. Koyun, at, deve ve inek besler, oklarıyla avlanarak yaşam sürerler, ipek elbiseleri olmaz, yün ve deri kıyafetler giyerler. Adetleri uyarınca onlar; yalnızlık, dulluk ya da yetimlik nedir bilmeyen insanlardır.." (Yiyüzhi 1/56). Kandaş yaşamın yakın ilişkilerinin sosyal bireyleri, özellikle "yalnızlık nedir bilmeyen insanlardır" ifadesinde karşılık buluyor.

62 Bugün, İç Moğolistan'da bulunan Eejnuur.

63 Dao Wudi Dönemi olaylarının kısa özeti: 386 yılı, Tuoba Gui, Dai Beyi (王) olur. Hemen sonra unvanını Wei Beyi olarak değiştirir. 8. ay iç karışıklık nedeniyle Ho-lan boyuna sığınır. 387, Liu Xian 劉顯 yenilgiye uğratılır. 391 yılı, Tiefular yenilgiye uğratılarak Ordos ele geçirilir. 394, Rouranlar batıya göçer. Batı Yan Devleti ortadan kal-

Ruoshui’i tekrar geçip, batıya ilerleyerek Lu-hun Gölü’ne varmıştı. Arabalı [birliklerini] burada bırakarak hafif atlı [birliklerle] kuzeybatıya 100 kûsur *li* ilerlemiş ve [Gaochelar’a] saldırarak onları yenmişti. Esirlerle iki yüz kûsur bin inek, at ve koyun ele geçirmişti. Onlara Kurt Dağı’nda tekrar saldırmış ve büyük bir yenilgiye [daha] uğratmıştı.⁶⁴ [Tabgaç Dao Wu’nun] arabalı [birlikleri] kuzeye yönelmiş, komutanlarına doğu ve batı yollarından ikiye ayrılarak ilerlemelerini emretmişti. Dao Wu ise altı birliğin başında orta yoldan yürüdü. Jiaobin Nehri’nin kuzeybatısından gelerek [Gaoche] boylarını kuşattı. Bütün ordu eşzamanlı olarak bir araya toplanmış, karışık [halde bulunan Gaocheların] 30 kûsur obasını mağlup etmişti. (BS: 3271-72; WS: 2308)

Wei Wangyi komutanlarıyla birlikte, kuzeybatıdan kestirme [bir yoldan] 1000 kûsur *li* [genişliğindeki] çölü aşarak gel-

dırılır. 396, Mu-rong Chui ölür, hükümdar ilk kez “Göğün Oğlu tuğu”nu kullanmaya başlar. Shangshusheng 尚書省 dairesi kurularak ilk kez memurlar atanır. 397 yılı Zhong Shan 中山 ele geçirilir. 398, Ye 鄴 kenti alınarak Sonraki Yan Devleti’nin toprakları 中原 ele geçirilir. Devlet adı Wei olarak değiştirilir, Ping Cheng 平城 başkent yapılır. 402, Rouranlar ilk kez “kağan” 可汗 unvanını kullanırlar. Sonraki Qin ile çatışma ve Tabgaç galibiyeti. Huan Xuan 桓玄 Doğu Jin hükümdarı olur. 404, Liu Yü 劉裕 Huan Xuan’i devirir. 407 yılı He-lian Bo-bo 赫連勃勃 kendini, Büyük Chan-yü Gök Bey 天王 ilan eder. 409 Feng Ba 馮跋, Kuzey Yan Devleti’ni kurar. Qing He 清河 Beyi Shao 紹, Dao Wudi’yi öldürür. Kronoloji (Otkan 1980).

- 64 Lang Dağı, İç Moğolistan’ın batısında, Hetao Ovası’nın kuzeyindedir. Karanlık Dağlar’ın en batısıdır ve yaklaşık 370 kilometre uzunluğundadır. Denizden ortalama yüksekliği 1750 metredir, doruğu 2364 metredir ve bugün Urat Sancağı’nın güneybatısında yer alır.

miş, Gaocheların yedi bölüğünü mağlup ederek [uzağa] sürmüştü. Böylece Gaochelar çok sarsılmış ve korkmuşlardı.

Dönüşte Dao Wu, Niuzhou'dan güneye doğru geri çekilirken bir süre avı başlatmış ve Gaocheları [da] kuşatmanın içine almıştı. Atlıları [boşlukları] kapatacak biçimde yediyüz li [genişliğinde] çevrede sıralıydılar.⁶⁵ Çeşitli vahşi hayvanlar bu [çemberin] içinde kalmıştı. [Artık] neredeyse [başkent] Ping Cheng'a vardıklarından, Gaoche halkının Luyuan'de toplanması [sağlandı]; kuzeyde büyük duvara [belirli bir] mesafe [ile] doğudaki Baideng'i içine alacak biçimde, batıdaki dağa [yakın bir alana] yerleştirildiler. Kısa süre sonra, (400 yılı 11. Ayında) Gaocheların Zhi-li-he [Boyu'ndan?] Mo-fo Chi-li-jian⁶⁶ dokuz yüz küsur obasıyla gelerek bağlılığını bildirdi; Chi-li-jian'e "Yang-wei Komutanı" [unvanı] verildi. [Teşkilatlarında] Sima (kalemiye) ve Sangün [askeriye makamları] kuruldu; 20.000 *hu* tahıl verildi.⁶⁷ Sonrasında Çebi [解批 Boyu'ndan] Mo-fo Fandou-jian⁶⁸ 30 küsur obasıyla birlikte tabi oldu [ve] "Weiyuan

65 *Zizhi Tongjian*'de Tabgaç Hükümdarı Gui'in "Gaochelardan yararlanarak 700 li uzunluğunda bir hat oluşturduğu kayıtlıdır. Bahaeddin Ögel de bu yönde yorumlamıştır. (Ögel 1957: 81-137) ayrıca bkzn. (Ögel 1948).

66 Zhi-li-he [Boyu'ndan?] Mo-fo Chi-li-jian 姪利曷莫弗敕力健 tsye-lij-hat-mak-pjut (Bagapur) -thrik-lik-dzjen: İlk sözcük bir boy ya da oy-mak adı olmalıdır, buna bir öneri getiremiyoruz fakat ortadaki Bagapur 莫弗'un unvan olması halinde son üç im 敕力健 thrik-lik-dzjen: belki (Bagapur) "çelikçin" olabilir; görsel imge bunu destekler niteliktedir.

67 Bir *hu*, Tang Dönemi öncesinde 10 *dou*'a eşittir, bu da yaklaşık 100 litreye tekabül eder.

68 Fan-dou-jian: bjon-duwH-kjonH 幡豆建. Bunun da bir tür iş-uğraş ya da meslekle ilişkili olduğu kabul edilebilir. İlk im "bayrak" anlamındadır.

Komutanı” olarak selamlandı; Sima ve Sangün [makamları] kuruldu, [çeşitli] kıyafetler bağışlandıktan sonra her yıl yiyecek verilmeye başlandı. (WS: 2308-9)

Rouranların [Kağanı] She-lun onları mağlup ettikten sonra, bölüklerini toplayıp Büyük Çöl’ün kuzeyine yönelerek Gaocheların topraklarına saldırdı. Hu-lü Boyu’nun komutanı Bei Houli [Rouranların gelişinden] endişeleniyordu; “She-lun birliğini yeni sağladı, ordusu zayıf, atları az, onu kolaylıkla [alt] edebiliriz!” diyerek halkı [çevresinde] topladı ve [Rouranların] bulunduğu yere ani bir baskın düzenleyip otağlarına [kadar] girdi. [Elde ettikleri] ganimetler [Gaocheların] gözlerini kamaştırmıştı, sonradan [oluşabilecek] belaları düşünmüyorlardı. [Rouranların] çadırlarını bölüşüp kadınlarına sahip oldular, [ardından] sakinleşerek durmuşlar ve [hatta] yattıkları yerden kalkamaz olmuşlardı. [Rouranların Kağanı] She-lun, yüksek bir [tepeden] onları gözetledi, dağılıp kaçan adamlarını bir araya getirip bin kişilik bir [güce ulaşınca], seher vakti ani [bir saldırı düzenleyerek Gaocheları] katletti; kaçıp kurtulanlar [toplamın ancak] onda iki veya üçü kadardı. Bunun üzerine Bei Houli, Wei [Devleti’ne] geldi. [Kendisine] Meng-du Gong⁶⁹ unvanı verildi. (WS: 2309; BS: 3272)

[Bey] Houli mizacen dürüst, ortalamanın üzerinde cesur ve çok sağlıklı biriydi; savaşlarda [düşman] hatlarını yararak ilerleyebilen, sıradan halktan farklı bir kimseydi. Kuzeyliler ona saygı duyar, ondan korkarlardı. Bebekler veya çocuklar ağ-

69 Ses çevirimi olduğu anlaşılıyor: Meng-du 孟都 Baxter&Sagart 2011’de “maengH + tu” karşılıkları görülüyor.

ladığında “Bei Houli gel!” diyerek susturulurdu.⁷⁰ Genç kızlar “Koca isterim, Bei Houli gibi!” diye türkü yakardı; halkı ona çok bağlıydı. [Bei Houli’nin] elli civanperçemi [çubuğunu] kullanarak fal bakma becerisi vardı; her falda, yakın [ve uzak] kimseler [için alametler] çıkarır, onlara bol bol hediyeler dağıtırdı. Otağını küçük oğlu He-dang’a⁷¹ bırakmış, onun beklemesini emretmişti. Bei Houli öldüğünde [Tabgaç Hükümdarı] Dao Wu çok üzölmüş, [Onu] Wei usulü törenle defnettirip ona Adil ve Kudretli Bey ahiret sanını vermişti.

Daha sonra, Komutan Yi-wei’in yirmi bin atlı ile Gaochelardan geriye kalan Yuan-ge’lara (Oğurlara) saldırması emreldi. Üst üste mağlup edildiler. [Tabgaç Hükümdarı] Dao Wu zamanında (386–409) çeşitli boylar birbirlerinden ayrılmışlardı. [Bunların arasında] Gaochelar özellikle sert ve çılgındılar. Emir altına alınıp angaryaya koşturulamazlar. O yüzden farklı bir kavim olarak bilinirler. (WS: 3209)

Daha sonra Tai Wu (424–452) Rouranlara sefer düzenlemiş geri dönüp Gobi’nin güneyine vardığında Gaocheların en kalabalık [ve] en çok hayvanı olan doğu boylarının Baykal’da olduklarını öğrenmişti.⁷² [Baykal], memur ve askerler[in bulunduğu yere] bin küsur *li* mesafedeydi, [Taiwu] Sol Pu-ye [un-

70 “Sus yoksa Beyoğlu’nu çağırırım!” anlamında olmalı.

71 Ocak kültü ile ilişkili olarak, otağı en küçük oğlana miras bırakma adeti (Kafesoğlu 2014). “Od-tegin; Moğ. Odchigin” bir gösterge olarak, Çince He-dang 曷堂: hat/gat + dang (Baxter & Sagart 2011). Bu yönde: “hat-d?g?n” ile “od-tigin bağlantısı mümkün görünüyor.

72 Metinde (S)i-ni-bei 已尼陂 olarak geçen yer Baykal olmalıdır. Kuzey Wei Tabgaç Hükümdarı Taizu 429 yılında ordu sevkedip Gaocheları burada kendisine bağlamıştı.

vanlı]⁷³ An Yuan ve diğerlerini onların üzerine gönderecekti. Si-tu [unvanlı] Changsun Han Başkâtip (Shangshuling) Liu Qi ve diğerlerinin uyarılarını [Hükümdar] Taiwu dinlemedi. Böylece [An] Yuan ve beraberindekileri, yeni tabi [olan] Gaocheların on bin atlısıyla birleştirerek harekete geçti.⁷⁴ Baykal'a ulaşınca, Gaochelar [karşılarındaki] orduyu görünce yüzbinlerce oba [hemen] tabi oldu, elde edilen atların, büyük ve küçükbaş hayvanların sayısı milyonun üzerindeydi; hepsi [Gobi] Çölü'nün güneyinde bin *li* alana yerleştirildiler. (BS: 3273)⁷⁵

Yüksek tekerlekli arabalara binenler su ve otlak peşinde dolaşır, hayvan yetiştirirler; yıllar sonra yavaş yavaş tahıl yemeyi öğrendiler ve yıl dönümlerinde [saraya] hediyeler gönderdiler.⁷⁶

- 73 Zuo (Sol) Pu-ye 左僕射, Sonraki Han Hanedanı'nın son hükümdarı Xian Di zamanında (189–220) kurulan makamdır. Aslında Qin Dönemi'nde de görülmekle birlikte sol ve sağ olarak tanımlanması bu dönemde başlar. Tang ve Song Dönemlerinde vezirlik makamına denktir. Song'dan sonra lağvedilmiştir.
- 74 445 yılına ait kayıtlarda Tabgaç-Gaoche işbirliği görülüyor; "Wei Hükümdarı Taiwu Gao Ping'deki Gaocheları (başkent) Changan'a saldırttı. Gaoche generallerinden Shu-cun Beg, Bingzhou, Qinzhou ve Yongzhou'ya asker konuşlandırarak Wei Irmağı'nın kuzeyini gözetim altına aldı. (ZZT): 3915).
- 75 424 yılında Rouranlar Shengle Sarayı'nı ele geçirirler. Bunun üzerine yıl sonuna doğru Tabgaçlar bir hareketle akınları geri püskürtür. Ertesi yıl He-lian (Kılın) Bo-bo öldüğünde kuzeye, Rouranların üzerine bir sefer daha düzenleyen Tabgaçlar kuzeyi güven altına almak istemektedir. Bunun üzerine 429 yılında genel bir seferberlik düzenlenir ve batıya kaçmak zorunda bırakılırlar. Aynı yıl, Gaocheların doğudaki boyları yenilgiye uğratılır.
- 76 Bu göç hareketinden sonra seddin içinde Altı Uç ve çeşitli yerlere yerleşen Gaochelar, Tabgaçlarla çeşitli ilişkiler kurarak dönemin siyasi planında etkin olmuşlardır. 433 yılında Taiwu ile Gaoche önderi Lu-si 陆俟 arasında geçen bir konuşmada "Gaocheların boyunduruk altına

[Gaocheların] gelmesinden sonra ülkede at, inek ve koyun [fiyatları] düştü, yün dokuma, kilim ve deri bol bulunur oldu.⁷⁷

Wencheng zamanında (452–466) Gaocheların beş boyu bir araya gelip Gök [Tanrıya] adaklar sundular, onbinlerce kişiydiler. Büyük kurultaylar [sırasında] at sürüp hayvan kurban eder, at üstünde [etrafta] tur atar şarkılar söylerlerdi. Daha önce bu kurultaydan daha büyüğünün yapılmadığı söylenmişti. [Bu şölene] hükümdar da katılmıştı [böylece] mutlu olmayan kimse kalmamıştı. Daha sonraki [Tabgaç Hükümdarı Yuan Hong] Xiaowen (471–500) Gaoche halkına, arabalarıyla birlikte güneye sefer yapmayı teklif etmişti. Gaochelar [daha] güneye

alınamayan karakterleri” tekrar gündeme gelmektedir. Lu-si, Tabgaç hükümdarına halkının hiyerarşiyi ve Çin usulü törenleri reddedişini anlatmaktadır; “Wei Hükümdarı, Lu-si’yi Dağınık Atlılar Muhafızı ilan etmiş, Huai Huang Uç Bölgesi’ne general olarak görevlendirmişti. Ama daha bir yıl dolmadan Gaochelardan Ba(ğa)purlar (Mohe) Lu-si’yi şikayet etmiş, çok zalim olduğunu (halka) ilgi ve şefkat göstermediğini söylemişlerdi. Lu-si, hükümdarın huzuruna çıktığında; ‘Emin olun, bir yıl dolmadan Lan-gua’yı alt edip Gaochelar tekrar ayaklanacaklar’ demişti. Hükümdar sinirlenip onu kovmuştu. Ertesi yıl bütün Ba(ğa)purlar (Mohe) ayaklanıp Lang-gua’yı öldürdüğünde hükümdar korkuya kapılıp Lu-si’yi çağırıp sormuştu. O da; “Gaochelar ast-üst ayrımını ve adabı umursamazlar. Bu nedenle memurunuz, onları korkutarak ve yasayla yönetmeyi, onları bu şekilde yavaş yavaş yola getirmeyi istemişti. Böylece sınırlarını öğreneceklerdi. Fakat Ba(ga)purlar benim uygulamalarımın hoşlanmayarak zatımı size şikayet etmişlerdi. Lang-gua’nın güzelliğini övmüşlerdi. Ancak tören ve ast-üst ayrımını bilmeyen insanlar kısa zamanda kibire kapılabilir; bir yıl dolmadan ast-üst [anlayışları] yine karıştı; Lang-gua’yı öldürdüler.” demişti. (ZZTJ: 3846-7).

77 Bolluğa işaret eden terim “委積 weiiji; birikti ve arttı, dolup taşı” anlamındadır.

inmek istememiş, [aralarından] Oğur Shu-zhe'yi⁷⁸ başbuğ seçmişlerdi. Kuzeydeki isyancılarla birlikte Huling'i ayakları altına almışlardı. Genel Vali Yu-wen Fu peşlerinden gönderilmiş [ancak] hezimete uğrayıp geri dönmüştü. Kuzeye barış getiren General [ve] Jiang Yang Beyi Ji Genel Vali atanarak [Gaoche-lar'a] akına çıktı. Ji, önceden adam göndererek Shuzhe'yi ik-naya çalıştı. Shuzhe Rouranlara gitti [sonradan] pişman olup gelip bize bağlandı. (WS: 2310)

78 Yuan-ge Shu-zhe 袁紇樹者, Yuan-ge heceleri burada “oğur” karşılığı kabul edilmektedir. Bahaeddin Ögel bu adı “Uygur” olarak görmektedir. Bizce bu tespit “Oğur-Uygur- eşliği temelinde doğrudur. Fakat kendisi “Uğur” adıyla bir başka halkın daha varlığını savlamaktadır. (Ögel 1948; 1957)

Fu-fu-luo ve Diğer Boylar

Önceleri, Fu-fu-luo (Bağ Bölük) boyunun halkı, Rouranlara tabiydiler. Dou-lun zamanında, Rouranlar arasındaki bir karmaşadan [yararlanıp] ayrıldılar. [Ama] yönetim ve halk dağıldı ve ayrı düştü. Fu-fu-luo [Boyundan] A-fu Zhi-luo ve kardeşi Qiong-qi Gaocheların yüz küsur bin obasının başına geçtiler. Taihe onbirinci yılında (488) Dou-lun sınırları yağmaladığında A-fu Zhi-luo ve diğerleri bu yanlışa düşmeyerek [Dou-lun'un] peşinden gitmediler. [Dou-lun'a] öfkelenip ayaklanarak, halkla beraber batıya gittiler, Qianbu'nun (Turfan Ön Ju-shi) kuzeybatısına vardıklarında, A-fu Zhi-luo (Apa Çugla) kendini hükümdar ilan etti. Halkı Ona Ulu Beglik sanını verdi.⁷⁹ [Bu ad] Wei dilinde “Göğün Büyük Oğlu” anlamındadır.⁸⁰ Qiong-ji'ye Hou-bei (Uluğ Beg) sanı verildi,⁸¹ [bu] Wei dilinde “efendi”⁸² karşılığındadır. İki [başbuğ] birbirleriyle çok uyumluydular, obalarını paylaşp başına geçtiler. A-fu Zhi-luo kuze-

79 Hou-lou-fu-le: hou2 > huw 候/ lou2 > luw 婁/ fu2 > bok 匭/ le4 > lok 勒: Huw-luw-(b)ok-lok: Ulu-oğlu: Gök = Uluğ anlamında kabul edilebilir. (B)ok-lu(k) = Beglik için ince-kalın sesli değişimi beklenmektedir. (Lin 1987: 65). Pulleyblank de aynı şekilde yorumlar. (Pulleyblank 1990: 25). Fakat bizce buradaki ‘beglik’ yerine ‘oğlu’ da olabilir. Zira anlam karşılığı buna işaret etmektedir.

80 Fu-le', Jie Hularından Shi-le'nın adının içerisinde de geçmektedir. 羯胡石勒, 字世龍匭勒。其先匈奴別部。

81 候 hou2 huw/(婁luw) /倍 bei4 EÇ *bʰəʔ OÇ bwojx: U(lu)-beg.

82 Chuzhu 儲主, “bir sonraki bey, şehzade” anlamındadır.

ye, Qiong-qi güneye yerleşti. Dou-lun peşlerine düşüp [onlara] saldırdı [ama] A-fu Zhi-luo tarafından yenilgiye uğratıldı. Bunun üzerine halkını toplayarak doğuya çekildi. On dördüncü yılda (490 yılı sonu) A-fu Zhi-luo, tüccar Soğdlulardan Yue-z-hi'yi başkente göndermiş, iki ok hediye etmişti. Söylenenlere göre [şöyle demişti] “Rouran [Kağanı Dou-lun] Göğün Oğlu'na karşı suç işlemişti, bendeniz onu uyardım ama dinlemedi, bu yüzden ona karşı çıkıp buraya geldim ve kendi [yönetimimi] kurdum, Göğün Oğlu için Rouranları ortadan kaldırmak [istiyorum].” Xiaowen buna inanmamış olayın aslını öğrenmesi için Yu-ti'yi göndermişti. [Karşılık olarak A-] fu Zhi-luo ve Qiong-qi elçi Pu-yi'yi “[Yu] ti” ile [beraber] gönderdi ve hediyeler yolladı. [Bu kez] *dağınık atlılardan* [sorumlu] dış memur Ke-zu-hun Chang-sheng, Yu-ti ile birlikte tekrar Gaochelara gönderildi ve ipek kaftan bağışlandı. (BS: 3274; WS: 2310)

Qiong-qi daha sonra Eftalitler⁸³ tarafından öldürüldü. [Oğlu] Mi-e-tu ve diğerleri esir edildiler. Dağıtılan halkı ya ge-

- 83 Eftalit Ye-da halkının, Büyük Yüezhilar ile aynı menşeden oldukları düşünülür. Bu ülke Han Dönemi'nde Hotan'ın batısında, Chang'an'a 10.100 li uzaklıktadır. Hükümdarları Ba-di-yan kentinde oturur; bu, Wang-she-cheng olmalıdır. Kentin kapladığı alan on kûsur li'dir. Ceza yasaları, gelenek göreneklere Türklerle aynıdır. Adetlerine göre kardeşler bir eş alırlar, kocasının kardeşi olmayan kadınlar, tek boynuzdan şapka takarlar; kardeşleri olanlar, [kardeş] sayısına göre [başlarına] boynuz şapka eklerler. Buranın insanı sert ve güçlüdür, savaşmayı iyi bilirler. Hotan ve Anxi gibi büyüklü küçüklü 20 kûsur kent onlara bağlıdır. Datong 12. yılında elçilerle yörelerine has hediyeler göndermişlerdi. Wei Feidi ikinci yılında, Mingdi ikinci yılında elçilerle hediye vermeye gelmişlerdi. Daha sonra, Türklere yenilen boyları dağılmış, [saraya] sundukları hizmet ve haraç [ziyaretleri] kesilmişti. (HS: 2245)

lip bize bağlandı ya da Rouranlara tabi oldular. ‘Azamet Gösteren Komutan’ ve Yulin Can [unvanlı] Meng Wei teslim olanları toparlayarak Gao Ping bölgesine yerleştirdi. A-fu Zhi-luo’nun büyük oğlu A-babasının karısını yaktı [ve] tuzak kurarak A-fu Zhi-luo’yu öldürmek istedi [ama] kendi ölümü onun elinden oldu. (BS: 3274; WS: 2310)

[Daha sonra] A-fu Zhi-luo zalimleşti. Halkının ona olan inancını büyük oranda yitirdi ve halk birleşerek onu öldürüp yerine onun soyundan gelen Ba-li-yan’i geçirdi. Bir yıl sonra Eftalitler Gaochelara saldırdı, Mi-e-tu’yu geri vereceklerdi. (Qoço halkı) Ba-li-yan’i de öldürdü ve Mi-e-tu’yu karşılayıp başa geçirdiler. (BS: 3274; WS: 2310-11)

[Qiong-qı’nın oğlu] Mi-e-tu başa geçince (508), [Çin’e] hediyeler gönderir, [karşılığında] altın, gümüş tablalar, yedi at, on baş da deve bahşedilir. Elçi Murong Dan çağırılarak, elçi olarak Mi-e-tu’ya gitmesi için görevlendirilir. [Hükümdar] Xuanwu⁸⁴ onu çağırıp şöyle söyler; “Çölün kuzeyine karşı koyabilmek için uzaktakilere [yaklaşmalıyız]. Onları layıkıyla karşılamalı ve samimiyetle ödüllendirmeliyiz. Bağlılıklarını ve idarelerini gözlemeliyiz. Özel görevliler atamalıyız. Rouran, Yeda, Tuyü Hun gibi halkların yolu hep Gaochang’dan geçer. Bugün Gaochang (Turfan) bize bağlıdır ve elçi gönderip ilişki kuruyoruz. Rouranların gelişi gidiş yolları kesilmiş durumda. Mi-e-tu, Rouranların başı Fu-tu ile Pu-lei-hai’nin kuzeyin-

84 Tabgaç Hükümdarı Xuanwu (483-515; sal. 299-515); Çinlileşme politikasını yürürlüğe koyan Xiaowen’in ikinci oğludur. Kuzeydeki başkent Ping Cheng’da doğan Xuanwu, Güney Çin’deki otorite boşluğundan yararlanarak egemenlik alanını genişletti.

de savaşmış [ve] yenilerek 300 küsur li batıya kaçmıştı. Fu-tu, Yi-wu'nun kuzeyindeki dağlara yerleşmişti. Ondan önceyse, Gaochang hükümdarı Qu-jia⁸⁵ [Çin'e] bağlanmak istediğini bildirmiş; hükümdar Xuanwu, onu karşılamak üzere Meng Wei'i görevlendirmişti. Yi-wu'ya geldiğinde Rouranlar, [Meng] Wei'in askerlerini görüp korkuya kapılarak kaçmışlardı. Mi-e-tu, [Rouranların] kaçtığını [ve] korku içinde olduklarını duyup peşlerine düşmüş ve onları büyük bir yenilgiye uğratmıştı. Fu-tu'yu Pu-lei-hai'in (Barkol) kuzeyinde öldürmüş, saçlarını kesip Meng Wei'e göndermişti. Bunun yanında elçi gönderip ejder atlarından beş tane, altın ve gümüş mücevher, pars postu gibi yöresine özgü hediyeler sunmuştu. Karşılık olarak Dong Chengzi [unvanlı] Yuliang bir takım müzik aleti ile 80 kişilik müzisyen ekibini, on top kırmızı saten ve renkli ipeklilerden 60 top hediye etmişti. Mi-e-tu, Baga (Mo-he) [unvanlı] Wu-ying Chi-he-zhen⁸⁶ Fen [Nehri'nden] yörelerine has hediyeler götürmek üzere görevlendirmişti. (BS: 3274).

85 Rouranlarla da yakın ilişkiler kuran Qu Jia hakkında Erkin Ekrem Kao-Ch'ang Devleti üzerine makalesinde şu bilgileri veriyor; "ailesinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunduğu gibi 80 bu hakimiyetin ne zaman kurulduğu ile ilgili de kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ch'u-chia (501-524/525) hükümrânlığı döneminde Kuzey Wei Sülalesi ile yakın ilişki kurmaya çalışmış ve aralarında farklı düzeyde on dört ziyaret gerçekleşmiştir.⁸² Ch'u-chia, 508 yılında yine Çin'in iç bölgelerine göç etme talebinde bulunmuş büyük bir ihtimalle bu talebi karşılanmayınca Kuzey Wei Sülalesinden korunmak için Çin'den askeri güç istemişti. (Ekrem 2007: 17)

86 Guangyun Tablosuna göre Wu-yin Tu-he-zhen 屋引叱賀真 OÇ:quk-jiin-chjit-ga-cjin.

Mingdi [yönetim] başlarında Mi-e-tu, Rouranların reisi Chou-nu ile girdiği savaşı kaybetmiş ve ele geçirilmişti. Chou-nu at üstündeyken onun bacaklarına hamle yapmış, mızrağı ile onu [alt ederek] öldürmüştü, kafatasını cilalatmış ve kendisine içki kabı yaptırmıştı. Mi-e-tu'nun halkının tamamı Ye-dalar'a katılmıştı. Yıllar geçtikten sonra Ye-dalar Mi-e-tu'nun kardeşi Yi-fu'nun döndüğünü duyurdular.⁸⁷ Yi-fu (伊富 İlbeg? 518-524) tekrar devlet kurmuş elçi göndermişti. Buna karşılık Yukai elçi olarak görevlendirilmiş Yi-fu'yu, Zhen-Xi Generali Batı Deniz Garnizonu Ülke Kuran Gong (Bey) ile Gaoche Wang unvanlarıyla selamlamıştı. Yi-fu Rouranları büyük yenilgiye uğrattığında Rouranların başı Bo-luo-men, Liang Zhou'ya sığındı. Zheng Guang dönemi ortalarında Yihong elçi gönderip hediyeler sundu, karşılığında çeşitli hediyeler bahşedildi. Yi-fu daha sonra Rouranlarla savaştı, yenilip geri döndü, kardeşi Yue-ju, Yi-fu'yu öldürüp başa geçti.⁸⁸ Tianping ortalarında Yue-ju de Rouranlarca mağlup edildi. Yi-fu'nun oğlu Bi-she, Yue-ju'yü öldürdü ve bu kez de o başa geçti. [Ancak] o da Rouranlara yenildi. Yue-ju'nün oğlu Qu-bin Rouranların elinden kaçarak Doğu Wei'e sığındığında, [eski Doğu Wei olan] Qi Hükümdarı Shenwu uzak komşularıyla ilişkilerini geliştirmek

87 Yi-fu adının okunuşu hakkında, *Zizhi Tongjian*'e düşülen bir notta, ikinci hece "fu"nun "beg" okunması gerektiği kayıtlıdır. İlk hece "il" olarak kabul edildiğinde Yi-fu: "İl-beg" karşılığı oluşuyor. (ZZTJ: 4670)

88 Gaocheların beyi Mi-e-tu öldüğünde Halkı Ye-dalara (Eftalitler) bağlanmıştı. Yıllar sonra Eftalitler Mi-e-tu'nun kardeşi Yi-fu'yu (İlbeg) geri göndermişler, o da Rouran Kağanı Bo-luo-men'ı (Brahman?) yenmişti. Bundan sonra Bo-luo-men Wei Devleti'ne sığınmıştı. (ZZTJ: 4667)

istiyordu ve Qu Bin'e Gaoche Wang [sanıyla] ikta verdi; An Bei [Kuzeye huzur getiren] General ve Lu Zhou Ceza Katibi unvan ve yanısıra hediyelerle onu selamladı. [Qu Bin] daha sonra hastalanarak öldü. (BS: 3275)

Başlangıçta, Daoguang zamanında Tu-tu-lin Boyu⁸⁹, Ru Shui'in yukarı [boylarındayken] Lie-ru Boyu ile karşılıklı dış biliyorlardı, [bu yüzden] tabiyet ve memurluk alamıyorlardı. Deng Guo yönetiminin üçüncü yılında Dao Wu batıya sefer açtı, Ruoluo Nehri'ni geçip onların ülkelerine yöneldi, Nü Shui'in yukarılarına geldiğinde Jieru boyunun üzerine yürüyerek onları alt etti. Ertesi yıl bahar [mevsiminde] boyu hâkimiyet altına alıp hayvanlarına ve ürünlerine el koyarak geri döndü. (BS: 3275/13-).

Bir de Yuan-xi ile aynı boydan gelen Yuan-tu-lin vardı. [Bu ikisinin] her birinin kendi komutan ve başbuğları bulunuyordu. [Bu liderler] Yi-qin-shan'ı yağmalıyorlardı, Deng Guo beşinci yılında (390), Dao Wu halkının başında bizzat onları bertaraf etti. Murong Lin komutanlarının başına geçip karşı geldiyse de hezimete uğradı. Hui-tu-linlerin büyükadamı Wudi-jian Hui-xilerin büyükadamı Ku-han ve başkaları da boylarını toplayıp Wei hükümdarına [Tuo-ba Dao] bağlandılar. Huang-shi ikinci yılında atlı arabalarla Zhangshan'a saldırdılar, ordu Bai Lü'deydi. Murong Bao gece gelip karargâhlarını bastığında orduları korkuya kapıldı ve uzak diyarlara kaçtılar. Yolları Bing Zhou'dan geçiyordu [orada da] ayaklandılar ve Lin

89 Wei Tarihi, Zhou Tarihi ve Kuzey Tarihi'nde görülen bu adın, Ge-tu-lin, Chun-tu-lin ve Chi-tu-lin gibi alternatif yazılışları görülüyor: (WS: 22, 23, 29, 655, 684, 2289, 2312 vd.).

Yang'a saldıracakken, Bing Zhou Ceza Kâtibi Yuan-Yan üzerlerine yürüyerek [kalkışmayı] bastırdı. Yuan-tu-lin boyunun reisi Re-wu-ni, Yuan-xi boyunun reisi Tu-nu-gen ve diğerleri soydaşlarını bir araya getirerek Yin Guan'da tekrar başkaldırdı. Nan-an Gong'u Yuan Shun üzerlerine yürüse de başarı elde edemedi, binlerce insan öldü. Dao Wu bunu duyunca çok sinirlendi. An-Yuan generali Shu-qiu'yu, Re-wu-ni ve diğerlerinin üzerine gönderdi, tamamı bertaraf edildi. (BS: 3276).

[Bunlardan] başka Hou-lü-lin boyu vardı, halkının sayısı on binden fazlaydı, dar geçitlerde hayvancılıkla uğraşırlardı. Deng Guo yönetim dönemi (386-396) ortalarında reisleri Chi-fan, Ku-shui nehrinde yağmaya kalkışmıştı. Sekizinci yılın yazında [Tabgaç] Dao Wu onları büyük yenilgiye uğratmış, onların ayrı bir komutanı olan Yan-gu-yan ve diğerlerini ele geçirmişti. (BS: 3276/8-)

Xue-gan Boyu üç şehir arasında daimi olarak yerleşik [şekilde] yaşırdı, [Liu] Wei Chen bertaraf edildikten sonra, bu boyun komutanı Tai-xi-fu orduyu görüp [Çine] bağlanmıştı [Wei Hükümdarı] Dao Wu da onu kabul edip yerleştirmişti. Atlı arabalar [ve ordu] geri döndükten sonra Wei Chen'in oğlu Qu-gai onun boyuna sığındı. Dao Wu bunu duyunca elçiler gönderip Tai-xi-fu'dan [Qu-gai'ı] kendisine teslim etmesini istedi, Tai-xi-fu [ise] Qu-gai'ı çıkarıp elçiye gösterdikten sonra "Bugün artık zayıf ve boyun eğmiş [bir kimse bu], teslim etmeyi düşünsem [yanındakilerle beraber] hepsi öldürülecek, [bu durumda ben] onu teslim etmeye nasıl razı olayım!" demiş ve [Qu-gai'ı] göndermemişti. Dao Wu çok öfkelenmiş, birlikleriyle bizzat üzerlerine yürümüşü. Bu sırada Tai-xi-fu [daha] önce

[davranmış] Cao-fu-bing'e saldırmıştı; memurlar ve askerler fırsattan yararlanıp kentlerinde katliam yapmıştı. Tai-xi-fu'nun karısını, oğlunu, hazinesini ve avadanını ele geçirip dönmüşlerdi. Tai-xi-fu yetismeye çalışmış ama yetişememişti. Sonra-sındaysa Yao Xing'e kaçmıştı. [Burada] barınamamış Ling'in kuzeyine dönmüştü. Shangjun'un batısındaki Xianbeilerin tamamı ve karışık halk bunu duyunca onu karşılamışlardı. (BS: 3276/10).⁹⁰

[Ancak] Qian Dun Shan Xianbeilerinin ayrı bir türü olan Po-duo-lan bir nesil boyunca ana bölükleri oluşturmuştu. Mu-yi-gan'a gelindiğinde güçlü ve cesur savaşçıları bulunuyordu, sağa sola akınlar yapıyordu. Batıda Jincheng'a, doğuda An-ding'e saldırıyordu; yıllar boyunca çeşitli kavimler ondan çektiler.

Chang-shan, Mang'ı Zun'un [Mu-yi-gan'ın] üzerine gönderildi, Mu-yi-gan birkaç bin atlısıyla ülkesini bırakıp kaçtı, başkentteki adamlarının tamamı da göç etti, geriye kalanlar bölündü, dağıldı [ve] sonra da He-lian Qu-gai tarafından yok edildiler. (BS: 3277/1)

90 391 yılının sonlarında (Diliao da o zaman ölmüştü), Liu Wei Chen'in küçük oğlu (Qu-gai) Bo-bo, Xue-gan boyuna kaçmıştı, Tabgaç Hükümdarı Gui (Dao Wu) onu, Xue-gan boyu başbuğu Tai-xi-fu'dan istemiş, fakat Tai-xi-fu çocuğu Önceki Qin'in başkomutanı Mo-yi-gan'a göndermişti. Mo-yi-gan, çocuğu kendi kızıyla evlendirerek hayatını güvence altına almıştır (ZZTJ: 3402). Daha sonra 393 yılı yedinci ayında, Dao Wu (Tabgaç Gui) çocuğu teslim etmediği için Xue-gan Boyu'nun başbuğu Tai-xi-fu'ya saldırır, Tai-xi-fu da Önceki Qin Devleti'ne, Yao Xing'e sığınır (ZZTJ: 3410). 395 yılının başındaysa Gao-chelarin Xue-gan boyunun lideri Tai-xi-fu, sığınmış olduğu Önceki Qin Başkenti Changan'dan ayrılarak kuzeye göç eder, burada Xianbeiler ve diğer "karışık Hular" tarafından karşılanır. (ZZTJ: 3419).

Ayrıca, Chu-fu [ve] Su-gu-yan gibi çeşitli boylar zenginleşip saygısızlaşmışlardı, Tianxing beşinci yılında (402) Tedarik Dairesi Sangun’u He-tu altı bin atlısıyla saldırıp onları ele geçirmişti. (BS: 3277/4)

Bir de, Yue-qin-bei-ni Boyu [vardı]. Yongxin beşinci yılında (536) hayvanlarını Bu-na Dağı’nın batısına yöneltmişlerdi. Yedinci ayda, Xi-jin gönderilerek mağlup edildiler, halkı [buradan] sürdükten sonra [Xi-jin] geri döndü. (BS: 3277/5)⁹¹

Zhou [Döneminde M.Ö 11-3. yy] Xianyunler, Han [Dönemi’ndeysen M.Ö. 2 - M.S. 2. yy] Hunlar, Merkezi Ülke’ye kötülükler yapmışlardı, üzerinden çok zaman geçti. Wei [ve] Jin çağında kavimler ayrılıp dağıldılar, zorlu çöl topraklarından gelip gittiler, seddin çevresinde yerleşim yerlerini rahatsız ettiler. Bu [kavimlerin] tamamı Doğu Hularının devamı ve onlardan kalanlardı. Batur’un (Mete) dalları ve yaprakları...

Rouranlara gelindiğinde [onlar] Hunların devamıydı, kökleri aranmadı, hızla dağıldılar, ansızın toplandılar; küçüktüler büyüdüler, atlarını rüzgar [gibi] koşturup, kuşlar [kadar ani] akınlar yaptılar; birden bire gelip ansızın gittiler. Dai Başkenti [Ping Cheng] bu sebeple yıkıldı, savaş arabaları bu nedenle barış getirmedi. İşte bu nedenledir ki, Wei soyunun ataları kudretli olabilmek adına savaşçılığa önem verdi. [göçebelerin] hayvanlarına otlaklar açtı, boylarını kabul edip kendine aldı. Yaban [topraklarında] yaşayan halkların saçlarını kestiler, onları insan olmayan memleketlere kadar sürdükleri de oldu. (BS: 3277).

91 Bu boyların tek tek ele alınarak incelenmesi ayrıca bir çalışmayı gerektirmektedir. Burada sadece ilgili monografilerin neşri verilmiştir.

Sui Tarihi'ne Göre Tielelar

Genel kabul gördüğü üzere; Bahar-Güz ve Savaşan Beylikler Dönemi'nde Di ve Dili, Han (M.Ö. 2- M.S. 2. yy.) ve Cao Wei (220-280) dönemlerinde Dingling, Onaltı Devlet ve Kuzey Hanedalıkları (4-6 yy.) boyunca Gaoche; Sui ve Tang dönemi başlarındaysa (7.yy -) Tiele adlarıyla anılan halklar, tarihsel seyrir ışığında, birbiriyle etkileşim içinde olan en az üç Altay dil ve kültür çevresinin Çin'in içlerindeki siyasi ve kültürel etkinliklerinde önemli roller oynamış olan halklardır. Bahar-Güz ile Savaşan Beylikler dönemlerinden itibaren Kızıl Di, Ak Di ve Uzun Di gibi çeşitli adlardan da anlaşılabileceği üzere, bu Türk halkları ayrı ayrı pek çok siyasi birlikler meydana getirmişlerdi. Wei Tarihi'ne göre Gaochelar Kızıl Dilerin soyundan gelmektedir ve Tielelarla aynı halktır. Yeni Tang Tarihi'nde Uygurlar'la ilgili bölümdeyse, "Uygurlar yüksek tekerlekli arabaya çokça binerler, aynı zamanda Wei Dönemi'ndeki bir Gaoche boyudur" demektedir. (XTS: 6111).

Tieleların ataları Hunların soyundan gelmektedir ve boyları ve türleri en kalabalık olan [kavim Tielelardır]. Batı Denizi'nin doğusundan dağlar ve vadiler boyunca [doğu yönünde] gidildiğinde [bu kavmin] sonuna ulaşamaz. Tula Irmağı'nın kuzeyinde Pugu, Tongra, Uygur, Bayırku ve Fu-luo [boylarının] hepsinde Erkin unvanı vardır. Meng-chen Tu-ru-ge, Si-jie, Hun, Hu-que gibi diğer soyların 20.000'i bulan güçlü savaşçı-

ları bulunur. Yi-mu'nun batısında, Yan-qi'nin kuzeyinde, Ak-dağlar boyunca [uzanan bölgede] Qie-bi, Bo-luo-zhi,-Yi-zhi, Su-bo-, Ma-ge, Wu-guan, Uygur, Ye-zhi ve Yü-ni-yüan gibi cesur savaşçıları 20.000'i bulan [boylar yaşar]. Altayların güneybatısında ise Xue-Yan-tuo, Zhi-le-er, Shi-pan, Da-qi gibi [boylardan] 10.000 savaşçı vardır. (SS: 1879)

Kang-jü'nün kuzeyinde, A-de suyu boyunca; Ke-zhi, Ge-zai, Ba-hu, Bi-gan, Ji-hai, Ge-bi-xi, He-chai-su, Ba-ye-wei-he-da gibi [toplam] 30.000 askeri olan boylar bulunur. De-yi Denizi'nin doğu ve batısında Su-lu-jie, San-su-yin, Min-cu, Long-hu gibi çeşitli soylar sekiz bin küsur [askerdir]. Pulum'un doğusundaysa, En-gu, Alan, Bei-fu-jiu-li, Fu-wen-hun gibi yaklaşık 20.000 adamları [yaşar]. Baykal'ın güneyindeyse Tubo [Tuva] ve diğerleri vardır. Soyları ve adları böyle ayrı ayrı olsalar da hepsine birden Töles denir. Ortak bir liderleri yoktur; Doğu-Batı Türklerine bağlıdırlar. Daimi yerleşkeleri yoktur; su ve otlak peşinde göç ederler. İnsanları mizacen yabanî ve dayanıklıdır, yay gerip ok atmakta mahirdirler, zina çoktur [ve] hayatlarını yağma ve talanla sürdürürler. Yakın zamanda batıdakiler sanatla ve tarımla uğraşmaya başlamıştır; [bu yüzden] atları azalmış, koyun ve ineklerinin sayısı artmıştır. Türkler devlet kurduktan sonra, doğuyu ve batıyı fethetmiş, Kuzey düzlüklerini denetim altına alırken [Tieleların] tamamını kendi hizmetlerine koşmuşlardır. (SS: 1879-80)

Kai Huang (581-601) sonlarında Jin Beyi Guang Kuzey fet-hini Qimin'e [Bumın] vermiş; [Bumın] Buga Kağan'ı büyük bir yenilgiye uğratmış [ve] Tielelar böylece bölünüp dağılmışlardır.

Da Ye (602) ilk yılında, Türklerin Chuluo Kağanı, çeşitli Tiele boyları üzerine yürümüş mallarına el koyup onları ağır vergiye koşmuştu. Ayrıca, Xue-yan-tuo (Ala Yuntlu/Sir Tarduş?) [gibi Tiele boylarından] şüphelenmiş; [taraf] değiştireceklerinden korktuğu için (Ala Yuntluğ) ileri gelen reislerini bir araya toplatıp hepsinin başını vurdurmuştu. Bu yüzden bir süre için isyan çıkmış ve [Tielelar] Erlikbar Erkin Çebi Kapgan'ı Yi-wu-zhen Baga Kağan olarak başa geçirerek Tan-han Dağı'na yerleşmişlerdi. Bir de Xue-yan-tuolar arasından Ye-zhi (Yap-çın?) adında bir erkini de 'Küçük Kağan' ilan etmişlerdi. (SS: 1880)

Chu-luo Kağan yenildiğinde, Baga Kağan güçlenmeye başlamıştı. Baga, şüphesiz güçlü ve cesurdu; halkının kalbini kazanmıştı. Komşuları ondan korkar olmuştu [zira] Yi-wu, Turfan, Yanqi gibi memleketler onun hizmetine girmişlerdi. (SS: 1880-81)

Adetleri çoğunlukla Türk adetlerine benzer. Bir tek karı-koca evlendikten sonra damat eşinin ailesinin hizmetine girer. Çocukları doğuncaya kadar iç-güveysidir. Çocuğu olunca geri dönüp [kendi topraklarına] yerleşir. Ölülerini gömerler ki bu da farklılık arz eder. Da Ye [Yönetim Dönemi] üçüncü yılında (607) hediye göndermişlerdi ve bundan sonra ilişkilerin kesilmeyeceği söylenmişti. (SS: 1881)

Tang Huiyao'da Tielelar:

Tielelar, aslen Hunların ayrı bir koludur. [İlk Tang hükümdarı] Wude [yönetiminin] (618-626) başlarında Xue-Yan-tuo, Qi-bi, Hui-ge, Du-bo, Gu-li-gan, Pu-gu, Ba-ye-gu, Tong-luo, Hun, Si-jie, Hu-sa, Xi, Jie-a-die ve Bai-xi gibi boy ve bölükleri (部) vardı.⁹² Çöl'ün kuzeyinde dağınık haldeydiler ve hepsi Tielelara bağlı çeşitli boylardı. Sui Daye ortalarında, Batı Türklerinin Chu-luo Kağanı güçlüydü, Tieleların bütün boyları ona teba oldu.⁹³ Sonradan Chu-luo yağma ve vergide sınır tanı-

92 Al Yuntluğ (Xuē Yán-tuó). Çepni (Qì – bī). Uyğur (Huí-hé). Tuva (Dōu-bō). Gǔ-lì-gàn. Duō-lǔn-gé. Pú-gǔ. Bayırku (Bá-yě-gǔ). Tongra (Tóng-luó). Hun (Hún-bù). İzgil (Sī-jíé). Hú-sà. Xī. Jié-ā-diē. Bái xī 薛延陀. 契苾. 迴紇. 都播. 骨利幹. 多覽葛. 僕骨. 拔野古. 同羅. 渾部. 思結. 斛薩. 奚. 結阿跌. 白霫 Elinizdeki kitapta, Tielelardan gelen bu boylarla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Burada "Altı Soy" olarak da bilinen ve daha eski olan kavimlerin oluşturdukları çeşitli siyasi birlik ve teşkilatlanma, kültürel ve folklorik içerikle de desteklenecektir. Türklerle birlikte yükselen ve ilk hallerinden belli oranda farklılaşarak yeniden üretilen ilk on beş boy konu edilmeyecektir. Bu konuyu daha ileri bir çalışmada ele almayı umuyoruz. Burada özellikle genel kültürel, kronolojik ve sistemli bilgiler içeren Kuzey Tarihi Bei Shi'daki Gaoche Monografisi ile Rouran Monografi-leri Türkçe'ye çevrilerek işlenmiştir.

93 Daha sonraki dönemde Tiele (Töles) boylarının tek tek adları ile Sui ve Tang dönemlerindeki çeşitli yaşam alanları daha ileri bir çalışmanın konusudur. Bu konuda iki çalışma; (Ögel 1948; 1957 ve Eberhard 1942).

madığı için Tielelar hep beraber isyan edip geri döndüler. Xie-li karmaşası olduğunda bu kez hepsi Xüe-yan-tuolara (Ala Atlılar) katıldı. 646 üçüncü ayından sonra, Yan-tuo (Yuntluğ)'lar yenildiğinde, Taizong Ling Zhou'yu ziyaret etmişti. Sonra Jingyang'a karargah kuruldu; Tiele-Uygur, Bayırgu, Tongra, Pugu, Duo-lan-ge, İzgil, A-die, Qidan, Xi, Hun ve Hu-sa tam on bir boy tek tek elçi yollayıp hediye sundular.² Her biri, kağanın kendi boylarından olmasını istediler. Büyük ülkeye hizmet etmeyi kabul etmediler; yol-yordam bilmeyen öfkeli despotlardı. Kölelerden herhangi birine efendilik yapma imkanı verilemedi; kendi aralarında [birbirlerini] öldürerek yenildiler, boyları kuşlar gibi dağıldı; nereye gittikleri bilinemedi. Tieleların herbirinin kendi toprağı vardı, Yuntluğları (Yan-tuo 延陀) takip etmediler, geri dönüp Göğün Oğlu'na bağlandılar.

Acılarına ortak olunmak istendi, Han [usulü] memuriyet talep ettiler. Taizong, Yuntluğlar'ın yenilmiş olduğundan [cesaretle hemen] ardından da Çöl Sarayı'nı (漠庭) boşaltmak istiyordu. Elçilerin gelişine çok sevindi; Huangmen Muhafızı Chu Suiliang'ı 褚遂良 İlçe Köşkü'nde onları karşılamaya gönderdi. Bol et ve fazlaca yiyecek-içeceklerle tören düzenlenip ziyafet verildi. Eğlence gece yarısına kadar sürdü.

Bir başka gün Tiele ileri gelenleri sarayı gezmeye davet edildi, adlarına müzikli davet düzenlendi. [Beylere] muhafız komutanlığı ve Zhaowu garnizonluğu [verilerek] selamlandı. Bundan sonra reislerine dökme mühürler bahşedildi, ince ipekli ve işlemeliler gibi çeşitli hediyeler verildi, yücelik gösterisi olarak hükümdarlık arabaları gönderildi ve Ling Zhou'da

toplantı düzenlendi. Ayrıca, Shi Ling Ordusu Merkez Muhafız Komutanı An Yongshou'un bilgilendirme yapması istendi. Onbirinci ayda Taizong Lingzhou'ya gelmişti, çeşitli Tiele boylarından Erkin ve Erlikbar gibi soyadlı [beyler] Lingzhou'da toplandıklarında binlerce kişiydiler. Herbiri topraklarının il ve ilçelere ayrılmasını talep ettiler. [Taizong] "Göğün En Saygını (天至尊) sizler için kağan olacak, nesiller boyu Göğün En Saygını'nı köle olarak gördüler [ama] ölsem de haset etmem" demişti. Bunun üzerine kuzey bozkırlarında huzur sağlanmış oldu.

Rouranlar (Juan-juan)

Cok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk halkları Güney Sibiryadaki yaşamlarını daha güneye taşıyarak İç Moğolistan yaylalarına, Ordos (Shuofang), Jiuyuan (Dokuz Kaynak) ve Tanrı Dağları'nın özellikle iki yakası ile daha sonra Cungarya olarak da bilinecek olan İli Vadisi'ne uzanmışlardı. Konar-göçer halklarda görülen bu fütuhat Hunlardan sonra Xianbeilerce sürdürülmüş ve Wuhuanların eski Güney Hunlarıyla karışması sonucu Tabgaçların askeri ve siyasi hâkimiyetine bağlanan dönem boyunca bölgedeki egemenlik hakkı, Hunlara ve onların yaptığı evlilik akitlerine dayanan ve böylece Han topraklarına hâkim olan farklı devlet ve devletçiklerce paylaşılmıştır.⁹⁴ Bölgedeki Gök Türk egemenliğinden önce 100 yıldan uzun süre hâkimiyet sergileyen Rouranlar kurdukları si-

94 Çin'de Onaltı Devlet adıyla anılan (304-439) ve Jin Hanedanı'nın yıkılışından sonra başlayan göçebe hakimiyet sürecinin kökleri, güney Hunları olarak bilinen ve Hu-han-ye'nin Han Hanedanı ile olan evlilik vb. münasebetleri sonucu yerleşikleşen güneye ilerleyişin devamı niteliğindedir. Bu dönemde gündelik Çince'nin fonetik yapısında ve diğer dil anlatım özelliklerinde gözlemlenen değişim olgusu; kültürel etkileşimin iki yönlü karakterine örnek oluşturur. Hunlardan boşalan kuzey bozkırları, Rouranlardan önce, Xianbei, Dingling, Wuhuan, Di, Ju-qu, Tuyü Hun gibi kavimlerin akınlarına sahne olmuş, Doğu Türkistan'ın ticaret yollarıyla Doğu Çin'in ekonomik kaynakları arasındaki ilişki üzerinde siyaset üretilmiş ve devletler kurulmuştur. Bu başlı başına farklı bir çalışma konusu olduğu için burada detaylandırılmamıştır.

yasi birlik ve Tabgaçlarla rekabet halinde Tiele boylarının daha güneye göçlerinde etkili olmuşlardır. Hunlardan itibaren, kuzeyden güneye yönelen bu üçüncü fütuhat ile bir diğer bozkır imparatorluğu olan Rouranlar kurulmuştu ve bu birlik ondan fazla hükümdar çıkarmıştı.

Rouranların (Juan Juan, Ruan Ruan, Ruru) uzun süre Avarlar ile aynı halk olduğu düşünülmüştür ve hala literatürde bu yönde bilgilere rastlamak mümkündür.⁹⁵ Bu yanıltıcı olduğu düşünülen eşleştirmenin nedenleri ve oluşumuyla ilgili İbrahim Kafesoğlu şöyle demektedir: “*Avrupa Avar* (Bizans kaynaklarında: *Abares*, *Abaroi*, Latince’de: *Awari*, *Awares*, Slav dillerinde: *Abari*, *Obri* vb...) hakanlığı kurucularının Türklüğü, araştırmalar ilerledikçe daha da kesinlik kazanmaktadır. Vaktiyle, Mogolistan’daki Juan-Juan Devleti (4. yy. Başları - 552/555)’nin Gök-Türkler tarafından yıkıldıktan sonra, tahminen 20 bin ki-

95 İbrahim Kafesoğlu’nun “Juan-juanlar Avarlar değildir” neticesine varan görüşüne karşılık P. B. Golden, Rouran-Avar eşliğinin mümkün olduğuna işaret eden gerekçeleri şu şekilde bir araya getirmekte ve konunun hala tartışmaya açık olduğuna işaret etmektedir: “Jou-janların kendilerini nasıl adlandırdığı belli değildir. Çin haberleri Jou-jan’ın (Rouran) (nzifu-nzian) doğru biçim olduğunu iddia eder ama T’o-pa (Tabgaç) İmparatoru Shih-tsu T’ai-wu-ti (423-452) Çince karakterleri ‘kıvrılan böcek’ anlamına gelen Ju-Ju’ya (nziwan-nziwan) çevirtmiştir.” Bunun gerçekte ya onların arasındaki bir saç tarzına (bu etnik olarak ayırdedici bir özellik işi görebilir) veya bir onguna işaret ettiği öne sürülmüştür. Bu ise Mog. “*obarga* (krs. *abari*-‘tırmanmak, sürünmek: ‘yılan, yılanı hareket’ ile alakalıdır. Bu formüle göre, ikinci biçim *Apar* veya *Abar/Avar* ismini taşıyan halk olarak teşhis edilmelidir. Ancak, değişik yerlerde ve zamanlarda karşımıza çıkan *Apar* ile *Abar/Avar/Awar*’ın tek ve aynı halk olduğu tamamen kesin değildir.” (Golden 2013: 89 vd.)

şilik bir kütlenin batıya doğru göçtüğüne dair Bizans tarihçisi Th. Simokattes, 558’de Bizans’ın doğu sınırlarından elçi göndererek kendilerine yardım ve yerleşecek arazi verilmesini rica eden bir kütle ile, Orta Asya’dan batıya yöneldikleri, daha sonra da Avrupa içlerine ilerledikleri söylenen bu grup arasında bir bağlantı kurulmasına yol açmış ve Juan-Juanların umumiyetle ve hatalı olarak ‘Avar’ ve çok defa ‘Asya Avarları’ diye anılması Marquart 1914, Nemeth 1930, O. Franke 1936, W. Eberhard 1947 vb. bu bağlantı fikrini kuvvetlendirmiş, diğer taraftan Juan-juanlar (Rouranlar) Moğol kabul edildiklerinden, Avrupa Avarlarını da aynı soya mensup bulunması tabii sayılmaya başlanmıştır.” (Kafesoğlu 2014: 154).

Rouran adının çeşitli yazılışları farklı Çin kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. Wei Kayıtları ve Kuzey Tarihi’nde geçen “ruru 蠕蠕” dışında, Ruirui 芮芮, Rúrú 茹茹, Rouran 柔然 - 蠕蠕 göze çarpmaktadır. Peter B. Golden farklı kaynaklardan yararlanarak bu adların eski okunuşlarını bir araya getirmektedir;

...Taskin, *Materialy*, s.267, 399 n.7’ye ek olarak, Uchida’nın yeniden kurmaları (Olbricht 1954, s. 93) şöyledir: ju-ju (nziu-nziu), jui-jui (nziwai-nziwai), ju-ju (nziwo- nziwo), jou-juan veya jou-ju (nzifu-nziwan veya Miu). Haussig de, 1953, s.326, 256, juei-juei (*tliji wai-nzji wai) ve ju-ju (Ziwo- n.ziwo) = Nu-Nu’yu kaydeder. Jou-Jan biçimini Altayca (?) jo-jin ‘yabancı, el’ kelimesinin Çince bir yazılışı olarak görür... (Golden 2013: 89).

Asıl adın ne olduğu ve nasıl okunacağı belirsiz olmakla birlikte, bu adların Çince sesçevrimi oluşları, yabancı adların

Çince karşılıklarında belirgin olan bir özelliği burada da karşımıza çıkarmaktadır. Yaftalayıcı (böcek vb.) yakıştırmalar bir kenara, bu adın da yine Tabgaç Dili'nden (belki de Hun Dili'nden) gelme olasılığı ve o dönem Çince ses biçimlerinin asıl adı karşılamakta “yetersiz” kalmış olduğu görülmektedir. Şu halde Gaoche ya da Tujue gibi “mükemmel bir karşılamanın” Rouran adı için bulunmadığı anlaşılmakta, o nedenle geriye doğru ses çevrimi yapılandırılmaları oluşturulurken dönemin Çincesinin sesbilgisi açısından eksik olabilecek özellikteki ses öğelerinin akılda tutulması gerekmektedir.⁹⁶

Kürşat Yıldırım'ın Juan Juanların adı üzerine makalesi konuya farklı bir yaklaşım getirmektedir. Juan Juan adının Cür cetler ve Türkçe “cüce” ile açıklanabileceği görüşünde olan Kürşat Yıldırım; “Cüce adının ve Cür cen adının bu bakımdan hem ses hem de anlamı açısından uygun olduğu kanısındadır: “O halde Juanjuan = Juijui: Juju -- çürçe(t): cuce(n): cüce (ler) şeklindedir.” (Yıldırım 2013: 8). Ancak Rouran (Jou-jan) için Guangyun Tablosu'ndaki, “nju-njen” karşılığı bir miktar kafa karıştırmaktadır. Fakat orta damak ünsüzü “n” ile “c”nin birbirinin yerini ikame etme olasılığı mevcuttur. Zira varyant adların tamamında bugün sürtünmesiz “r” (Giles: “j”) ile gösterilen ön sessiz açıkça buna imkan tanır. Kürşat Yıldırım'ın, Rouran-Moğol tarihsel ardışıklığını da konu ettiği makalesi belirgin bağlantıları ortaya koymaktadır. (Yıldırım 2013) Diğer taraftan eğer “j” önsesi, “c” ile değil de “n”ye yakın okunmuşsa, “rouran-cüce(n)” eşliği sorunlu hale gelir. Zira “ru/ju 蠕” için

96 Juan Juan Tatar bağlantısı konusunda ayrıca bkzn. (Yıldırım 2012).

Zizhi Tongjian'in verdiği “ren-gun fan 人袞翻” okuma anah-tarı (ZZTJ: 4661) sesletimin “njin/rin – kuoon” yani; “njuon ya da ruon” olması gerektiğini gösterir; bu durum “cücen” karşı-lığını desteklemez. Ayrıca Rouranlar için kaynaklarda görülen “kökenleri araştırılmadı” ifadesi bu halkın tarih sahnesine çık-tığında halihazırda bir boy ya da kavmi temsil edip etmediği sorusunu yanıtsız bırakmaktadır. Eldeki veri, ilk atalarının “kel kafalı” olması ve böcek gibi çirkin(?), belki küçük ya da “cüce” olabileceğinden ibarettir. Şu halde fazlasıyla spekülatif olmakla birlikte kaynakların dile getirdiği üzere “kökenleri araştırılma-mış olan” ve “başlarının üstü kel” ve de Tabgaç Hükümdarının “böceğe” benzettiği kimseler, etnik bir grup olmaktan ziyade, bölgedeki konar-göçer halklar arasında veya hizmetinde yaşa-mış olan bir sınıf olabilir.

Rouranların en güçlü oldukları beşinci yüzyılın ilk yarısın-da, “Da-tan” Büyük Kağan’ın bozkırdaki adı ve Çin’in içlerine yayılan şanı tarih kayıtlarında anlatılmaktadır. Bu göçebe siya-si birliğin muhtevasında Türk unsurların çokça bulunduğu an-laşılmakla birlikte hanedanın kökenleri konusunda tartışmalar sonlanmış değildir.

Konuyla ilgili malzemenin değerlendirilmesinden ziyade Rouranlarla ilgili doğrudan bir aidiyet ya da menşe sorusuna yanıt aranmakta olduğu görülmektedir. Denis Sinor, Rouran-ların kökeni sorununun karanlık olduğunu vurgular;

Ruan-ruanların gerçek adlarının ne olduğu bile bilinmi-yor. Burada ve onlarla ilgili ciddi araştırmaların çoğunda kul-lanılan şekil (im/karakter) Çin kaynaklarının onların adlarını

yazmak için kullandıkları işaretlerin alışlagelmiş çeviriyazısıdır. Ruan-ruanların kendilerine verdikleri adı yazabilmek için Çinlilerin gösterdiği türlü çabalar bu işin üstesinden gelmedeki güçlüğü gösterir. Aksi yöndeki kesin iddialar bir yana bırakılırsa, Ruan-ruanlarca kullanılan dil ya da dillerle ilgili hiçbir sağlam kanıt olmadığı gibi onların etnik yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgiler de aynı derecede karanlık ve bulanıktır. (Sinor 2014: 393).

Song Tarihi adlı eserde “Rourou” adıyla görülen halk için “Hunların farklı bir türüdür” ifadesi görülürken Wei Tarihi’nde Donghu (Tunguz) halklarının devamı oldukları söylenmektedir.⁹⁷ Yao Dazhong’un tahminine göre Rouranlar, Donghu

97 Doğu Huları tabirinin “Hunların doğusunda yaşayan halklar için kullanıldığı genel olarak kabul görmektedir. Onların Tunguzlarla ortaklığı konusunda önemli bir değerlendirmeyi Pulat Otkan yapmıştır; değiştirmeden aktarıyorum; “III. ile IV. Yüzyıllarda Moğolistan’da etkinlik kazanan Tung-hular ile ilgili olarak, Abel Remusat ve Heinrich Julius Klaproth gibi bilim adamlarının yaptığı araştırmalardan sonra (Remusat, 1820; Klaproth, 1823), bunların bugünkü Tunguslarla ilişkili olduğu savunulmuş, ancak bu görüş daha sonra eleştirilere uğramıştır. Shirokogorof, Çinliler ile An-nanlılar arasında, Tunguslara yakın şaşırtıcı benzerlikler gözlemlediğini belirtmekte, Uchida (1975, II, s.6), Tungusların Sibiry’a iklimine uygun olmayan giysilerinin Güney Çin giysilerine benzediğine dikkat çekmektedir. Çin kaynaklarında verilen bilgilere göre (Sj: 2879) Hsiung-nuların doğusunda oldukları için bunlara “Tung-hu” (Doğu Barbarları) denmektedir. E. H. Parker (1924, s. 83–84), “Tung-hu” sözcüğünün Türkçe’deki “ton-gus” (domuz) sözcüğünden geldiğini savunmakta, ancak P.Pelliot, Toung-pao’daki bir yazısında (XXVII. s. 170), Türkçe’deki “tongus” sözcüğünün yeni olduğunu, “domuz” anlamındaki en eski sözcük Türkçe’de “layzin” olarak kullanıldığına göre, “Tungus” adının yeni olabileceğini ve bunun Tung-hu ile ilişkili olamayacağını söylemektedir. Japon bilim adamı Shiratori’ye göre (1959), Tung-huların soyundan olan Hsien-pei ve Juan-juanların (ya da Jou-jan) dili Wu-huanla-

(Tunguz) ile Türk halklarının karışımı sonucu doğmuşlardır. Bu olasılık, bozkırdaki toplumsal hareketliliği göz önünde bulundurduğumuzda olası görünmektedir.

Rouranlar hakkında en eski kayıtlar yine Çin kaynaklarında bulunur. Dördüncü yüzyılın başlarında Çin’de yaşanan kavimler göçü ve toplumsal karışma ve karmaşanın yarattığı dinamikler, göçebe imparatorlukların hızlı yükseliş ve çöküşlerine örnek teşkil eder. İlk ortaya çıkışları, Tabgaçların Çin’de iktidarı Jin Yönetimi’nden devraldıkları döneme tarihlenmektedir. (Yao 1992: 162) Wei Tarihi ve daha sonra kitaplaştırılan Kuzey Tarihi gibi eserlerde Yü-jiu-lü (Mu-gu-lü) adında bir atadan geldikleri anlatılır. Bu kişi ve obası Karanlık Dağlar’ın kuzeyinde yavaş yavaş güçlenme imkânı bulmuş, üçüncü yüzyılda Tabgaçlar güneye göç etmeye başladıklarında, buradaki boşluğu doldurmuşlar ve boy örgütlenmeleriyle tarih sahnesine çıkmışlardır.

Bu dönemde Tabgaçlar’a bağılıdır. Onlara hayvan, kürk ve deri gibi ürünlerden oluşan hediyeler gönderen sınırlı bir güce ve özerkliğe sahiptirler. Tabgaçların “Dai” Devletini yıkımın eşiğinden kurtaran Tabgaç Gui ülkesini güçlendirerek en kudretli çağını yaşattığında Rouranlar baskıdan kaçarak

rın dili ile ilgili hiçbir ipucu yoktur. İncelendiğinde bu dilleri şimdiki Tungus ve Moğol dilleriyle açıklamak olasıdır. Kısacası, Doğu Hularının (Wuhuan ve Hsien-peilerin ve dolayısıyla Rouranların) bu dilleri Tungusça ve Moğolca karışımıdır. Ancak, Moğolca öğeler Tunguscaya kıyasla ağırlık taşımaktadır. Donghu (Tung-hu) Tunguz eşliği konusunda bkz. (Otkan 1980).

Gobi'nin kuzeyine çekilirler.⁹⁸ Bu dönemde Çin Seddi'nin iki yanındaki siyasi görünüm tamamen değişmiştir. Çünkü Tabgaç yönetimi yerleşik – göçebe ayrımını göz ardı ederek, büyük duvarın sınır olduğu eski coğrafi zemini silikleştirir. Beşinci yüzyılın başlarında birliğini pekiştiren Rouranlar ise İç Moğolistan dâhil olmak üzere geniş bir alana, belli oranda da Güney Sibirya'ya kadar hâkim olurlar. Bundan sonra güneye yönelerek seddin içlerine akınlar gerçekleştirirler.

Beşinci yüzyılın başlarında hanedanın kurucusu olarak kabul edilen Che-lü-hui'in beşinci nesil torunu olan She-lun tahta çıktığında Tabgaç baskısından kaçabilmek için halkını Gobi'nin kuzeyine taşımıştı. Tabgaçların Fatih Hükümdarı Dao Wudi zamanında ise, 402 yılında, She-lun kendini Dou-dai Kağan ilan etmişti. Çin kaynaklarında bunun anlamının “temel atan, başlatan” olduğu kayıtlıdır.⁹⁹ Otağını Lu-hun Gö-lü'nde kurduran She-lun'un toprakları Altaylardan Xingan'a (Kingan), Baykal'dan Gobi'ye kadar uzanıyordu. She-lun'dan başlayarak son kağan olan Yan-luo-zhen'in 555'te Türkler tarafından idam edilmesine kadar geçen 150 yılı aşkın sürede toplam on üç kağan hüküm sürmüştü.

98 Bu dönemde Muronglar ile Tuobalar arasındaki ilişkilerin yakın olduğu anlaşılmaktadır. Muronglardan Chui, Tuoba Gui'in akrabasıdır ve Hunlarla girilen mücadelelerde onun yanındadır. Gui daha sonra Ku-mo-xi, Jie-ju, Gaoche ve Rouran boylarını yenmiş, 391 yılında da Tie-fa boylarını denetim altına almış, pek çok insan ve ganimet ele geçirmiştir. Üç yüz bin at ile dört milyon civarında sığır ve koyunu beyleri arasında paylaştıran Tabgaçların fatih hükümdarı Gui böylece Kuzey'de etkin bir güç haline gelmiştir.

99 Dou-dai 豆代 duwh-dojH; basit bir çıkarımla “tutaç-tutacı” yönünde varsayımsal bir anlam karşılığı aranabilir.

İlk defa “kağan” unvanını kullanan Rouranlar, kağanların eşlerine de “ke-he-dun: kadın” unvanını vermişlerdi. Güney Qi Kayıtları’nda (NQS) görüldüğü üzere devlet yönetiminde bir başdanışman dışında bir de ülkenin dini işlerinden sorumlu başrahip bulunmaktaydı. Başdanışmanların bilge ve becerikli olmaları beklenen bir durumdur. Xi-li-yin¹⁰⁰ adındaki vezirin, “yıldızlardan iyi anladığı, hesap ve fal becerisi olduğu, hu dili yanında Çince’yi de bildiği” kaydedilmiştir. (NQS: 1023) 480 yıllarındaki bir başka vezir Xing-ji-qi-luo-hui’in¹⁰¹ Qi Hükümdarı’na mektubunda kendi makamının idari işlerden mesul olduğunu, din meseleleriyle başrahibin ilgilendiğini dile getirmektedir. (NQS: 1023)

Bu iki üst makamın altında Gök Türk Kağanlığı’ndan aşına olduğumuz Erlikbar (İlteber) ile Tutunbar (Tutuk) bulunmaktadır. Bunların arasında Erlikbar daha yetkili ve kıdemlidir ve hanedan üyeleri arasından seçilirler. Tutunbar ise onun altında yer almaktadır. Devlet erkanının toplandığı “daimi saray” Zhangye ile Dunhuang’ın kuzeyindedir. (BS: 3250) Burada, kurultaylar yapılmakta, birliğe bağlı boy ve çeşitli kavimlerin ileri gelenleriyle bir araya gelinmektedir. Daimi toplantı yeri, askeri çerçevede de olsa temsili bir sistemin olduğunu düşündürmektedir.

100 Xi-li-yin 希利堃 xij-lijh-qin: Anlam karşılıkları verilmediği için fikir yürütmek oldukça zor, fakat son hecenin iş ve meslek bildiren bir ek karşılığı olması muhtemeldir.

101 Xing-ji-qi-luo-hui 邢基祇羅迴 Khen-ki-gjie-la-hwoj: Adın anlam karşılığı bulunmadığı için fikir yürütmek oldukça zor fakat orta hecenin “-ci, -ci” karşılığı olduğu düşünülebilir.

Pek çok kavimde görülen türden “unvan alma” adeti Rouranlarda da mevcuttur. Kuzey Tarihi’nde dile getirildiği üzere Rouran kağanları “iş, meslek ve becerilerine göre” unvanlar almaktadır. Örneğin, She-lun’un Dou-dai unvanı yanında, Dat-an’ın Mou-gan-ge-sheng-gai¹⁰² unvanı (WS: 2292; BS: 3252); Wu-ti’nin unvanı Chi-lian’in ise “Tanrı” anlamında olduğu kaydedilmiştir. He-lian Bo-bo’yu akla getirecek olursak, farklı imlerle yazılmış olsa da aynı unvanın onda da bulunduğu ve anlamının da aynı olduğu görülebilir. Şu halde “Tanrı” anlam karşılığı olarak, Rouranlar’ın Wu-ti Kağanı’nın “Chi-lian 敕連” unvanının eski Türkçe “yaratan” anlamındaki “kılğan” ile eşleşebileceği görülmektedir. Daha ileri incelemelere muhtaç olmakla beraber bu eşlik, Rouran kağan unvan ve adlarının Türkçe yorumlamaya açık olduğunu göstermektedir.

102 Mou-gan-ge-sheng-gai 牟汗紇升蓋 Mu-gan Ghet-sying-kap: Anlamının “baş eğdirmek” olduğu düşünülerek fikir yürütülmelidir. (Moğ. Bukha Yesunggei)

Kuzey Tarihi'ne Göre Rouranlar (Ruru)¹⁰³

Rouranların ana tarafından soy adı Yü-jiu-lü (郁久間)'dür. Vaktiyle Shenyuan sonlarında, yağma yapan atlılar bir köle ele geçirmişti. [Adamın] saçları kaşlarının hizasında çıkıyormuş ve adını dahi hatırlamıyormuş. Sahibi ona Mu-gu-lü adını vermişti. Mu-gu-lü, "başıkabak" demektir.¹⁰⁴ Mu-gu-lü ve Yu-jiu-lü'nün okunuşları birbirine yakın olduğundan, ondan sonra gelen çocukları ve torunları bunu [baba tarafından] soy adı olarak almışlardı. (WS: 2289)

Mu-gu-lü çok güçlü olduğu için azad edilmiş ve bir süvari (騎卒) olmuştu. [Hükümdar] Mudi zamanında, gerilere çekilmiş, büyük çölün çevresindeki vadilerde izini kaybettirmişti. Kaçıp göçenleri etrafında toplayarak yüz küsur kişilik bir [nüfusa] ulaşmış [ve] Chun-tu-ling Boyu'na bağlanmışlardı.¹⁰⁵ Mu-gu-lü öldüğünde, oğlu Che-lü-hui (車鹿會) güçlü ve sağ-

103 Biyografiler No: 86. (3249 -3267)

104 Mu-gu-lü 木骨間 "başı kabak" ifadesi ilkin akla, Hun-Xianbei karışımı olan Tu-fa halkını getiriyor. Türklerde de görülen bu adet, kuzey Tibet'te de mevcuttur. (Eberhard 1942: 103). Eğer bu adet Kuzey Tibet-Qinghai ve Gansu'ya daha önceki göçlerle gelmediyse, ancak Tuyü Hun göçleriyle getirilmiş olmalıdır. Bknz. (Eberhard 1942: 101-103). Ayrıca bknz. (Yıldırım 2012).

105 Chun 純 yerine ge 紇 olmalı; Ge-tu-lin bir Gaoche boyudur. 390 yılında Tabgaç Gui, He-lan, Ge-tu-lin ve Ge-xi boylarını kendine bağlamıştı. (ZZTJ: 3396).

lıklıydı, boylara ve halka sahip olmaya başladığında, kendine Rouran sanını aldı.¹⁰⁶

Wei hükümdarı Taiwu, [bu hikâyeyi] bilmediği için ve Rouranların görünüşleri böceğe benzediği için onlara “ruru 蠕蠕” adını vermişti. Che-lü-hui, birliğin başbuğu olmuş, her yıl at, hayvan, sansar kürkü¹⁰⁷ göndererek [Wei’e] haraç veriyordu. Kışlar sert olunca hep birlikte çölün güneyine gelir yazın tekrar kuzeye dönerlerdi. Che-lü-Hui öldüğünde, yerine oğlu Tu-nu-kui 吐奴傀 geçti; o ölünce oğlu Ba-ti 跋提 yerine geçti. O ölünce Di-su-yuan 地粟袁 geldi. (WS: 2290; BS: 3249)

Di-su-yuan öldüğündeyse boyları ikiye ayrıldı, sonra büyük oğlu Pi-hou-ba 匹候跋, babasının yerine geçti ve doğuya yerleşti; sonraki oğlu Yün-ge-ti 纒紇提 batıda oturuyordu. [Wei Hükümdarı] Zhao Cheng¹⁰⁸ öldüğü sırada, Yün-ge-ti, Wei

106 Eberhard Rouranlarla ilgili şu bilgileri veriyor: “ilk defa Jov-jan ve Ju-juan olarak ortaya çıktılar. Menşeleri karanlıktır. Miladın 555. yılında Tu-chüeler tarafından yok edildiler. Bunların bakiyeleri belki onuncu yüzyılda Cahar sahasında kalan Cürcenlerdir. Avrupa kaynaklarında “Avar” dedikleri belki de bunlardır. (Franke, Geschichte III, 283-294). Ataları bir Tabgaç’ın esiri olmuş olacak, kel kafalı biri olduğu söylenmektedir. Ayrıca Hunların bakiyelerinden oldukları yönünde de rivayet vardır. (Eberhard 1942: 100-vd.)

107 Diao-na pi 貂狔皮 Sansar ve benzeri hayvan kürk ve derileri.

108 Kuzey Wei Hanedanı Zhao Chengdi (昭成), Dai Beyi Tuo-ba Shi-yi-jian (什翼犍) adıyla da bilinmektedir. Saltanatı 338 – 376 yılları arasındadır. Shi-yi-jian döneminde boylar arasında belli oranda birlik sağlanmışsa da, beyin ölümü üzerine birliğin de ömrü uzun sürmemiş, boyların tam olarak denetim altına alınması Tuo-ba Gui döneminde gerçekleşmiştir.

Zhen'in¹⁰⁹ yanında Wei Hanedanı'na karşı gelmişti. Wei, Deng Guo (386-396) ortalarında onları altetmiş, Rouran boyları göç edip uzaklara kaçmışlardı. Peşlerine düşenler büyük taşlıkta Nan Zhuang Dağı eteklerinde onları ağır yenilgiye uğratmış ve boylarının yarısını ele geçirmişlerdi. (WS: 2289)

Pi-hou-ba ve boy önderi Wu-ji kalan halkları toplayıp kaçmışlardı. Chang-sun Song ile Chang-sun Fei gönderilmiş onlar da kayalıkları aşmışlardı. Chang-sun Song,¹¹⁰ Ping Wang Chu-an [düzlüğünde] Wu-ji'yi yenerek onu esir edip başını vurdu. [Chang-sun] Fei ise Zhu-xie Dağı'na geldiğinde, Pi-hou-ba obalarıyla birlikte teslim olmuştu. Yün-ge-ti'nin¹¹¹ oğlu Ge-

109 Liu Wei-zhen olarak da bilinen, 16 Devlet Dönemi'nin önemli liderlerindendir. Hun soyundan gelmektedir ve Tie-fo boyundandır. Xia Devleti'nin kurucusu He-lian (Kılğan) Bo-bo'nun babasıdır. Liu soyadı Hunların Du-gu Boyu'nun aldığı soyadıdır. Wei Zhen 359 yılında başa geçtiğinde, Xianbeilerin Dai Devleti ile Fu-jian'in Önceki Qin Devleti'nin arasında bulunmaktadır. Bu müstesna durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanır. Shi-yi-jian'in kızını kendisine eş olarak alır aynı zamanda Önceki Qin'den de unvanlar ve hediyeler kabul etmektedir. 376 yılında Dai tarafından sıkıştırıldığında, Önceki Qin'den yardım ister ve Tabgaçların Dai Devleti ortadan kaldırılır. Wei Zhen daha sonra Önceki Qin'e karşı gelip başarısız olsa da Fu-jian onu yine de "Batı Chanyü" olarak görevde bırakır. Feishui Savaşı'ndan sonra Ordos'a hakim olan Wei Zhen, 391 yılında Tabgaçlarla olan savaşta yenilir ve yalnızca He-lian Bo-bo hayatta kalarak Xue-ganların arasına kaçar.

110 410 yılına ait kayıtlarda; "Chang-sun Song Çölün kuzeyine gidip döndüğünde Rouranlar onu Niu Zhou'da kuşattı. Tabgaç Hükümdarı onlara karşı sefer açtı. Bunu duyan She-lun kaçtı fakat yoldayken öldü. She-lun'un oğlu Du-ba henüz küçük olduğundan halkı ve boyları Hu-lü'yü He-dou-gai Kağan namıyla başa geçirdiler" ifadeleri göze çarpıyor. (ZZTJ: 3635).

111 Yün-ge-ti 纥纥提 için Guangyun Tablosu'na göre; "iuen-ğet-zje/dei".

duo-han¹¹² ve ağabeyi Gao-gui-zhi¹¹³, She-lun, Hu-lü ve diğerleri kendi aşiretlerini birleştirip yüz küsur kişinin [başkanlığında] çeşitli kollara ayrıldılar. Yün-ge-ti batıya dönüp, Wei Zhen'a sığındı. Dao Wudi onları Ba-na Shan'a¹¹⁴ kadar takip etti, Yün-ge-ti tekrar teslim oldu, Daowu ona yine eskisi gibi muamele etti. (BS: 3249-50; WS: 2290)¹¹⁵

112 Ge-duo-han 曷多汗 Guangyun Tablosu'na göre; "ghat-ta-ghan".

113 Gao-gui-zhi 誥歸之 Guangyun Tablosu'na göre; "kau-kyoi-cji" Kayıkçı(?).

114 Günümüzde İç Moğolistan'ın Urat Ön Sancağı'nın doğusundaki Wula Dağı. 393 yılında Dao Wudi Tabgaç Gui 拓跋珪, Rouran başbuğu Yün-ge-ti'yi buraya kadar takip eder ve burada ona boyun eğdirir. Ertesi yıl Chang-sun Fei ise Ge-duo-gan'ı burada yakalayarak başını vurur.

115 *Zizhi Tongjian*'in 391 yılına ait kayıtlarında She-lun öncesi dönemin farklı detaylarına yer veren bir başka anlatı karşımıza çıkıyor; "Başlarda, Rouran boyları nesillerce Dai'a tabi olmuşlardı. Boylarının başbuğu Yu-jin-lü Di-su-yuan öldüğünde halkı ikiye ayrılmıştı. Büyük oğul Pi-hou-ba babasının peşinden doğu sınırına yerleşirken; ikinci oğul Yün-ge-ti ayrılarak batı bölgesine taşındı. Önceki Qin hükümdarı Fu-jian 堅, Dai'ı yıktığında Rouranlar Liu Wei-zhen'a bağlanmışlardı. Wei hükümdarı (Tuo-ba) Gui başa geçmiş, Gaocheların üzerine yürümüş ve (Gaoche) boyları ona tabi olmuşlardı. Bir tek Rouranlar Wei (Devleti'nin) hizmetine girmemişti. Tuoba Gui üzerlerine yürüdüğünde Rouran boyları kalkıp kaçtılar, Gui, 600 li peşlerinden gitmişti. Komutanları, Zhang Gun 袁'un sözüne istinaden Gui'e "eşkıya geri geldiğinde yiyeceğimiz tükenmiş olacak; bir an evvel geri dönmeliyiz" demişlerdi. Gui, komutanlara "yedek atları kesersek üç gün daha yiyebiliriz, yeterli olmaz mı?" demişti. Bunun üzerine yola düşülmüş, Büyük Taşlık'ta (Gobi) Nan Zhuang Dağı eteklerinde onlara [yetişerek] büyük bir yenilgiye uğratmışlardı. Boylarının yarısı esir edilmiş; Pi-hou-ba ve bir diğer boy lideri Wu-ji kalanları ayrı ayrı toplayarak kaçmıştı. Gui, Chang-sun Song ve Chang-sun Fei'i arkalarından gönderirken, komutanlarına: "Daha önce söylediğim 'üç gün'ün ne demek olduğunu anladınız mı?" diye sormuştu. "Ha-

Dokuzuncu yılda (394) Ge-duo-han 曷多汗 ve She-lun, bölük ve halklarının başına geçtiler, babalarını geride bırakarak batıya çekildiler. Chang-sun Fei hafif süvarileriyle onu takip etti. Ba-na Shan (Dağı'nda) Ge-duo han'ın başını kesti ve halkını yok etti. She-lun gibi birçok kişi Pi-hou-baya kaçıp sığındılar. Pi-hou-ba onları atıl [durumdaki] güney bölgesine, kendi sarayının 500 *li* uzağına yerleştirmiş, dört oğlunu da başına bekçi yapmıştı. Ama She-lun, Pi-hou-ba'nın dört oğlunu ele geçirip ayaklanmış ve Pi-hou-ba'ya saldırmıştı. (WS: 2290)¹¹⁶

Oğullar geriye kalan halkı toplayıp Gao-chelarin Hu-lü Bo-yu'na sığınır. She-lun zalimleşip mağrurlaşmıştır; politikasını

yır, anlamadık.” dediklerinde; “Rouranlar hayvanlarıyla yol aldığı için birkaç gün içinde su bulduklarında, konaklamaya mecbur olacaklar; biz de hafif süvariyle onlara saldıracağız; planımın mantığı buydu; üç gün geçmeden onlara yetişeceğiz.” diyerek açıklamıştı. [Chang-sun] Song, Wu-ji'ye saldırmış, Ping-wang Vadisi'nde onun başını kesmişti. [Chang-sun] Fei ise Pi-hou-ba'nın peşinden Zhuo-ye Dağı'na kadar gitmiş; Pi-hou-ba halkıyla birlikte teslim olmuştu. Yün-ge-ti'nin oğlu He-duo-han'ı, ağabeyinin oğlu She-lun ve Hu-lü gibi ata tarafından yüzlerce kişiyi ele geçirmişti. Yün-ge-ti, Liu Wei-zhen'a sığınacağı zaman [Tuo-ba] Gui üzerine yürümüş ve ona baş eğdirmişti. She-lun ise tekrar ayaklanmış, [çölün kuzeyine] kaçarak burada devlet kurmuştu.” (ZZTJ: 3401).

- 116 *Zizhi Tongjian*'de 395 yılına ait kayıtlarda: “Rouranlardan Ge-duo-gan babasını bırakarak She-lun ile birlikte batıya kaçtı. Tabgaçlardan Chang-sun Fei peşlerine düşmüş, Shangjun'deki Ba-na Dağı'nda onlara yetişip Ge-duo-gan'ın başını kesmişti. She-lun geri kalan yüzlerce kişiyi toplayarak Pi-hou-ba'ya sığınmış, Pi-hou-ba ise onu güney bölgesine yerleştirmişti, [fakat] She-lun ona saldırıp onu öldürdü. Pi-hou-ba'nın oğlu Qi-ba [ve] Wuji ise Wei'e kaçtı. She-lun, Wu-yuan'ın batısındaki çeşitli boyları yağmaladı [sonra da] çölün kuzeyine çekildi. Zaiji'ye göre; Rouranlar, Hexi'deki yani Sarı Irmak'ın batısındaki Xianbeilerdendir, Xianbeilerle aynı türdendirler. (ZZTJ: 3419).

değiştirip bir ay kadar sonra Pi-hou-ba'yı serbest bırakıp oğullarının yanına gönderir. Bir toplantı düzenleyip hepsini katledecektir. Gizlice asker gönderip Pi-hou-ba'yı öldürtür. Oğulları Qi-ba 啟拔, Wu-xie 吳頡 ve yanındaki onbeş kişi [Tabgaçlara] Daowu'ya sığınır. She-lun, Pi-hou-ba'yı öldürdüğünde, [Tabgaç] beyleri ve komutanlarının onun peşine düşeceğinden korkmuştur. [Bu yüzden] Wu Yuan'in¹¹⁷ batısındaki çeşitli boylara saldırdıktan sonra kuzeyde büyük çölü geçer. Dao Wudi Qi-ba ve Wu-xie'yi “Uzağa Huzur Getiren Komutan 安遠將軍” ve “Dikenleri Temizleyen Bey 平棘侯” ilan eder. She-lun, Yao Xing¹¹⁸ ile kız alıp vererek, anlaşma yaparlar. Dao Wu, Cai-guan Generali He-tu'yu, Chu-fu¹¹⁹ ve Suo-gu-yan'in çeşitli boylarının üzerine gönderdi; (Rouran Kağanı) She-lun, Su-gu-yan'i¹²⁰ kurtarmak için suvari sevketti [ama] He-tu karşı saldırıyla onları yendi.¹²¹ (BS: 3250; WS: 2290)

She-lun kuzeye, çölün ötesine kaçtığında, Gaocheları talan edip topraklarının içlerine kadar girdi; çeşitli boyları [kendi] yönetimi altında toplayarak ‘vahşi gücünü’ günden güne artı-

117 İç Moğolistan'da Bayan Nur.

118 Yao Xing 姚興 (366-416) Onaltı Devlet Dönemi Sonraki Qin Devleti'nin hükümdarı. Feishui Savaşı sonrası kuzeydeki en büyük iki güçten biri olmuştu.

119 Chu-fu 黠弗 Baxter ve Sagart'a göre: “trhwit-pjut”; zdic.net'in verdiği Guangyun karşılığı ise tʰuēt- piut.

120 Su-gu-yan 素古延 için OÇ okunuşların güncel okunuşlara yakın olduğu görülüyor. Yalnız son hece için “jen” meslek belirten bir ek olmalı. Hakkında bu yönde bilgi olmadığı için fikir yürütmek güç.

121 402 birinci ayında He-tu önce Su-gu-yan ve Chu-fu'yu mağlup etmiş daha sonra She-lun'un gönderdiği birlikleri bertaraf etmişti. (WS: 39)

ıyordu.¹²² En kuzeyde Ruoluo 弱洛Suyu'na (Tula Irmağı'na) yerleşerek askeri kurallar oluşturmaya başladı. 1000 kişiden bir bölük, başına ise bir general getirdi; yüz kişiden oluşan sancakların (幢) başına da bir bir komutan getirdi. [Akınlarda] elde edilen [ganimetten] köleler önden gidenlere bahşediliyordu, korkup kaçanlarsa başları taşlanarak öldürülüyor ya da derhal oracıkta falakaya [yatırılıyordu]. (WS: 2290)

Kayıt tutmazlar. Askerlerinin sayısını koyun dışkısıyla sayıp hesaplarlar; sonradan bu sayılara bakmak için ağaca çentik atarlardı. Kuzeybatılarında Hunlardan geriye kalan boylar vardı, ülkeleri çok zengindi; boy önderleri Ri-ba-ye-ji¹²³ asker toplayıp She-lun'a saldırdı. E-gen 頽根 Nehri (Orhun) [yakınındaki] savaşta büyük yenilgiye uğradılar. Sonra tamamı She-lun tarafından yönetimi altında toplandı. [She-lun] *qiangsheng* (muzaffer 強盛) diye anılıyor, otlak ve su peşinde geziyordu. Batıda Yan-qi topraklarına, doğuda Kore'ye kuzeyde çölün ötesindeki Han Denizi'ne (Baykal) Güneyde ise büyük taşlığa (Gobi Çölü) kadar yayılmışlardı. (BS: 3250-51; WS: 2210-11).

122 402 yılında, She-lun [bir de] Qin [Devletine] göz dikmişti. Chu-fo ve Su-gu-yan'ı kurtarmak için general yollamıştı. Ancak He-tu bir karşı saldırıyla onu bozguna uğratmış, She-lun boylarını toplayıp çölün kuzeyine kaçmıştı. [Burada] Gaochelar'ın topraklarına saldırıp yerleşti. Hu-lü Boyu'nun komutanı Bei-hou-li, She-lun'a saldırdı ancak hezimete uğrayarak Wei'e kaçtı. Bunun üzerine She-lun bu kez kuzeybatısında Hunlardan geriye kalan Ri-ba-ye-e (Bayırkular'a) saldırdı. Onları da yendikten sonra bütün boyları birleştirdi. (ZZTJ: 3534).

123 Kuzey Tarihi (BS)'da Ri-ba-ye-ji 日拔也稽 olarak kaydedilmiş bu halk daha sonraki dönemdeki Tielelerin Bayırku Boyu olmalıdır.

Daimi toplantı sarayı Dunhuang [ile] Zhangye'nin kuzeyindedir. Küçük devletler [Rouranların] akın ve yağmalarından çok çekiyordu; onlara [haraç veriyor] gevşek dizgin [usulüyle] bağlanıyorlardı. Böylece [She-lun] Dou-dai Kağan unvanını almıştı. Dou-dai Wei dilinde sürüp açmak [:fethetmek] demektir; Kağan ise hükümdar, imparatorudur.¹²⁴ Rouran adetlerine göre hükümdardan bakanlara kadar herkes bir makama, yetenekleri sayesinde gelmekte [ve buna göre] unvan almaktadır, bu da Çin'deki ahiret adı verilmesine benzer. Bu yüzden öldükten sonra onlarda başka ad verilmez. Dao Wu, Başkatip (Shangshu) Cui Hong'a;¹²⁵ “Evvelden, Rouranlardan her gelene aptal ve hilekar denirdi. Yağmaya her geldiklerinde yaşlı inekleri de gençlerin yanında sürüp götürüyorlardı, yaşlı hayvanları çok uzağa götüremezlerdi. Başka boylardan biri onlara hayvancılığın genç hayvanlarla daha kolay olacağını öğretmeye

124 402 yılında She-lun'un aldığı unvanın Çince yazılışında farklar vardır. Wei Tarihi'ne göre “dai 代” -aslında pek çok başka unvanda da görülene benzer bir im olan- “fa 伐” olmalıdır. Bundan başka unvanın önünde bir de “qiu 邱/丘” imi görülmektedir (WS: 2291). Şu halde unvan “Qiu-dou-fa 邱豆伐” olarak okunur. Baxter ve Sagart'a baktığımızda khjuw-duwH-bjot olarak tespit oluyor. Ancak son hecenin daha sonraki dönemlerde Türkçe “bar” ile karşılaşma alışkanlığı, ilk iki hece “khjuw-duwH” seslerini önümüze getiriyor. En basit çıkarım “khjuw-duwH” için “ku-tu”; “fa” için de “bar” olabilir. İktidar erkinin en eski sembollerinden olan “kut”un, “devlet kurmak” anlam zemininde “sürüp açmak” karşılığı “kutu-bar” bu unvan için düşünülebilir. Nitekim “kut” Hunlar zamanından bildiğimiz “Chengli gu-du”dan beri mevcut olmalı.

125 Cui Hong 崔宏 (? - 418), Önceki Qin, Sonraki Yan ve Kuzey Wei yönetimlerinin hizmetine girmiştir. Tabgaçların Dao Wudi ile Ming Yuandi hükümdarlarına danışmanlık yapmıştır.

kalktığında Rouranlar; “anası yürüyemiyorsa yavrusundan ne hayır gelir?” demişti. Sonunda ticaret kesildi, yavaş yavaş o göçebelerle düşman olduk. (BS: 3251; WS: 2291)

[Ama] artık She-lun Çin’i araştırıp öğrenmişti; kanunlar koyuyor, savaş ve orduyu planlıyordu, askerleri sınırlara kötü-lük getiriyordu. Taocu büyükler; “bir evliya (sheng) doğduğunda büyük hırsızlar da peydah olur” derler; [işte bu] inanılacak bir şey!” (BS: 3251)

Tianxing Beşinci yılında (402), She-lun, Daowu’nun Yao Xing üzerine fetihe çıktığını duymuş, sınırları yağmalamaya başlamıştı. Can-he-bei’den girip¹²⁶ güneyde Chai Shan’a (Çakal Dağı) ve Shanwu’nun¹²⁷ kuzeyindeki bataklığa dek ilerledi. O sırada Chang Shan Beyi (王), Zun¹²⁸ 10.000 atının başında [She-lun] üzerine gönderildi ama onlara yetişemedi. Tiance (404-409) ortalarında, She-lun’un takipçilerinden, Yue-dai 悅代 ve Da-na 大那 bir tuzak kurarak She-lun’u öldürmek istediler, [Kumpas] ortaya çıkınca, Da-na ve diğerleri bize sığındılar; Da-na Guanghe Generali, Xiping Beyi; Yue-dai ise Yue-qi Garnizon komutanı, Yi-yang-zi ilan edildi. Üçüncü yı-

126 Can-he-bei 參合陂 günümüzde İç Moğolistan’daki Liangcheng 涼城 şehrinin kuzeydoğusunda; bir başka görüşe göreyse Shanxi’deki Yanggao 陽高 ilçesinin kuzeydoğusundadır.

127 Tabgaç Dönemi’nde kurulan Shanwu 善無 Garnizonu, Shanwu ilçesindedir. Bugün bu yer Shanxi Eyaleti’nin Yuoyü ilçesinin güneyinde yer alır.

128 Xianbei soyundan olan Zun, Dao Wudi zamanında “gong 公” unvanıyla taltif edilmiştir. İçkiye düşkünlüğüyle tanınmaktadır. 407 yılında çıkardığı bir olay üzerine ölümü emredilmiştir.

lın yaz aylarında (406) She-lun sınırları yağmaladı. Yongxing ilk yılının (409) kışında yine sınırlara saldırdı. İkinci yıl, Ming Yuan onların üzerine yürüdü, She-lun kaçtı ve yolda öldü. (BS: 3251).

[She-lun'un] oğlu Du-ba küçüktü ve halkını idare edemedi, boylar She-lun'un kardeşi Hu-lü'yü¹²⁹ başa geçirdiler.¹³⁰ Namı,

129 Günümüzdeki okunuşu hu-lü olan iki imden 斛律 ilki bir ölçü birimidir. Bir *hu* yaklaşık 50 litreye karşılık gelir. Hu 斛, için Guangyun tablosunun verdiği OÇ “Yük” ses karşılığı anlamlandırma imkanı sağlayabilir. İkinci hece olan “lü” için “lwit” verilmektedir. Divanü Lügati't Türk'te “yük” için “bir yük buğday” açıklaması (DLT: 716) ile (Clayson 1972: 885)'teki “yüküğü yüderler: yük taşırlar” ifadeleri, günümüz Türkçesine miras kalan eski bir ölçü birimi ve fiilin, Türkçe konuştuğunu bildiğimiz en eski altı boy arasında gösterilen Hu-lü Boyu'na karşı bakışımızın derinleştirilebileceğini gösterir. Şu halde Bahaeddin Ögel Hoca'nın ansiklopedik bir sözlük niteliğindeki *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinin birinci cildi bizleri aydınlatır nitelikte bilgiler sağlıyor. Bknz. (Ögel 1991a: 404). Eğer, “yük” anlamına gelen “hu 斛” hecesinin eski okunuşunu “yük” olarak kabul edersek, ikinci hece “lük?” ile birlikte “yüklük/yügrük”e ulaşılmaktadır. Tegrek adındaki ses değişim özellikleri burada görülmektedir. Fakat eski Türklerde görülen “kölüg: yük hayvanı ve daha sonraki yük arabası” anlamı daha orijinal bir açıklamanın mümkün olduğuna işaret etmektedir. Diğeri ise “yügrük at: yük atı” anlamı çerçevesinde görülebiliyor. “Kölüg” için, (Ögel 1991a: 403-4). “Yügrük” için *aynı eser* (s. 410-11). Ayrıca; ‘yügrük at: iyi koşan at’, ‘ferasetli bilge: yügrük bilge’ (DTL: 716). Şu halde “yük” semantik zemininden hareketle Çince hu-lü ile Türkçe “yügrük ve belki de ‘yörük??’ arasında bir bağlantının olabileceği yönünde fikir uyandırıyor. Konu yine de daha ileri incelemeler için Türk Dili uzmanlarının ilgisine muhtaçtır.

130 Buradaki Hu-lü 斛律 kişi adının Çince yazılışı Gaoche boylarından Hu-lü ile aynıdır. Buradan, henüz devletin kuruluşu döneminde bile Gaochelar ile Rouranların belli oranda kaynaştığı anlamı çıkarılabilir.

Ai-ku-gai Kağan'dı. Wei dilinde bu “görünüüşü ve özü iyi ve güzel” demektir.¹³¹

Hu-lü 斛律 kuzeyde He-shu-ye-gu 賀術也骨 Ülkesi'ni yönetimi altında topladı, doğuda Pi-li-chen'in 譬曆辰¹³² boylarını yendi, üçüncü yıl, Hu-lü'nün soyundan gelen Yue-hou-duo-di-gan 悅侯咄觥干 ve yanındaki yüz küsur kişi gelip bize bağlandı. Hu-lü korkuya kapıldı savunmaya geçti ve güneye akın yapmaya cesaret edemedi. [Bu sırada] kuzey sınırlarında barış ve huzur vardı. (WS: 2291)

Shen-duan ilk yılında (414, Yan Hükümdarı) Feng-ba ile evlilik yoluyla barış yapıldı. Feng-ba, Hu-lü'nün kızını kendisine eş olarak seçti; [bu] evlilik aktedilecekti.¹³³ Hu-lü'nün

Hu-lü dört yıllık Rouran iktidarı sırasında Kuzey Yan (407-436) ile ilişkilerini geliştirmek ister ve kız alıp vermeye niyetlenir.

131 Ai-ku-gai 藹苦蓋; Guangyun tablosuna göre: Ay-khuX-kajh. Son hecenin “kap” olma olasılığı var, fikir yürütmek güç.

132 410 yılında Hu-lü'ye yenilerek Rouranlara tabi olan bu boy Dai'n doğusunda yaşamaktadır. Daha sonra, yüzyılın sonunda Tabgaç Hükümdarı Xiaowendi tarafından yürürlüğe konan soyadı değişikliğinden sonra “zhen 辰” soyadını almışlardır. Guangyun Tablosu'na göre Pi-li-chen 譬曆辰'in Orta Çince'de okunuş karşılığı “phieh-lek-zjin”-dir. Bu boy adı, Wei Tarihi ve Kuzey Tarihi Bei Shi dışında bir başka yerde geçmez. Şu halde heceler “bi-lig-çin (bilici?)” gibi bir anlam karşılığına müsaade eder niteliktedir. Tek tek bakıldığında imler şöyle sıralanıyor: “örnek 譬 + gök gözlemi/takvim 曆 + şafak 辰”. Bu ad sadece bir kez geçtiği için, münferit bir boy adı olmaktan ziyade, bu ad ile anılan bir başbuğa bağlı halka atfen kullanılmış olmalıdır. (WS: 2291; BS: 3251).

133 411 yılında Hu-lü, Yan Beyi Ba'ya 3000 at gönderip Ba'nın kızı Yue-lang Konçuy'u istemişti. Ba, halkını ve memurlarını toplayıp bu konuyu onlara da danışmıştı. (ZZTJ: 3647)

büyük ağabeyinin oğlu, Bu-lu-zhen¹³⁴ Hu-lü'ye; “Küçük bir kız uzak [diyarlara] uyum sağlaya(maya)cak, dertlenip hasta olacak korkarım; [ama] vezirlerden Shu-li 樹黎 [ya da] Wu-di-yan'ın 勿地延 [ya da] diğerlerinin kızını gönderelim” demişti. Hu-lü (Tür. Yüklük?) buna müsaade etmedi. Bu-lu-zhen çıktıktan sonra, Shu-li ve diğerlerine; “Hu-lü sizin kızınızı gelin edip başka memleketlere gönderecek” diyerek [iftira attı]. [Shu-li] adamlarını toplayıp bir plan yaptı; cesur savaşçılarından geceleyin Hu-lü'nün çadırının arkasına gelmelerini istedi, Hu-lü'nün çıkmasını bekleyip onu yakalamalarını, kızını da He Long'a¹³⁵ göndermelerini istedi. Bundan sonra Bu-lu-zhen'i başa geçirdiler. O başa geçince Shu-li'yi danışman yaptı. (BS: 3251-52; WS: 2292)

Başlarda Gaochelardan Chi-luo-hou [adında] biri¹³⁶ kendi amirlerine başkaldırmış, She-lun, çeşitli Gaoche boylarını

134 Bu-lu-zhen 步鹿真, Hu-lü'nün yeğenidir. 414 yılında kısa süre için “kağan” unvanını almıştır. Ancak halk ve ileri gelenler Da-ta'yı başa geçirmek isteyince itilaf çıkmış ve mücadeleler sonucunda Da-ta kağan olmuştur. Bu-lu-zhen 步鹿真 için Baxter ve Sagart buh-luwk-ts-yin karşılığı görülüyor; Guangyun ise “Buh-luk-cjin” karşılığını veriyor. İlk hece “bu 步” ‘adım’ anlamında; “lu 鹿 ‘geyik’ ve isim türetme eki: Bö-lük-cin(?).

135 He-long, bugün Yanbian Kore Otonom İli'nde, Kuzey Kore sınırına yakın. Bu münasebet, Türklerle Kore arasındaki en eski temaslardan birine işaret ediyor.

136 Chi-luo-hou 叱洛侯'nun ilk hecesi “çığlık” anlamındadır. She-lun'un rehberi olduğunu bildiğimiz bu kişinin adının Guangyun'e göre yeneden kurulumu “chjıt-lak-yeu”. Son hece “hou/ yeu” Çince'de de bir unvan olduğu için “oğul” karşılığı düşünülebilir. (Bknz. yukarıda bei-hou-li) İkinci hecenin başındaki “l”nin “r”ye değişim olasılığı her za-

[sürüp] bozguna uğrattığında [ona] rehberlik etmişti. She-lun onu tutup [ödüllendirerek] “Büyük Adam” yapmıştı.¹³⁷ Bu-lu-zhen ve She-lun’un oğlu She-ba, birlikte Chi-luo-hou’nun evine gitmiş, genç olan eşini [sıkıştırıp] taciz etmişlerdi. Genç kadın Bu-lu-zhen ve Chi-luo-hou’nun [Rouranların] başına Da-tan (Tatar)¹³⁸ geçirmek istediğini [ve] altından yapılmış koşum takımlarını da teminat olarak Da-tan’a bıraktığını söylemişti. Bu-lu-zhen bunu duyunca 8000 atıyla çıkıp geri döndü [ve Chi-luo-hou’yu] kuşattı. Chi-luo-hou kıymetli hazinelerini yakıp kendi canına kıydı. Bu-lu-zhen, Da-tan’a gizli ve ani bir saldırı düzenledi [ama] Da-tan askerlerine Bu-lu-zhen ve She-bayı yakalatıp astırarak öldürttü. Böylece kendisi başa geçti. (BS: 3252).

Da-tan, She-lun’un küçük amcası Pu-hun’un oğluydu. Daha önce batı sınırlarında ayrı bir boyu yönetiyordu. Halkın kalbini kazanmış [ve] insanlar onu yüceltmişlerdi; unvanı Mao-han-

man mümkün. İlk iki hece için Divanü Lugati’t Türk’teki “çingraq: gür ve pürüzsüz ses” (DLT: 233) göze çarpan ilk ihtimaldir.

137 “Başlarda, She-lun Gaocheları sürdüğü zaman, Gaochelardan Chi-luo-hou, ona rehberlik ederek çeşitli boyları bir araya getirmişti (ZZT): 3535).

138 Da-tan 大檀 (Tatar) 414-429 yılları arasında tahtta oturan onuncu Rouran hükümdarıdır. She-lun’un küçük amcası Pu-hun’un oğludur. Onun döneminde Rouranlar Kuzey Yan ile ittifak yaparak gücünü arttırdı ve Çin’in içlerine kadar akınlar gerçekleştirdiler. Bu akınlar 423 yılında Tabgaçları “büyük duvarın” 2000 kúsar *li* uzunluğunda bir bölümünü yeniden inşa etmek zorunda bıraktı. Da-tan’ın tarihteki “tatar” adının da kaynağı olması gerekir.

ge-sheng-gai Kağan idi, Wei dilinde bu “muzaffer” anlamındadır. (BS: 3252).

Bunun üzerine baba-oğul Hu-lüler He-long’a geldiler; Feng-ba [onu] Shanggu Beyi yaptı. Da-tan halkının başında sınırları yağmalamak için güneye geldiğinde [hükümdar] Mingyuan bizzat onların üzerine yürüdü [ve] Da-tan korkuya kapılarak kaçtı. Shangyang Hou unvanlı Xi-jin¹³⁹ ve yanındakiler peşlerinden gönderildi [fakat yolda] kara kışa yakalandılar; askerlerden [donarak] parmakları düşenler ve ölenlerin sayısı toplamın üçte biriydi. [Tabgaç] Mingyuan öldüğünde (424) Taiwu tahta çıktı. Da-tan bunu duyunca çok sevinmişti. Shi Guang [yönetim döneminin] ilk yılı sonbaharında (424) Yun Zhong’u yağmaladı. Taiwu bizzat onların üzerine yürüdü, üç gün iki gece içinde Yun Zhong’a ulaşmıştı, Da-tan’ın atlıları, Taiwu’yu 50’den fazla çemberle kuşattığında, atlılar itiş kakış birbirlerine girdiler, askerler korkuya kapılmıştı, Taiwu ise sükûnetini korudu ve çevresindekileri yatıştırdı. Vaktiyle, Da-tan’ın kardeşi olan Da-na ile She-lun iktidar kavgasına girmişti, [Da-na] yenilip bize sığınmıştı. Da-tan [böylece] Da-na’nın oğlu Yu-zhi-jin’i komutan ilan etmişti. Bir asker okla Yu-zhi-jin’i (於陟斤) vurunca, Da-tan korkmuş ve geri çekilmişti. (BS: 3252; WS: 2291)

139 Xi-jin 奚斤 daha sonra si-jin ya da qi-jin şeklinde de görülen Erkin’in eski biçimlerinden bir olmalıdır.

İkinci yıl (425) Taiwu [Rouranlara karşı] büyük bir sefere çıktı. Doğudan batıya [geniş bir alanda] beş yol üzerinde ilerledi. Pingyang Wang unvanlı Chang-sun Han (翰) ve yanındakiler kara çölden; Ruyin Gong'u Chang-Sun Daosheng 道生 kara çöl ile ak çöl arasından; [Hükümdarın] atlı arabaları orta yoldan; Dangping Gong [unvanlı] E-qing ikinci batından, Li Yuan'den; Yi-cheng Wang [unvanlı] Xi-jin, General An-Yuan ve diğerleriye Er-han Dağı'ndan batı yoluyla [sefere çıkmışlardı]. Bütün ordu (Gobi) çölünün güneyine geldiler ve ağırlıklarını burada bıraktılar. Hafif süvari birliklerine on beş günlük iaşeleri dağıtıldı. Çölü aşıp [Rouranlara] saldırmaları [emri verildi]. Da-tan'ın boyları korkuya kapıldı ve kuzeye kaçtı. (BS: 3252; WS: 2292)

Shenqing ilk yılı (428) sekizinci ayında, Da-tan oğlunu on bin küsur atlının başında sınırın içlerine gönderdi; sınır boylarındaki insanları öldürüp [bölgeyi] yağmalayıp geri döndüler. Bağlı devletlerden Gaochelar peşlerine düşerek onlara saldırdı. Hükümdar Guangning'den geri döndü, peşlerine düşse de yakalayamayacaktı.¹⁴⁰ İkinci yıl (429) dördüncü ayda Taiwu, [başkentini] güney bölgesinde askeri tatbikat yaptı, Da-tan'a saldıracaktı. beyler, memurlar ve vezirleri [bu seferi] desteklemiyordu. Alimlerden Zhang Shen ve Xu Bian gözlemledikleri

140 Rou-ranların Hu-sheng-gai Kağanı, oğlunu Wei topraklarını yağmalama için 10.000 küsur atlının başında gönderdi, Weilerin başı Guang Ning'den geri döndü, takip etse de [Rouranlara] yetişemeyecekti, dokuzuncu ayda saraya geri geldi (428). (ZZTJ: 3802/14)

gökyüzünde, Jüpiter'in¹⁴¹ Ay'a saldırdığını ve Tai Bai'in¹⁴² da

141 Çince “yıl” anlamına gelen *sui* aynı zamanda Jüpiter demektir. Türkçe’de, Müşteri, Ogay (Clauson 1972: 121), Erentüz (s.923), veya Erendiz gibi adlarla görülen Jüpiter, Güneş Sistemi’nin en büyük gezegenidir. Çin’de Ağaç Yıldızı (*Muxing* 木星) olarak da bilinen bu gezegenin bir yılı, dünyanın 12 yılına yakındır. Bu süre ortalama 360 günden oluşan kısımlara bölündüğünde dünya yılına eş bir zaman aralığı hesaplanmış olur. Bu şekilde, 12 yıllık devire karşılık gelen *sui* sözcüğünün Çince “yaş” anlamının da belirgin olarak gösterdiği üzere, bu bir yıllık zamana işaret etmektedir. Bunun yanında Jüpiter gibi *sui* de ağaç elementiyile ilişkilendirilmektedir (Clauson 1972: 79). DLT’de “ağacın filizlenmesi” anlamına gelen “yıldızlanma” (DLT 2007: 691), kökü bakımından, Çince’deki *sui* gibi “yıl”ın da Jüpiter’le ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Bu olasılık, yukarıda verilen yaygın adların hiçbirinde karşılık bulmasa da, Altay Türkçesi’nde “cıl” için “yıl”ın aynı zamanda hareket anlatan “kaymak, akmak” fiil karşılığının olması (ATS 1999: 61) dahi tesadüf de olsa; “yıldız”ın kökü itibarıyla münferit bir gök cismi olup olmadığı, eğer öyleyse hangi gökcisimi olabileceği sorusuna yanıt vermekten uzaktır. Şu halde, Jüpiter, Türkçe “yıl” ve “yıldız” arasında görülen yakınlık, (daha çok delil ve ispat ihtiyacı duyulsa da), bir öneri olarak düşünülmelidir. Bu mantıkla düşündüğümüzde Türkçe “yıl”ın aslen “Jüpiter’i karşılamış olabileceği düşünülebilir. Zira, günlük yaşantının başlıca uğraşlarından sayılan gök gözlem alışkanlıklarıyla göçebelerin, Jüpiter’in ortalama 360 gün süren devinimine dikkat etmedikleri veya bu olguyu bilmediklerini var saymak pek mümkün değildir. Diğer taraftan “yıldız”ın eski halinin “yultuz” olduğu ve bu bağlantı içine alınmasının sakıncalı olacağı söylenecektir. Fakat Clauson’un 922’de verdiği “fixed star and planets” açıklaması ile DLT 691’deki “ağacın kökü ve filizlenmek” karşılıkları, zaman döngüsü bağlamında yer-gök arasında doğrudan kozmolojik bir bağlantının gözetilmiş olabileceğini akla getiriyor.

142 Changgeng ve Qiming gibi adları da olan *Jinxing* 金星 “Altın Yıldız” yani Venüs; Türkçe Çoban Yıldızı, Demirkazık, Kutup Yıldızı ve Kuzey Yıldızı gibi adlarla da anılmaktadır. Bu gezegen, Çin astrolojisinde savaş ve savaşçılıkla ilişkilidir. (GDHCD 1998: 1513) Eski Türkçe’de venüs için “çolpan” ve “sevit” karşılıkları yaygın olarak görülüyor. (Clauson 1972: 418, 785). Çin’de “savaşla” ilişkilendirilmiş bir gezegen-

batıda olduğunu söyleyerek hükümdarı durdurmak istediler, [ancak] hükümdar Cui Hao'nın planını uyguladı.¹⁴³ (BS: 3253; WS: 2293)

O sırada [Güney Çin'den] nehrin güneyinden elçiler dönmüştü, Song Wen'in Henan'da ayaklanma niyetinde olduğunu bildirmişti. Elçilere “Siz pislikler geri dönüp Weilerin başına söyleyin, bana ait olan Henan bölgeye bir daha gelerseniz askerlerin hepsini öldürürüm, [bunun için] bütün gücümü kullanırım” demişti. Hükümdar bunu duyunca çok gülmüş, memurlara ve beylere “Bu kaplumbağa boyuna bakmadan diklen-

ne Türklerin “sevit” adını vererek diğer yandan sevgi ile ilişkilendirmesi dikkat çekicidir. (Clauson 1972: 383, 785).

- 143 Ek bilgi: “*Jin Hanedanı Beş Yabancı Üzerine Notlar Jin Wuhu Zhichang*” (晋五胡指掌) içinde Gaochelar ve Rouranlar hakkında bir başka anlatı daha karşımıza çıkıyor. “M.S. 428 yılında Wei, Xia'ya saldırdı ve Chang'an'ı ele geçirdi, başındaki He-lian (Kılğan?) Chang'ı yakalatıp getirtti. He-lian Ding [Gansu'daki] Ping Liang'a kaçtı ve burada kendisini hükümdar (帝) ilan etti ama [Wei ordusu] peşinden gidip onu da mağlup etti. 429'da Rouranlara saldıracağı zaman pekçok üst düzey memur [hareketi] desteklemek istemediler, Baş Katip Zhang Yuan ve beraberindekiler; “Jüpiter, Ay'a saldırıyor ve Tai Bai batıda. [Şu halde] asker çıkarmamak gerekir” dediler. Cui Hao ise; “Ay tutulması ceza uygulamalarına destektir ve de Ay'ın güzergahı Ülker'i örtüyor; [yıldız falı] yasasına göre [bu durum] Göğün Oğlu'nun sancaklı ülkeleri fethedeceği anlamına gelir. Rouran ve Gaoche tam da [bu] sancaklı ülkelerdir” demişti. Memurlar aynı zamanda güneyin fırsat kolladığından korkuyordu, Hao Li, güneydeki eşkıyanın hareket etmeye bile cesaret edemeyeceğini, Rouranların da bir seferde yok edilebileceğini dile getirmişti. Defalarca tekrar edip bunu yüz kez söyleyerek Wei Hükümdarı'nı neşelendirmişti. Rouranların gerçekten altedilip edilemeyeceği sorulduğunda, “yenmek mesele değil, korkarım komutanlar düşmanın iç bölgelerine girmeyi istemezler, bu yüzden onları tamamıyla yok edemeyebiliriz” demişti. (WJHJC: 71)

meye kalkıyor, kendini [dahi] idame edemiyorken ne cüretle bize elçi gönderiyor? Eğer önce Rouranları ortadan kaldırmazsak, oturup yağmayı beklemekten başka bir şey yapmamış oluruz, sonuçlarına katlanmak, düşmana boyun eğmek zorunda kalırız, [güneye sefere çıkmak] iyi bir fikir değil. [Kuzeye] sefer için kararımı verdim, kesindir!” demişti. Böylece hükümdar doğu yolundan, Kara Dağ’a; Ping Yang Wang Chang-sun Han batıdan, Da E-Shan’a [yola çıktı] düşmanın otağında buluşacaklardı. (BS: 3253/6)

Beşinci ayda (429) çölün güneyinde sıralandılar, ağır ve hafif süvarilerle karargâh kurup saldırıya kalktılar. Li Shui’e geldiklerinde Da-tan’ın halkı batıya kaçtı. Kardeşi Pi-li önceden beri doğu boylarının başındaydı, Da-tan’a katılmak için yola çıktığında, Chang-sun Han’ın ordusuyla karşılaştı.¹⁴⁴ Chang-sun Han atlılarıyla onlara saldırdı ve reislerinden yüzlercesini öldürdü. Da-tan bunu duyunca sarsıldı; soyunu, ailesini topladı, çadırları ve obasını ateşe verip izini kaybettirerek kaçtı. Nereye gittiği öğrenilemedi. Sonuçta, [Rouran] ülkesi ve boyları dört bir yana dağıldı. Fareler gibi vadilere sığındılar. Hayvanları otlaklara yayılmıştı, ne gözeten ne de toplayan kimse kalmamıştı. Taiwu Li Shui’in batısında ilerledi, Han [Dönemi] generallerinden Dou-bi’nin mevzilerinin ötesine geçmişti.¹⁴⁵

144 *Zizhi Tongjian*’de Da-tan’ın adı Ge-shen-gai (紇什蓋) Kağan olarak geçiyor. Kardeşi Pi-li-xian (匹黎先) Doğu bölümünün başındaydı. Tabgaçların yağmaya giriştiğini duyunca, ağabeyinin tahtını ele geçirmeyi düşündü [ama] Chang-sun Han’la karşılaşp ona yenildi. (ZZTJ: 3810).

145 *Tong Dian*’de bu seferin farklı bir anlatısı daha karşımıza çıkıyor. 429 yedinci ayda Wei reisi çölün güneyine geldi, ağırlıklarını bırakıp hafif

429 Yılı altıncı ayda, Tu-yuan Suyu'nda (Moğolistan'da Uli-astai) karargâh kuruldu, [burası] Başkent Ping-cheng'dan 3700 *li* mesafededir.¹⁴⁶ Askerlerini ayırıp arama ve fetihe girişti. Doğuda Han Hai (Baykal), Batıda Zhangye Suyu'na, Kuzeyde Yan-ran Dağı'nın¹⁴⁷ ötesine [kadar] ulaşıldı; doğudan batıya 5000

atlılarla [Gaochelar'a] saldırdı. Ge-sheng hazırlıksız yakalandı ve batıya çekildi; boyları dört yöne dağıldı. Arabalı [birlikler] çıkarılarak arama yapıldı. Doğudan batıya 5000, güneyden kuzeye 3000 *li* alanda [kaçıp dağılan] halklar yakalandı, başlar vuruldu. Gaocheların çeşitli boylarından iki yüz bin küsur oba teslim oldu, savaş atlarının sayısı bir milyondan fazlaydı, diğer hayvanların miktarı sayılamayacak kadar çoktu. Ruo Shui'den, Zhuo-ye Dağı'na kadar dolaşıp geri dönmüşlerdi. Sonra Rouranların dağılmış olan halka saldırdığı ama bir araya getirip yönetimi sağlayamadıkları duyulmuştu. Peşlerinden asker gönderilmiş fakat askerler onlara yetişememişlerdi. Eğer iki gün önce harekete geçilmiş olsaydı tamamı yok edilebilirdi. (*Tong Dian*: Tom. 54: Törenler 10)

- 146 *Zizhi Tongjian*'de, 429 yılına ait notta Tu-Yuan Dağı'nın Ötüken'in güneyinde, Tabgaç başkenti Ping Cheng'a 3700 *li* mesafede olduğu kayıtlıdır. (ZZTJ: 3811).
- 147 Yan-ran Dağı 燕然山, Khangai Nuruu Milli Parkı'ndadır. 4031 metre yüksekliğiyle Ötüken Tanrı Zirvesi burada yer alır. Yü-du-jin Shan 于都斤山 ve Hang-ai 杭爱 adlarıyla da bilinmektedir. Hemen hemen bütün Çin kaynaklarında “dağ 山” olarak gösterilen “Ötüken” Gök Türk yazıtlarında “yış” olarak geçer. Bu, “orman”, “koru” anlamındadır. Kaşgarlıda “yış” için “aşağı doğru eğimli yer, yamaç” açıklaması bulunur (DLT: 694). Ötüken'in Orhun Irmağı'nın çıktığı yayla olduğunu dile getiren Kafesoğlu; Pelliot'nun, “ötügen”in Moğolca'dan Türkçe'ye geçmiş bir sözcük olduğu görüşünü çürütecek biçimde Türkçe “ötüg, ötüg, ötügçü: dilek, dua, niyaz edilen yer” kanıtını getirir (Kafesoğlu 2014: 108, dpn. 493). P. B. Golden ise Clauson'dan; “öte: bir vazifeyi yerine getir-mek, dolayısıyla dua ederek Tanrı'ya olan vazifeyi yerine getirmek...”; De-nis Sinor'dan; “ötü: rica, dua” ve yine Clauson'dan; “ötüg: istirham, daha üstün olandan istek” örnekleriyle, bu adı; yer-su inancı, din ve kutsallık bağlamında notlandırır (Golden 2013: 162). “İduq Ötüken” tabirinin sonundaki -gen/-ken türetme

küsür *li*, güneyden kuzeye 3000 *li* [bir alana yayıldılar]. Gaochelaların çeşitli boyları, Da-tan'ın soyundan kalanları öldürmüştü, öncesi ve sonrasıyla gelip bize sığınan üç yüz bin kişi vardı.¹⁴⁸ Reisleri [ele geçirilmişti ve elde edilen] savaş atlarının sayısı milyonun üzerindeydi.¹⁴⁹ Sekizinci ayda, Taiwu Gaochelaların doğu boylarının Yi-ni-bei'de (Baykal) bulunduklarını duymuştu;¹⁵⁰ insan ve hayvanları çoktu, memur ve komutanların 1000 *li* uzağındaydılar. Bu sebeple Sol Ru-ye [görevindeki] An-yuan ve beraberindekiler onların üzerine gönderildi. Yi-ni-bei'de

ekinden de anlaşılacağı üzere burası “kutsal işlerin (adak, kurban, dua ve yakarışın) yerine getirildiği yerdir. Ama Iduq (adakla kutsanmış), Ötüken (adak adanan yer) ifadesindeki ikileme başka çıkarımların da mümkün olabileceğini gösteriyor. Moğolca'daki “ana tanrıça Atügen” inancının ocak kültürle olan bağı, “ocağın”, “otağ” ile ilişkisi ve Ötüken'in aynı zamanda “atalar mağarası”nın bulunduğu, kağanların daimi meskeni olması, sorunun detaylandırılabilceğini gösteriyor.

148 *Zizhi Tongjian* 429 yılı beşinci ayı, “Gaochelar, Tabgaç askeri gücünden yararlanarak Rouranlara ağır darbeler indirdi. Rouranlardan, boyyun eğenlerin sayısı üç yüz bin oba idi.” (ZZTJ: 3811) Gaoche (Koçu) boylarının önderliğinde gerçekleştirilen seferde bir milyondan fazla hayvan, çadır ve araba da ele geçiriliyor.

149 Komutanlar, Tabgaç Hükümdarı Tao'ya; “Eğer ilerlersek tuzakla karşılaşabiliriz.” demişti. Tao da şüphelenmiş ilerlememişti. Daha sonra ele geçirilen biri; “Rouran Kağanı hasta, Tabgaçların geldiğini duyunca, birkaç yüz kişiyle güneydeki dağlara kaçtı. [Geride kalanlar] ve hayvanlar bir araya toplandı, [ama] başımızda kimse yoktu. [Da-tan ile] arada 180 *li* mesafe vardı, gitsek de yetişemezdik, o yüzden hayatta kalmak için batıya kaçtık” demişti. Daha sonra Liangzhou Hularından biri; “Eğer [ordu] sadece iki gün daha ilerleseydi Rouranların tamamını ele geçirebilirdi.” demişti. Wei Hükümdarı buna çok hayıflanmıştı. (ZZTJ: 3811-12)

150 Yi-ni-bei için Wu-luo-hou ülkesinin kuzey batısında 20 gün yürüyüşle Yü-yi-ni Büyük Su'ya ulaşılır; burası Bei Hai (Baykal)'dır. (WS: 2224).

Gaochelardan [gelen] orduyu görüp teslim olanlar yüzbinlerce kişiydi. Da-tan'ın halkı zayıflamıştı, [Da-tan] hastalandı ve öldü.

[Da-tan'ın yerine] oğlu Wu-ti 吳提 (Guangyun okunuşu: ɲu-zje; Moğ. Engüdei) tahta geçti (429); unvanı Chi-lian-Kağan'dı, Wei Dili'nde bu "kutsal tanrı" demektir.¹⁵¹ Dördüncü yıl elçi gönderip, hediyeler sundu. Bundan önce, kuzey kalelerini gözeten süvariler Wu-ti'nin (429-444) güneye kaçırdığı 20 küsur kişiyi ele geçirmişti. Taiwu onlara giyecek verip geri göndermişti. Wu-ti duygulanmış olmalı ki, hediye göndermeye başladı. Hükümdar [Wu-ti'nin] elçilerini ödüllendirerek ağırlayıp geri gönderiyordu. (BS: 3253)

Yan-he üçüncü yılı (434) ikinci ayında, Wu-ti'ye Batı Denizi Kançuy'u (Xihai Gongzhu) gönderildi ve aynı zamanda Wu-ti'nin kızkardeşinin eş olarak istediğini bildiren bir elçi yollandı; onu Sol Zhao-yi yapacaktı. Wu-ti kardeşi Tu-lu-kui'i yanındaki yüzlerce kişiyle saraya gönderdi, 2000 at hediye ettiler. Hükümdar çok sevinmişti, onları fazlasıyla mükâfatlandırdı.

Taiyan ikinci yılına (436) gelindiğinde [Rouranlar] barış [anlaşmasını] yok sayarak sınırlara saldırdılar. (BS: 3254) Dördüncü yıl (438) hükümdar bizzat Wuyuan'e sefer yaptı ve onla-

151 Aynı açıklamayı He-lian Bo-bo'nun adında da görüyoruz. (WS: 2056). Bu durum, sesletimi benzer olan Qi-lian Dağları'nın da aynı adı taşıyıp taşımadığı sorusunu akla getiriyor. Eğer öyleyse, Taklamakan'ın güneyinde, Tanrı Dağları'nın (Tian Shan) karşısına belki de yakın anlamlı benzer bir ad verilmiş olabileceğine işaret ediyor. Guangyun'e göre 敕連 "thrik-lien" in Türkçe açısından incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

rı fethetti. Leping Wang [unvanlı] Pi, Hedong Gong [unvanlı] He-duo-luo on beş generalin başında doğu yolundan çıktılar, Yongchang Wang [unvanlı] Jian, Yidu Wang [unvanlı] Mu Shou, da on beş generalin başında batı yoluna çıktılar; hükümdar orta güzergâhtan hareket etti. Jun-ji Dağı'na¹⁵² ulaştığında, orta güzergâhı da ikiye ayırdı. Chen Liu Wang'ı Chong büyük bataklıktan Zhuo-xie Dağı'na¹⁵³ yöneldi, Hükümdar ise Xun-ji'nin kuzeyinden Tanrı Dağları'na doğru ilerledi. Batıda Karlı Dağlar'a vardı, yolculuğu anlatan bir bengü taş yontturdu. [Ama] Rouranları görmeden geri döndüler. Bu sırada çölün kuzeyinde kuraklık yaşanıyordu, ne ot ne de su vardı, ordudan ve atlardan çok sayıda ölen oldu. (WS: 2294).

Taiyan Beşinci yılda (439), hükümdar batıdaki Ju-qu Mu-jian'in¹⁵⁴ üzerine yürüdü. (BS: 3254/7) Yü-du Wang [unvanlı] Mu Shou, Jing Mu'ya yardımcı olarak savunmada kaldı. Changle Wang Ji Jing, Jianning Wang Cheng 20.000 kişiyle çölün güneyine, Rouranlara karşı hazırlıklı olmak için Uç [birliği] kurdular. [Rouranların Kağanı] Wu-ti¹⁵⁵, beklediği gibi sınırı yağmaladı, Shou savunma oluşturmamıştı. [Rou-

152 Jun-ji-shan 浚稽山: Tula ve Orhun ırmaklarının kaynağının güneyindedir. Han Dönemi'nde Wu Wei seddinin kuzeyindedir. (HS: 201; 210). "Wu Wei ilçesinin kuzeyindedir" (SJ: 2915). Han Tarihi (HS) Hunlar Monografisi'nde; "Hunlar, Büyük General ve Li Lin Generali otuz bin küsur atıyla Han ordusunun peşinden gönderdi. Jun-ji Dağı'nda Li Guangli ile çarpıştılar.." (HS: 3779)

153 Zhuo-ye Shan 涿邪山 Moğolistan'da, Gobi Altay'ın güney doğusundadır.

154 Ju-qu Mu-jian 沮渠牧犍 (ölümü 447); Ju-qu Meng-xun'un oğlu, On altı Devlet Dönemi'nin Kuzey Liang Devleti'nin son hükümdarı.

155 Wu-ti 吳提; "ngu-dej" (Baxter&Sagart 2012).

ran] eşkıyaları Qi-jie Dağı'na¹⁵⁶ geldiğinde başkent [ve çevre] yerleşimler korkuya kapıldı, itiş-kakış ve telaş içinde iç kaleye kaçtılar.¹⁵⁷ Başvezirlerden Chang-sun Daosheng [Rouranlara] karşı Tu-tui Dağı'nda¹⁵⁸ direnç gösterdi. Wu-ti'nin yağmaları [sırasında] ağabeyi Qi-lie-gui kuzey uç bölgelerinde kalacak ve [Tabgaç] generalleriyle mücadele edecekti.¹⁵⁹ [Ji] Jing, [Ji-anning Wang] Chong ve diğerleri Qi-lie-gui'yi, Yin Shan'ın (Karanlık Dağlar) kuzeyinde alt etmiş ve onu ele geçirmişlerdi. [O da] hayıflanarak "Qu-juler benim felaketim oldu!" demişti. Amca babası Ta-wu-wu-lu-hu'yu ve komutanlarından 500 kişi ele geçirilmiş, 10.000'den fazla baş kesilmişti. (BS: 3254/11) Bunu duyan Wu-ti kaçtı, Chang-sun Daosheng peşine düştü, çölün güneyine kadar gelip geri döndü.¹⁶⁰

[Taiping] Zhenjun dördüncü yılında (443) hükümdar [Tabgaç Tao 焬] bizzat çölün güneyine geldi, ordusunu dört kola

156 Qi-jie Dağı 七介山 Shanxi Eyaleti Youyü ilçesinin güneybatısında.

157 Aynı yıl Tu-fa Xianbeiler de ayaklanır (ZZTJ: 3876)

158 Tu-tui Dağı 吐頽山, Shanxi Eyaleti Pinglu 平魯 ilçesinin kuzeybatısında; bugünkü adı Dashiukou yinbao (大水口吸堡).

159 439 yılı sonbaharında Chi-lian Kağan (Wu-ti) Wei'in Gu-zang'a sefere çıktığını duymuş, boşluktan yararlanarak yağmaya gelmişti. Ağabeyi Qi-lie-gui'yi, Ji-jing ve Jianning Beyi Chong'a karşı Kuzey Uçları'nda savunma için bırakmıştı. Kuzey Uçları; Tabgaçların yerleştirdiği Gaocheların kurduğu Altı Uç'tur. Wei başkenti Ping Cheng'in kuzeyinde oldukları için bu adla anılmaktadır. Ama genel olarak Kuzey Uçları ifadesiyle, Huai ve Ordos'taki uçlar da kestediliyor olabilir. (ZZTJ: 3876).

160 440 yılında Tabgaç Hükümdarı başkent Ping Cheng'a geri döndüğünde Rouran yağmasının az bir zararla atlatıldığını görür. Ju-qu Mu-jian'i destek ve katkılarından dolayı kutlar ve kız kardeşini ona eş olarak verir. (ZZTJ: 3876)

ayırmıştı: (BS: 3254/12) Le-an Wang Fan ile Jianming Wang Chong'un her biri, on beş generalin başında doğu güzergâhından; Leping Wang Pi de on beş generalin başında batı güzergâhından; hükümdar ise orta güzergâhtan yola çıkacak; Zheng Shan Wang'ı Zhen ise on beş generalle merkez kuvvetlere destekçi olacaktı. Hükümdar, Orhun Vadisi'ne geldiğinde burada eşkıya ile karşılaştı.¹⁶¹ Wu-ti kaçtı, E-gen (Orhun) Irmağı'na kadar peşlerinden gidip saldırarak [tamamen] bertaraf edecekti. Hükümdar, Shi Suyu'na kadar gidip geri dönmüştü.

Beşinci yılda (444), yine çölün güneyine gelip Wu-ti'ye saldıracağı sıra Wu-ti tekrar kaçmıştı.

[Chi-lian] Wu-ti öldüğünde (444 yılı 9. ay) oğlu Tu-he-zhen¹⁶² başa geçti, adı Chu-[luo] Kağan'dı; Wei dilinde bunun

161 390 yılında Tabgaç Gui'in de buraya kadar geldiğini biliyoruz. O dönemde Gaocheların denetiminde olan bu bölge tarih boyunca Türk anayurdu olarak anılmıştır. Rouranların buraya gelişi ve She-lun zamanından itibaren Gaoche topraklarını işgal ile yerleşmeleri söz konusudur. Tabgaç Tao burada Rouran Kağanı Wu-ti ile karşılaşmıştır. *Zizhi Tongjian*'de detaylandırıldığı şekliyle, Tabgaç Tao ile oğlu ve vezirleri arasında hareketin nasıl yapılması gerektiği tartışılmaktadır; “Şehzade Sheng, düşman bu kadar büyük bir ordu beklemiyordur, hazırlıksız olmalılar, bence hemen saldıralım” der. Baş Katip (Vezir) Liu Qi ise karargahları pek muhkem, içeride çok sayıda adamları olmalı, düzlüğe çıkarsak kuşatılmamız işten değil. Diğer birliklerin de gelmesini beklemek doğru olandır.” dediğinde Tabgaç Tao tereddüt etmiş onun sözüne kulak vererek beklemeye koyulmuştu. Rouranlar bu fırsattan istifade E-gen (Orhun) Irmağı'na (頡根) doğru kaçmışlar, ele geçirilen bir esir; “hazırlıksızdılar” dediğinde, hükümdar fırsatı kaçırdığı için çok hayıflanmıştı. Bu olaydan sonra askeri meseleleri sadece bey ve şehzadelerle görüşmeyi yeğlemişti. (ZZT): 3901).

162 OÇ: Thuu-ŷa-cjin (Moğ. Togochin).

anlamı “tek”tir.¹⁶³ (BS: 3255/1) Onuncu yılın (449) ilk ayında hükümdar kuzeye sefere çıktı. Gaoliang Wang [unvanlı] Na, doğu yolundan; Lüe Yang Wang [unvanlı] Jie-er batı yolundan hükümdar ile Jing-mu ise orta güzergâhtan Zhuo-ye Dağı’na doğru yola çıktılar. [Chu-luo] Tu-he-zhen’in farklı bir boyunun reisi Er-mian-ta-bei 1000 küsur aile gelip teslim oldular. O sırada ordu binlerce *li* yol gitmişti, Tu-he-zhen ise yeni başa geçmişti [bu yüzden] korkup uzaklara kaçmıştı. Dokuzuncu ayda hükümdar [tekrar] kuzeye yöneldi; Gaoliang Wang’ı Na, doğu güzergâhından, Lüe-Yang Wang Jie-er orta güzergâhtan [giderek] hükümdarla Di-fo-chi’da¹⁶⁴ buluşmak üzere tekrar yola çıktılar.

[Rouran Kağanı] Tu-he-zhen’in ülkesinin seçkin savaşçıları, ordusu ve donanımı pek muhkemdi. [Böylece Tabgaç] Na’yı onlarca çember içine alarak kuşattı. Na, uzun bir mevzi kazdırıp savunmaya geçti, günlerce çatıştılar. Tu-he-zhen pek çok saldırıya kalkıştı ama başarı sağlayamadı. Na’nın adamları sayıca az olmalarına karşın çok sağlamdılar, [Tu-he-zhen] ana ordunun yolda olduğundan korktuğu için kuşatmayı gevşetti ve [bir] gece geri çekildi. Na, askerlerini toplayıp peşinden gitti

163 Kuzey Tarihî’ne düşülen notta, eski nüshalarda Wei Shou’nun ve Sima Guang’ın “chu” iminin yanında “luo” imini de görmüş oldukları bilgisi kayıtlıdır. Bu adın Doğu Gök Türk Kağanı Chu-luo ile benzerliği dikkat çekicidir. Babası Chi-lian’in adının içinde geçen “chi” imi onun Gaoc-helar ile ilişkisi hakkında bir işaret olabilir. Burada “tek” karşılığının ne anlamda olduğu kilit nitelikte görülmektedir. Guanyun Tablosu’na göre: “chu-luo”: chjox-la/luk; “çolak?”.

164 Di-fo-chi 地弗池, bir gölet ya da su kaynağı olduğu anlaşılan bu yer Zhuo-ye Dağı’nın kuzeybatısında yer alır.

dokuz gün gün dokuz gece [peşini bırakmadı]. Tu-he-zhen'in korkusu arttı, ağırlıklarını ve arabalarını bıraktı; geniş toprakları geçip devasa dağları aşarak uzaklara kaçtı. Na ise [geri kalan] araba ve ağırlıkların hepsini [ganimet olarak] toplayıp ordusunu alarak geri döndü. Büyük bataklıkta hükümdarın kuvvetleriyle buluştu. (BS: 3255).

Lüeyang Wang Jie-zi [Rouranlardan] bir milyondan fazla insan ve hane ile hayvanlarını ele geçirdi. Bundan sonra Tu-he-zhen yalnızlaştı ve gücünü yitirdi, uzaklarda sürgünde [gibi-ydi]. [Bu şekilde] sınır boylarından gelen teyakkuz haberleri dindi. Tai An dördüncü yılında (458) hükümdar kuzeye bir fetih daha düzenledi; yüz bin atlı yüz elli bin arabayla bayraklar ve sancaklar, bin *li* [çapında bir alana yayılmıştı], sonra büyük çölü geçtiler. Tu-he-zhen uzağa çekildi, Mo-fo [unvanlı memuru] Wu-zhu-jia-tui binlerce obalık halkıyla gelip biat etti. Bengü taş dikildi, olaylar kaydedildikten sonra geri döndüler.¹⁶⁵

Taiwu'nun fethinden sonra mevcut durum korundu ve [ordular] dinlendi. Rouranlar ise yeterince korkmuş ve kuzeye sığınmışlardı, tekrar güneye gelmeye cesaret edemediler.

165 Bu sefer öncesinde, 458 yılı onuncu ay kış mevsiminde, Tabgaç birlikleri Karanlık Dağlar'a (Yin Shan) geldikleri zaman yoğun yağmur ve kar yağışıyla karşılaştılar. Tabgaç Hükümdarı Jun 濬 geri dönmeyi düşündüğünde, kurmayları; "Şimdi bu sefere çıkıp büyük bir kalabalığı harekete geçirerek kuzeydeki düşmanı korkuttuk. [Henüz] başkentten çok uzakta değiliz ama hükümdarımız geri dönmeyi düşünüyor. Düşman ülkemizin içinde bir kargaşanın olduğu fikrine kapılacaktır, ordu donacak bile olsa geri dönemeyiz." Hükümdar bu sözlerle itimat ederek sefere devam etme kararı aldı. Burası için Wei Tarihi'nin Coğrafya Bölümü'nde Xiurong Garnizonu Fu Cheng İlçesi'nde Chelun Kaynağı adlı bir beldededir deniyor. (ZZTJ: 4039)

Heping Beşinci yılında (464), [Chu-luo Kağan] Tu-he-zhen öldü, onun yerine oğlu Yü-cheng başa geçti. Namı; Shou-luo-bu-zhen Kağan'dı.¹⁶⁶ Wei dilinde bunun anlamı “bağış, katkı/fayda” idi. (BS: 3255) Kendi [yönetim] adını Yong-kang olarak belirledi.¹⁶⁷ Boyların başında sınırlara saldırdı, kuzeydeki uç [illerindeki] gezici askerler onun halkına yenilgiler yaşattılar.¹⁶⁸

Huangxing Dördüncü yılı [470 altıncı ay sonunda] Yü-cheng sınırları yağmaladı. Hükümdar kuzeye sefer açtı: Jingz-hao Wang [unvanlı] Zi-tui, Dongyang Gong [unvanlı] Yuan-pi generallerin başında batı güzergâhından; Rencheng Wang Yün ve diğerleri doğu güzergâhından, Ruyin Wang Ce [ve] Jinan Gong [unvanlı] Luo-wu-bei ordunun başında öncü akıncı-

166 Shou-luo-bu-zhen 受羅部真 için Guangyun Tablosu; Zjov-la-buu-c-jin; Çince imler, “almak+toplamak ve boy”dan oluşuyor. Kaşgarlı Sözlüğü’nde “çuglandı” karşılığında; “Bir araya toplanan herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır” ifadesi bir fikir verebilir. (DTL: 243). “Çoğ” sözü hakkında ayrıca bkz. (Ögel 1991c: 279).

167 Yü-cheng Kağan ‘Yong Kang’ adıyla Rouranlarda ilk kez yönetim dönemi uygulamasını başlatmış olur. Aynı zamanda Gaochelar Sarı Irmağın batısında bir şenlik düzenlerler. Onbinlerce kişinin katıldığı bu şenliğe Tabgaç hükümdarı da katılır. 464 yılı Güz yedinci ayda başa geçen Yü-cheng 予成, Shou-luo-bu-zhen başa geçtikten sonra güneye akınlar yapar. Kuzey Uçları’ndan gezici birlikler onları geri püskürtür. (ZZTJ: 4068). Yü-cheng Kağan ‘Yong-kang’ adıyla Rouranlarda ilk kez yönetim dönemi uygulamasını başlatmış olur. Aynı zamanlarda Gaochelar Sarı Irmağın batısında bir şenlik düzenlerler. Onbinlerce kişinin katıldığı bu şenliğe Tabgaç hükümdarı da katılır.

168 Bu yıl sonunda Çin’in tarım bölgeleri olan Zhejiang ve Wu bölgelerinde uzun süren bir kıtlıktan söz ediliyor. Pirinç fiyatları “yüzlerce paraya” çıkıyor, “açlıktan kıranlar bölge nüfusunun üçte ikisi kadardır” deniyor. (ZZTJ: 4071) Burada sözü geçen “gezici birlikler” Gaoc-helardan olmalıdır.

lardı. Longxi Wang Yuan-he ordusuyla artçıydılar. Bütün komutanlar Nü Shui kıyısında hükümdarla buluştular. [Tabgaç Hong] Xian Wen generallerini huzuruna çağırarak halka seslenip yemin etti: “Savaşçılık beceridedir, kalabalık olmakta değil; yüksek memurlar benim için tüm güçleriyle savaşsınlar yeter, strateji benim aklımdadır” diyerek, savaştırmak üzere beş bin seçkin asker belirledi, çeşitli askeri manevralarla [düşmanın] aklını karıştırdı; kalabalık kaçışmaya [başladı ve düşman birlikleri] çöktü, kuzeye 30 küsur *li* ilerlendi, 50 bin kadar baş kesildi, teslim olan onbin küsur kişi [vardı] sayısız savaş atı ve donanım ele geçirildi.¹⁶⁹

Kısa süre sonra gidiş geliş dokuz gün içinde 6000 küsur *li* [yol kat ettiler]. Nü Suyu’nun adını değiştirip Wu Chuan yaptılar, kuzey fetihlerine methiyeler düzüldü, taş yontuldu ve [olanlar] kaydedildi. (BS: 3256)¹⁷⁰

169 “Kuzeye otuz küsur *li* ilerlendi” ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu bir savunma savaşıydı. *Zizhi Tongjian*’de, öncesi ve sonrasıyla olay farklı anlatılmakta; “[Shou-luo] Bu-zhen yağmaya geldiğinde Tabgaç Hükümdarı Hong (弘) halkını ve memurlarını toplayarak görüş aldı. Baş Katip Mu-zhen 目辰 şöyle dedi; “Hükümdar bizzat akına katılırsa halk panik ve korkuya kapılabilir, bence sağlam ve hatlardan oluşan bir savunma oluşturalım. Düşmanın içeri girmesine engel olup onları tutabilirsek yiyecekleri tükenecek ve kendiliğinden geri çekileceklerdir. [Sonra da] arkalarından generallerimiz peşlerinden gidip onları yenerler.” (ZZTJ: 4152)

170 Diğer görüşler de bu yönde olduğundan Tuo-ba Hong savunmada kalma kararı aldı. Ama aslında bu ağır bir yenilgiydi. Ancak daha sonra Rouranlar çekildiğinde, söylendiği gibi komutanlar görevlendirildi ve peşlerine düzüldü. İç Moğolistan’da Hohhot yakınlarında Nü Shui olarak anılan (daha sonraki Wuchuan 武川鎮) yerde iki ordu savaştı. Rouranlar yenilgiye uğratıldı. Zor elde edilen bu galibiyetin ardından Tabgaç yönetiminin üst düzey zadenanın başı bozuk halinden şika-

Yan Xing beşinci yılında (475), Yü-Cheng evlilik yoluyla makam talep etti.¹⁷¹ Si [i.e. vezir unvanlı] Bir memur Yü-cheng'in sınırları yağmaladığını ileri sürerek, elçisinin reddedilmesini ve [Rouranlar] üzerine ordu sevk edilmesini istedi. [Buna karşın] Hükümdar; "Rouranlar kuşlar ve vahşi hayvanların örneğine uyar; açgözlüdürler ve doğruluğu hatırlamazlar, ben şimdi hediyelerini içtenlikle kabul ediyorum, [bu isteklerini] reddetmek doğru olmayacaktır. Yü-cheng önceki yanlışlarından pişman olmuş [görünüyor ki] barış yapmak için elçi gönderip evlilik akdi ve yardım talep ediyor, bu samimi isteğini nasıl göz ardı edeyim?" demiş ve şöyle duyurmuştu: "Evlilikle ilgili bütün hazırlıklar bugün başlatılaca, araştırıp gözlem altında tutularak yürütülecek ve yarı yolda bozulmasına müsaade edilmeyecektir. Erkeğin üstün kadının aşağıda olması gerektiği fallarda da açıktır, ilk düğünün kerametine uygun biçimde tören düzenlenecek ve görevlendirme yapılacaktır; [işte] bir beyefendi bu nedenle ahlâka önem verir. En başından özenli olunmaz ise sonu muhakkak zor gelir" demişti. [Fakat] Yü-Cheng her tür yüce gönüllülüğe karşın, oyunlar çevirip iha-

yet ettiği, devlet iâşesi ve kaynaklarını çarçur edenlerin cezalar aldığı görülüyor. Tabgaç Hong 471 yılında idari işleri ve devlet yönetimini oğluna bırakıyor. (ZZTJ: 4153).

- 171 Bu evlilik akdi talebinin öncesinde, 474 yılı yedi ve sekizinci aylarda Rouranlar Dunhuang'a saldırmışlardı. Tabgaç idarecileri Dunhuang'ın Tu-yü Hunlar ile Rouranlar arasında kaldığını, Liangzhou'nun önemli bir merkezi olduğunu, buranın düşmesi halinde Çin'in tehlikeye gireceğini söylemişlerdi. Ancak Dunhuang'a destek göndermek oldukça zordu. *Zizhi Tongjian*'de kaydedildiği üzere Tabgaçlar Tu-yü Hunlar ile Rouran arasında bir ittifakın oluştuğunu düşünüyorlardı. (ZZTJ: 4184).

net etti. Sonunda bu dönem boyunca bir daha evlilik isteğinde bulunmadı. (BS: 3256)

Taihe ilk yılı dördüncü ayında (477) Mo-he Qu-fen Bi-ba¹⁷² ve beraberindeki [heyet saraya] gelerek cins atlar ve samur kürk kaftanlar hediye ettiler. [Elçi] Bi-ba ve yanındakiler; “Gök hükümdarlığının hazinesinde cevherler, mücevherler biriktirmiş, [onları] görmek isteriz” dediler. Böylece başlarına bir görevli verildi, Denetleme Dairesinin [hazinesinde bulunan] inciler, altın yeşim, işlemeler ve eşyalar, Denetleme [Dairesi] ahırından, cins atlar, garip kuşlar, değişik yırtıcı hayvanlar ve insanlar arasında az görülen [ticari ürünler, başkentin pazarında sergilendi; [elçilere bunları] gezip görmeleri emrolundu. (BS: 3256) Bi-ba gördüklerinden [çok etkilendi], yanındakilerle beraber: “Büyük ülkenin zenginliği [böyle olurmuş meğer!] Bunlar ömrümüz boyunca görmediğimiz şeyler” dediler. 478 yılı ikinci ayında, Bi-ba ve beraberindekiler tekrar saraya geldiler; bu kez evlilik akdî talep ettiler. Hükümdar Xiaowen ilişkilere önem veriyordu, [evlilik konusunda] müsaade etti. Yü-cheng yıllarca hediye gönderse de, sözleşme ve [diğer işlemler] tamamlanamadı, [bu yüzden] evlilik durduruldu.

Dokuzuncu yılda [Shou-luo-bu-zhen] Yü-cheng öldü (485), yerine oğlu Dou-lun geçti, namı Fu-gu-dun Kağan’dı;¹⁷³ [bu] Wei dilinde “daimi” demektir. Kendi yönetim döneminin

172 İkinci hece “ba” “beg” anlamında olmalı.

173 Guangyun Tablosuna göre OÇ: okunuşlar: Biuh-ku-tun. Wei Tarihi’nde verilen notta, CFYK ve ZZT’de “gu 古” yerine “ming 名” yazıldığı kayıtlı. (WS: 2296) Öyle ise, “Bi-ming-tun” olarak okunur.

adını “Taiping” (Büyük Barış) koydu.¹⁷⁴ (485–491) Dou-lun mizacen öfkeli ve adam öldürmeyi seven [biriydi]. Meşhur danışmanları Hou-yi-yin 侯瑗 ile Shi-luo-hou 石洛侯 saygılı bir dille pek çok defa onu uyardılar; Wei ile barış yapılması konusunda, merkezi ülkeye saldırmamaları hususunda onu iknaya çalıştılar. Dou-lun sinirlendi ve Shi-luo-hou’u [kendisine karşı] planlar yapmakla suçlayarak öldürdü ve üç sülalesini ortadan kaldırdı.¹⁷⁵

[Taihe] on altıncı yılının 8. ayında [Tabgaç] Xiao Wen, Yangping Wang [unvanlı] Yi ile Sol Puye Lu Rui’yi genel vali olarak birlikte atadı; 70 bin atıyla, Hu-lü Huan gibi on iki generalin başında Dou-lun’un üzerine gönderdi. [Dou-lun’un] boyları arasında Gaoche A-fu Zhi-luo 100.000 küsur kişilik halkıyla batıya göç etti. [Burada] kendini başbuğ ilan etti.¹⁷⁶ Dou-lun ile amca babası Na-gai iki güzergâhtan peşlerine düştüler. Dou-lun Jun-ji [Dağı’nın] kuzeyinden batıya, Na-gai ise Jin Shan [Altın Dağı’ndan] yola çıktı. [Ama] Dou-lun, A-fu Zhi-luo

174 Bekleneceği üzere 485 yılı onikinci ayında Tabgaç topraklarına akın yaptılar. (ZZTJ: 4269).

175 Dou-lun’un çevresindekilere karşı çok zalimane davrandığı farklı örneklerde de görülüyor. 488 yılı sonunda Yi-wu yöresinden Gao-gao-zi 高羔子’nın da Tabgaçlar’a geldiği kayıtlı. (ZZTJ: 4281)

176 486 yılı üçüncü ayında, Dou-lun Tabgaçlar’a Mou-ti adında bir elçi gönderdi. O sırada Chilelar (Gaochelar) Dou-lun’a karşı mücadele ediyorlardı. Dou-lun bizzat Büyük Çöl’ün batısına sefere çıktığı için Tabgaç yönetimi bunu fırsat bilerek onlara arkadan saldırmayı planlıyordu. Fakat Tabgaç Yuan Hong barışçıl bir siyaseti benimsiyordu. (ZZTJ: 4272)

tarafından peşpeşe mağlup edilmişti.¹⁷⁷ Na-gai büyük bir çaba göstererek [ona karşı] galip geldi. Halkın tamamı Na-gai'nin Tanrı'nın yardımı olduğunu [düşünerek] onu kendilerine lider yapmak istediler. Na-gai bunu kabul etmedi fakat halk onu zorluyordu. Na-gai: "Benden vezir bile olmaz, nasıl reis olayım?" demişti. Halk bunun üzerine Dou-lun'u annesiyle birlikte öldürüp cesetlerini Na-gai'a gösterdiler ve [Na-gai] için tahtı ele geçirdiler. (BS: 3257; ZZTJ: 4322).

Na-gai'nin namı Hou-qi-fu-dai-ku-zhe Kağan idi. (sal. 492-506)¹⁷⁸ Wei dilinde bunun anlamı "neşeli"dir; yönetim dönemi ise Tai An (Büyük Huzur) oldu. (BS: 3257).

Na-gai ölünce oğlu Fu-tu başa geçti, namı Ta-han Kağan idi; Wei dilinde bu "bağ" idi. [Yönetim adı olarak] Shi-Ping adını duyurdu. Zhen Shi üçüncü yılında (506) Fu-tu, Ge-xi-wu-liu-ba'yı hediyeler sunmak üzere elçi olarak gönderdi ve barış talebinde bulundu.¹⁷⁹ (BS: 3257)

177 A-fu Zhi-luo (Apa Çugla) hk. bkzn. yukarıda Gaochelar Bölümü. *Zizhi Tongjian*, A-fu Zhi-luo'ya defalarca yenilen Dou-lun'un doğuya çekildiğini belirtiyor. (ZZTJ: 4277).

178 Hou-qi-fu-dai-ku-zhe 候其伏代庫者 için, Gyuangyun Tablosu'nda Ghuh-gi Biu-duk-ku-tci heceleri veriliyor. Son hecenin daha öncekiler gibi sıfat ve fiilden ad türeten bir ek olduğu anlaşılıyor. Burada bir ihtimal olarak, DTİ'de görülen "bodig: dans, oynamak, sıçramak" var. (DTL: 199); "bödiyü, bödig > bedük(?)" (Clauson 1972: 192; 300; 702). İlk iki hece için bir önerim yok. Fakat Bu adın Çince açıklamasında iki imin kullanılmış olması, ilkinin "neşe" ikincisinin "sevinç/müzik" olması bir pekiştirme olasılığına işaret ediyor. Bödig, Moğolcada "böci" olarak mevcut. (Clauson 1972: 300).

179 Tabgaç Hükümdarı Xuanwu (Yuanke) elçiye; "Ruruların ilk hükümdarı She-lun, Wei (Tabgaç)'ın asi memuruydu; daha önce atalarım elçileri dinleyerek iyi niyet göstermişlerdi. Ama bugün Rouranlar za-

Vaktiyle Dou-lun öldüğü zaman tahta Na-gai geçmişti, Fu-tu [ise] Dou-lun'un karısı Hou-lu-ling-shi'ya sahip olmuştu, ondan Chou-nu ve A-na-gui¹⁸⁰ gibi altı oğlu olmuştu. (BS: 3258/3) Chou-nu başa geçtikten sonra, bu oğlanlardan biri aniden ortadan kayboldu. [Çocuğun] adı Zu-hui idi [ve çocu-

yıflamış durumda ve eski gücünden uzaklar. Wei'in kudretini ise Zhou ve Han [dönemi ile] kıyaslanabilir. Güney Çin (Uzun Nehrin güneyi) henüz huzura kavuşturulmadı, kuzey planlarını biraz genişletebildik, barış meselesi bu yüzden şimdilik mümkün değil, ama eğer 'biat töreni'yle (bize bağlanırsanız) bu olabilir" demişti. (ZZTJ: 4568). Aynı elçi 508 yılında tekrar gelmiş ve yine aynı muameleye tabi tutulmuştu. Rouranların Kağanı Tabgaçlara sansar kürkü hediyeler vermek istemişti ama Xiaowen hediyeleri reddetmişti. Daha önce, Apa Çugla'nın Houbei (Uluğbeg) unvanlı başbuğu Qiong-qi, Eftalitler tarafından öldürüldüğünde oğlu Mi-e-tu ise esir edilip götürülmüştü. Gaoche halkı Rouranlara ya da Tabgaçlara sığınmış, Tabgaç ülkesine gelenlere yerleşim alanı olarak Gao Ping Uç bölgeleri gösterilmişti. Gaoche Hükümdarı A-fu Zhi-luo (Apa Çugla) zalimleştiğinde halkı onu öldürüp Ba-li-yan'ı başa geçirmişti. Eftalitler, Mi-e-tu ile Gaocheların üzerine yürüdüğünde halk bu kez Ba-li-yan'ı öldürmüş ve geri dönen Mi-e-tu'yu karşılamışlardı. Mi-e-tu ile Rouranlar Pu-lei-hai yakınlarında savaşmış fakat Gaochelar muvaffak olamayarak üç yüz *li* kadar batıya çekilmişti. Bunun üzerine Rouran Kağanı Tuo-han Fu-tu (佗汗伏圖) Yi-wu'nun kuzey dağlarında ordugah kurmuştu. O sırada Turfan'ın Gaochang Hükümdarı Qu Jia (501-525) Tabgaçlardan yardım istemiş, üç bin kadar Tabgaç askeri bölgeye geldiklerinde bunu gören Rouranlar korkmuş ve geri çekilmişti. Mi-e-tu fırsattan yararlanarak peşlerinden gitmiş, Pu-lei-hai'da onlara yetişerek Rouranları bertaraf etmişti. Mi-e-tu, Tuo-han'ı (506-508) öldürüp kestiği saçlarını Tabgaç komutanı Meng Wei'e göndermişti, Yardım talebinde bulunan Qu-jia ise buluşmaya gelmemişti. Daha sonra Rouranlar Chou-nu'yu başa geçirmişlerdi. (ZZTJ: 4588-89).

180 A-na-gui 阿那瓌 OÇ. Okunuşu Qa-nah-kuai (Guangyun) /kwoj (Baxter 42).

ğu bulmak] istedilerse de bir netice alamadılar. Wu-yin¹⁸¹ Fu-sheng-mou'un karısı Shi-dou-hun Di-wan adında biri vardı yaşı henüz yirmi küsurken hekimlik ve büyücülük yapıyor, sözde ruh [çağırıp] şeytan çıkarıyordu. Eskiden beri Chou-nu ona çok itimat ediyordu ve [o da otağa] rahatça gelip gidiyordu. Bir defasında, [ölen çocuk için] “Bu çocuk göğe çıkmış, [isterseniz] ben onu çağırıp geri getirebilirim” demişti. Chou-nu ve annesi çok heyecanlanmıştı. Ertesi yıl güz ortasında, büyük ve sulak bir çayırılığın ortasında bir çadır kurdu, yedi gün arındı-yıkandı ve gök tanrıya ibadet etti. iki hafta kadar sonra, Zu-hui [birdenbire] çadırın ortasında beliriverdi [ve] ‘gökten geldiğini’ söylüyordu. Ana oğul Chou-nular, Zui-hui’yi kucaklarına aldılar ve mutluluktan sevinç gözyaşları döktüler.

Bunun üzerine ülkenin dört bir yanından insanlar çağırıp şölen düzenlediler. Di-wan’ı ‘azize’ namıyla hatun ilan ettiler. Kocası Fu-sheng-mou’ya ise makam, rütbe ve 3000 büyük baş hayvan, atlar ve koyunlar hediye ettiler. Divan böylece sol yoldan yürür oldu; (Di-wan) güzelliğini de kullanıyordu. Chou-nu onu fazlasıyla seviyor, söylediklerine de itimat ediyordu. [Ama sonuçta] ülkenin idaresini karıştırdı, düzeni bozdu.

Bu şekilde yıllar geçti ve [gökten gelen] Zu-hui büyüdü. [Bir gün] annesi ona sorduğunda; “Ben başından beri Di-wan’ın evindeydim, hiç göğe çıkmadım; göğe çıktım dememi de o tembihlemişti” demişti. [Çocuğun] annesi Chou-nu’ya bu olayı anlatmış, [ama] Chou-nu, ‘Di-wan’ın uzak görüşlü biri

181 Wu-yin 屋引 Guangyun OÇ: uk-jin’in, Wei Shu Gaoche bölümünde de görülen bir örneği daha var. Diğer üç hece Fu-sheng-mou 副升牟 -piuk-syin-miu için bir önerim yok.

olduğunu, ona inanmamazlık edemeyeceğini; [o yüzden sessiz kalıp] dedikoduya mahal vermemek gerektiğini' söyledi. Di-wan yine de korkmuştu, Zu-hui'ye iftira atıp Chou-nu'ya şikâyet etti ve Chou-nu onu gizlice öldürttü.

Zhen Guan [Yönetim Dönemi 520-525] başlarında Chou-nu'nun annesi, Diwan'ı yakalayıp öldürmeleri için Mo-he Qu-Fen Li-ju-he ve adamlarını gönderdi. Chou-nu çok öfkelen-di Li-ju-he ve diğerlerini öldürmek istedi. [Ama] o sırada [Gaochelardan] A-zhi-luo, Chou-nu'nun [topraklarını] ele geçirdi; bunun üzerine Chou-nu ona saldırdı. [Gaochelara] yenilen ordu döndüğünde [Chou-nu], annesi ve memurları tarafından öldürüldü. Onun yerine kardeşi A-na-gui başa geçirildi. Tahta çıkalı henüz on gün olmuştu annesi tarafından ağabeyi olan Si-li-fa (İlibar/Erlikbar?) Shi-fa (豆罗伏跋豆伐可汗) onbinlerce kişilik kuvvetleri ile A-na-gui'nin üzerine yürüdü, [A-na-gui] savaşı kaybetti [ve] kardeşi Yi-ni-fa'nın hafif süvarileriyle güneye gelerek Wei'e sığındı. A-na-gui'nin annesi Hou-lü-lin ve diğer iki kardeşi kısa zaman sonra Shi-fa tarafından öldürüldüler. Fakat A-na-gui bunu [henüz] öğrenmemişti. ¹⁸² (BS: 3258)

182 Ta-han, Fu-ming'in karısını kendine aldığında, ondan Fu-ba Kağan ve A-na-gui gibi altı oğlu olmuştu. Fu-ba başa geçtiği sırada bir oğlunu yitirmiş, heryeri aratmış ama çocuğu bulamamıştı. Di-wan adındaki genç kadın çocuğu getirmiş, bunun yalan olduğu ortaya çıktığıdaysa Gaochelardan A-zhi-luo [Boyu?] onlara saldırmış ve Fu-ba yenilince annesi ve halkı tarafından öldürülmüş yerine de A-na-gui geçirilmişti. *Zizhi Tongjian*'de A-zhi-luo Boyu'nun Gaochelardan olduğu kayıtlı. Sonra A-na-gui'nin kardeşi İlibar Shi-fa (Gye-piout) iki kardeşi ve annesini öldürdüğünde, A-na-gui'nin bir başka kardeşi Bo-lo-men (Brahman)'da kaçıp Wei'e sığınmıştı. Shi-fa ise daha sonra yenilerek Sira Muren civarındaki Di-dou-yulere kaçmıştı. (Shi 1987: 67).

[521 yılı] dokuzuncu ayında¹⁸³ A-na-gui geleceği zaman, Mingdi Muhafız Başlı Lu Xiadao'ı heyet başkanı ve Serbest Süvari Muhafızı Meng Wei'i de yardımcısı olarak atayıp, Dian [Fu]'ya (başkente) yaklaşıırken karşılattı.¹⁸⁴ [Bundan başka] Si Kong Gong, Jing Zhao Wang [unvanlı] Ji kuzey merkeze, Muhafız Huo Guang, Huangnen Muhafızı Yuan Xi yakın taşraya gönderildiler; [burada] yemekli tören ve ziyafet düzenlene-

183 *Zizhi Tongjian*, 521 yılı yedinci aya düşülen notta; “Başlarda, Gaocheların Beyi (王) Mi-e-tu öldüğünde, halkı Ye-dalara bağlanmıştı. Sonra yıllar geçmiş, Ye-dalar Mi-e-tu'nun kardeşi Yi-fu (İlbag)'ı halkıyla birlikte geri göndermişlerdi. Yi-Fu, Rouran Kağanı Bo-luo-men'a saldırıp onu yenmiş; Bo-luo-men on boy ile Liangzhou'ya yönelip Wei'e tabi olmak istemişti. Rouranlardan geriye kalan halksa on binlerce kişi Anagui'yi karşılayıp komutan ilan etmişlerdi. Anagui işe; “ülkem karmaşa içinde, bütün obalar ayrı düşmüş, düşmanlıkla birbirini yağmalar hale gelmiş. Bugün kuzeyin insanları Wei'in kendilerini kurtarmasını bekliyorken; önceki gibi merhamet istedim ve bana 10 000 kişilik hafif süvari birliği bağışlandı, çölün kuzeyine kadar yolcu ettiler; böylece yabancı bölgelerdeki halkı düzene kavuşturacağım.” Liang Zhou Ceza Kâtibi Yuan Fan; “Başkenti [Ping-Cheng'dan] Luoyang'a taşıdığımızdan bu yana, Rouranlar ve Gaochelar birbirleriyle çatışıyorlar; önce Rouran [Tahan Kağan] başından oldu, sonraysa Gaoche [önderi Mi-e-tu, Ye-dalara] esir düştü. Şimdiyse Gaochelar eski husumetin üzerine kar örtüyor (sünger çekmek); çeşitli tarım ürünleri yetiştiriyorlar; ama birbirlerine galip gelmiyorlar. İki düşman birbirine düştü düşeli, sınır bölgelerinde sorunlar, azaldı onlarca yıl böyle geçti bu [durum] Çin'in yararınadır.” ifadeleri görülüyor. (ZZTJ: 4667)

184 Rouran Kağanı Yi-ni-fa 俟匱伐 Huai-Shuo (Ordos) Uç'a gelerek ziyaret talebiyle A-na-gui'yi karşıladı. Yi-ni-fa, Anagui'nin ağabeyidir. Onuncu ayda Baş Katip Gao Yang Beyi Wang Yong önerge Verdi; “Huai-Shuo Ucu'nun kuzeyinde Tu-ruo-xi kaynağı var. Burası bereketli bir düzlüktür, A-na-gui'yi oraya, Bo-luo-men'i da Batı Denizi (Bosten Gölü)'ne yerleştirelim.” demişti. (ZZTJ: 4668). Yi-ni-fa, Guangyun Tablosuna göre: Gioi/zsrix - nrık / niok - bar; anlamıyla ilgili bilgi olmadığı için fikir yürütmek güç.

cekti. [A-na-gui] karşılandı ve makam önüne alındı, onuncu ayda Mingdi, Xian Yang Köşkü'nü ziyaret etti, yanında beşinci derecenin üzeri memurlar, hanedan üyeleri, yabancı ülke temsilcileri gibi kimseler bulunuyordu; [misafirler] salonda saf tutular. Wang ve Gong [unvanlıların] altındakilerden A-na-gui ve yanındakiler, salonun kuzey bölümündeydiler. Yerler kararlaştırılmış, her birinin makama çıkması bekleniyordu. A-na-gui'nin sıradaki yeri yabancı elçi ve bakanlardan aşağıda idi. Özel emirli memurlar ile A-na-gui'nin kardeşi ve iki amcası halk memurlarının altındaydı. Kâtiplerden Cao Dao'ın protokolde bir istek olup olmadığını sorması istendi. A-na-huai; "Hükümdarımız kudretlidir; kardeşim ve amcalarımı protokole kabul ettiniz. Fakat bendenizin bir ağabeyi [daha] var, kuzeydeki günlerimizde, makamı amcalarımın önündeydi, onun da saraya kabulünü arz ediyorum" dedi. Buna göre irad edildi ve [ağabey] kardeşinden sonra amcalarının önündeki sıraya oturtuldu. (BS: 3259)

Şölenin sonlarına doğru, A-na-gui oturağının arkasında ayakta duruyordu, kâtiplerden Chang Jing'den [A-na-gui'in] söyleyecek sözünün olup olmadığı soruldu. (BS: 3259/8) A-na-gui hükümdarın karşısına çıkmak istediğini belirtince kendisine müsaade edildi. [Böylece] A-na-gui, diz çöküp selam verdi ve "Bendenizin evveliyatı da Wei devletine dayanır" dedi. Hükümdar: "Bunu biliyoruz". A-na-gui: "Memurunuz otlak peşinde hayvancılık yapardı eskiden, çölün kuzeyinde yaşırdı" dediği zaman hükümdar; "Memurumun sözünün devamı, bir meramı var sanırım, açık açık anlatabilir" diye karşılık vermiş-

ti. A-na-gui: “Bendenizin ataları nesiller boyu kuzey topraklarında yaşadı. Her ne kadar ayrı topraklarda, dağlar ve nehirlerin ötesinde olsak da hep Çin’e karşı saygı besledik. Ama bunu zamanında ifade etme fırsatı bulamadık. Gaocheların başkaldırısı sırasında bendeniz ülke karmaşa içindeyken elçi gönderip samimiyetimizi gösterdik. Bir yıl gibi kısa bir süre önce Gaocheları yavaş yavaş yola getirdik ve memurunuzun ağabeyini başa geçirdik. Böylece Gong-gu-li ile yanındakileri Büyük Wei [Devletine] elçi olarak gönderdik. Gerçekten “yabancı ülke” [statüsü için] tören düzenlemek istedik. Bu sırada Cao Daozhi kuzeye elçi olarak gönderildi; ben, hükümdar ile baş memurlardan beş kişi [elçiyi] selamlayarak emirnameyi teslim almıştık. Memurlarınız olan bu kardeşlerin kalbinde size karşı sadakat mevcut...” (BS: 3262)

Bir de bölgenin generalleri tarafından yenilgiye uğratıldı [ve daha sonra] buradan ayrıldı. (BS: 3262/13)

Üçüncü yıl onikinci ayda A-na-gui bir önerge sunarak, tarım yapmak için çeltik talebinde bulundu, [buna karşılık] on bin *dan*¹⁸⁵ verilmesi emrolundu.¹⁸⁶

Dördüncü yıl (523) A-na-gui’nin halkı büyük bir kıtlıkla karşı karşıya kaldı. Sınırdan geçip yağma ve talana kalkıştılar.¹⁸⁷

185 Bir *dan* 50- 60 kilo arası.

186 *Zizhi Tongjian*’de aynı bilgi mevcut ve 522 yılı sonuna ait kayıtlarda yer alıyor. (ZZTJ: 4671)

187 Aynı dönemde, Bo-luo-men’in da yağma ve talana giriştiği görülüyor. Bunun üzerine Eftalitler’e kaçan Bo-luo-men’in peşinden hafif süvari birlikleriyle yaya piyadeler gider. Dar vadi geçitlerinden geçen birlikler, Rouranlara yetişip Bo-luo-men’i yakalayarak başkente gönderirler. 523 yılı. (ZZTJ: 4571). 523 yılının ikinci ayında Yi-li-ba (İlibar/

Mingdi, Başkâtîp Sol [Cenah] veziri Yuan Fu, Xing Tai Başkâtîbi [göreviyle ve] elinde [yetki] اساسı olduğu halde [A-na-gui'yi] ikna etmek üzere görevlendirdi. [Yuan] Fu, A-na-gui' görmeye gittiğinde onun tarafından yakalandı, [Yuan] Fu'yu yanına alan A-na-gui, tekrar talana girişti, iki bin kişinin yiyeceğini, özel ya da kamu mülkü atları sürüp [götürdüler].¹⁸⁸ Binlerce hayvanı, inek ve koyunu kuzeye taşıdılar, [sonra A-na-gui, Yuan] Fu'yu serbest bırakıp geri gönderdi. [Hükümdar] emri Uçan Atlılar Generali, Başkâtîp Emiri Li Hong ve diğerleri yüz bin atlıyla onların üzerine yürüdü, sınırın 3000 li dışına çıktılar, Han Hai (Denizi'ne) vardılar [ama Rouranlar'a] yetişemediler [ve] geri döndüler. (BS: 3262-3)

Yi-ni-fa Luoyang'a geldiğinde [Hükümdar] Mingdi Batı Sarayı'nda onu karşıladı. Beşinci yılda Bo-luo-men Luonan'da¹⁸⁹ öldüğü zaman (524) [Hükümdar] elçi gönderdi, Uç Batı Generali, Qinzhou Ceza Kâtîbi ve Guang Mu Gong'u [bu iş için görevlendirdi]. (BS: 3263)

O yıl (525 üçüncü ay) Woye Uç [Bölgesi'nden] Po-liu-han Ba-ling (Beglik) adında biri ayaklanma [çıkardı].¹⁹⁰ Xiao Chang

Erlikbar?)'ın da saraya geldiği görülüyor. Hatırlanacağı üzere Rouranların bu iktidar mücadelesinde Erlikbar, tahta talip olan iki kardeşini ve analığını öldürmüştü.

188 *Zizhi Tongjian*'de bu olaylar farklı ve daha yanlış anlatılmış. Buna göre Yuan Fu ile A-na-gui işbirliği içendeler. (ZZTJ: 4672).

189 Luonan İlçesi kuzey Shaanxi'de.

190 524 yılı beşinci ayda Po-liu-han Beglik, Wei birliklerini ve Rouranları yener, Beglik Altı Uç kalkışmasının en önemli figürlerindendir. Po-liu-han Ba-ling 破六韓拔陵 Guangyun Tablosuna göre Phuah-liuk-ğan Bag-ling. Son iki hecenin "beglik" karşılığı olması muhtemel. İş veya uğraşı konusunda bilgi olmadığı için fikir yürütmek zor.

ilk yılının baharında A-na-gui halkıyla onlara yöneldi.¹⁹¹ [Buna karşılık] Die-yun-fu-ren gönderilerek çeşitli eşyalardan oluşan hediyeler verildi. A-na-gui yüz bin kişilik ordusuyla Wuchuan Ucu'nun batısından Wo-ye'ye yöneldi¹⁹² [ve] ard arda savaşlar [sonucunda Po-liu-han-Ba-ling'e] baş eğdirerek zaferler kazandı.¹⁹³ 525 yılı dördüncü ayda, [Hükümdar] Mingdi, Dağınık Atlılar Daimi Muhafızı [ve] Orta Kâtip Fang Yun'ü doğrudan A-na-gui'e göndererek göreve [katılan] ekipten herkesi ayrı ayrı ödüllendirdi. (BS: 3263)

Ancak sadece önsesleri ele alır ve "l"- "r" değişimini dündeme alır- sak; Bu-r-han Beglik bir olasılık. Altı Uç Kalkışması'nın en önemli figürlerinden Beglik hakkında; *Zhou Tarihi* (ZS): 2, 215, 244, 256 vd; *Kuzey Qi Tarihi* (BQS): 193, 219, 375 vd. ile *Kuzey Tarihi*'nin (ZS) çeşitli bölümlerinde bilgi bulunmakta. *Kuzey Qi Tarihi* Tomar 27 On- dokuzuncu Biyografi'de Po-liu-han Chang 破六韓常 için; "Küçük adı Baonian'dır, Chanyü'nün soyundandır. Sağ Gu-li Wang Fan-liu-xi'nin (潘六奚) çocukları ve torunları bunu kendilerine soy adı olarak almışlardı. Chang'ın babası Kongque, Po-liu-han Beglik'in isyanı sırasında Tutuk, Situ (Vezir), Güneyi Fetheden Bey unvanlarını almıştı." kaydı bulunuyor. (BQS: 387).

191 Bei Houli'nin torunu Altın (Hu-lü Jin) de önceleri Beglik'le birlikte Altı Uç isyanına katılır. (523-525) Bu suretle sarayın zenginliklerinden nasiplenme imkanı bulurlar. (ZZTJ: 4708) 524 yılı üçüncü ayında Wei'lerin Lin Huai Beyi, Po-liu-han Beglik'in üzerine yürür. Aynı günlerde (4. Ay) Gao Ping uç bölgesinden He-lian En ayaklanır. Wei Mingdi onu Gao Ping Beyi unvanıyla taltif edip Beglik'e (Baling) karşı durmasını ister. Ama beklenen olmaz. (ZZTJ: 4677)

192 Wo-ye, İç Moğolstanda Wuyuan'ın kuzeydoğusu.

193 524 yılı sekizinci ay genel çaplı Chile (Gaoche-Tiele) kalkışması. Bütün Gaoche ve Chile boyları Po-liu-han (Beglik)'e katılırlar. Bu nedenle Tabgaç hükümdarı bir önergeyle bölgedeki idari yapıyı değiştirerek "Uç" olarak bilinen merkezleri askeri niteliğinden ayırmak ve halkın Beglik'e katılmasını engellemek için "il-zhou" statüsüne alır ve "suça karışmamış olanların" silah bırakmasını ister (ZZTJ: 4683).

A-na-gui [ülkesinde] barışı sağladıktan sonra askerleri ve atları giderek arttı ve güçlendi. Böylece [kendine] Chi-lian Tou-bing-fa Kağan unvanını aldı; bu Wei Dili'nde "tamamını tutmak (hepsine sahip olmak veya kavramak)" demektir.¹⁹⁴

525 yılı onuncu ayda A-na-gui, Yü-jiu-lü Mi-e'yi tekrar saraya hediyeler getirmek üzere elçi [olarak] gönderdi. Üçüncü yıl dördüncü ayında A-na-gui Gong-feng-Jing'i saraya gönderip hediyeler sundu. [Elçi] geri döneceği sırada Ming Di şöyle dedi; "Kuzey Uç [bölgelerinin] halkı Dilerdir, bir isyan eder durmak ne bilmezler; Rouranlar'ın efendisi devletini kurdu [ve bize] sadık [kaldı], bütün savaşlar[ımızda] yardımda bulundu, sözlerinde de samimidir; [burada] ağırılanmış olduğunu unutmasın. Şimdi Kuzeybatı [bölgelerinde] durmakta olduğunu biliyoruz [ve] Er-zhu-rong ile komşu; bölüklerinin dizginlerini sıkı sıkıya elinde tutsun, birbirlerine saldırıp yağmalamasınlar. Bundan başka, Rouranların başı [A-na-gui'in] ülkenin doğusuna saldırmaya yeltendiği [duyumunu] aldım. Fakat Rouranlar'ın başı ömrünü çölün kuzeyinde geçirdi, [bu yüzden] sıcağa alışamaz, şimdilik durup beklesin, [bizim] sonraki emirlerimizi dinlesin." Saray onu geri göndermek konusunda tereddüt etmişti. [Ancak] Rouranlar bundan sonra da saraya hediye göndermeye devam etti. (BS: 3263/10-)

Jian Yi [Yönetim Dönemi'nin] başlarında Hükümdar Xiao Zhuang şöyle bir irad duyurdu; "Önemli katkılarda bulunan

194 Chi-lian Tou-bing-fa 敕連頭兵豆伐 İlk iki hece için: "kılğan" bir olasılık. 525 yılı üçüncü ayında, Tabgaçların isteği üzerine A-na-gui, yüzbin kişilik bir kuvvetle Beglik'e saldırı ve onu alt eder. Dördüncü ayda Tabgaçlardan hediyeleri kabul eder. (ZZTJ: 4695).

yüksek mertebeler büyük bağışlara nail olacak, büyük erdemlilerin ad [ve unvanları] yüceltilecektir. [Buna göre] Rouranlar'ın Baş [olan] A-na-gui Kuzeyli asilere karşı, uç [bölgelerini] tutarak kuzeyin sınır [boylarına] saldırılardan bizi korumuştur. [Böylece] Karanlık Dağlar'a gönderilen elçilerden gelen uyarı [haberleri] kesilmiştir. Ruo Shui [yöresinde] toz kalkmaz oldu, Kurt Dağı'na işaretler yazıldı, Han Hai'a kitabe konuldu. [A-na-gui'nin] karşılığı tamamıyla ödenmemiştir; bu yüzden özel törenle karşılık verilecektir, [bu da] daim kılınacaktır. Bugünden sonra [A-na-gui'den] saygıyla söz edilecek adı [tabu olacak] kullanılmayacaktır, önergelerde de [kendisi için] “memur” denmeyecektir.” (BS: 3263)

Tai Chang (532) altıncı ayında A-na-gui, Wu-gou-lan Shu-sheng-fa ve bazı kişileri saraya hediyeler vermek üzere gönderdi, ayrıca büyük oğlu için konçuy gönderilmesini istedi. Yong Xi ikinci yılı dördüncü ayında [Hükümdar] Xiaowu Fanyang Beyi Hui'nin büyük kızını Langya Konçuy [olarak] göndermeye müsaade etti, [fakat] düğün gerçekleşmeden önce [yeni] hükümdar [Shenwu] kaleleri geçti. [Sonrasında] Doğu ve Batı Wei [yönetimleri] A-na-gui ile evlilikakti için rekabete girdiler. Batı Wei [Hükümdarı] Wendi, Xiaowu zamanında Fermancı 舍人 olan Yuan Yi'nin kızı Hua Zheng Konçuy'u A-na-gui'nin kardeşi Ta-han'a eş olarak [gönderdi]. Ayrıca, A-na-gui'nin kızını da kendisine baş kadın olarak aldı ve altınlarla, ipeklerle onu şımarttı. A-na-gui, Doğu Wei'den gelen elçi Yuan Zheng'i alıkoymuş, emirlere karşılık vermemiştir. Daha sonra halkının başında [Sarı] Nehri geçmişti, [buradan] ayrıldıktan sonra ko-

nuşmuştu. Wendi onu dikkate almış ve [toprakları] terk ettikten sonra kendisini öldürmesini emretmişti. (BS: 3264)

Yuan Xiang ilk yılının (538) beşinci ayında A-na-gui, Youz-hou'da Fanyang [yöresini] yağmalayıp güneyde Yi Shui'ye kadar indi. Dokuzuncu ayda bu kez Lüzhou Xiu Rong'a akın edip San Tui'ye geldi. [Alıkoyduğu Doğu Wei elçisi] Yuan Zheng'ı öldürdü ve [Batı Wei'e] dönerek işgal ve kötülük planlamaya başladı. Doğu Wei bunun üzerine A-na-gui'nin elçisi Wen-dou-bei ve diğerlerini hapse attırdı. Shen-wu, A-na-gui'nin vahşi ve had-dini bilmez olduğunu söyledi ve ona karşı gelebilmek gayesiyle [A-na-gui'nin] elçilerinden Long-wu-jü ve bazı kişileri kuzeye geri gönderdi. [Bu elçi] Wen-dou-bei ve diğerlerinin sözlerini iletcekti. A-na-gui, Yuan Zheng'ı öldürdüğü zaman [kendi elçileri] Wen-dou-bei ve diğerlerinin öldüğünü düşünmüştü, şu halde Wu-jü'yü görünce şaşırıp utanç içinde kaldı. (BS: 3264)

Xinghe (539-42) ikinci yılı baharında, hediyelerle Doğu Wei'e Long-wu-jü'yü gönderdi. Ancak tam olarak yakınlık tesis edilemedi.

A-na-gui'in kızı [Wei Hükümdarı] Wendi'ye eş olarak verilmiş [fakat kız] hastalanıp ölmüştü.¹⁹⁵ Qi [Hükümdarı]

195 *Ruru Gongzhu Yu-jiu-lü* (BS 40. Tomar): "Yu-jiu-lu, A-na-gui'nin kızıdır. Rurular güçlendiğinde Batı Wei ile ilişkiye [geçip] barış yapmışlardı, askerlerini birleştirip doğuya akın yapmak istediler. [Doğu Wei Hükümdarı] Shenwu [Gao Huan 496—547, bunu duyunca] hastalandı; [bu yüzden] Dubi'yi Rurulara elçi olarak gönderdi ve oğlu [Gao Cheng] için evlilik istedi. A-na-gui; 'Eğer kızımı Hükümdar Gao [Huan] kendisi için alırsa, o zaman olabilir!' dedi. [Gao Huan] Shenwu tereddüt etti ama çev-resindekiler onu ikna ettiler. Wuding üçüncü yılında (545) Mu-rong-yan'i [gelini] onurlandırması için gö-

Shenwu'nun gönderdiği Vezirler Dairesi'nden Sangün Zhang Weisuan bu [haberi] A-na-gui'ye söylemişti. Wendi ve Zhou Wen'in [eski hükümdar] Xiaowu'yu ve de A-na-gui'nin kızını öldürdüklerinden söz etmişti. [Dahası] "işe yaramaz bir kızı konçuy olarak alelacele size göndermişler" demişti. (BS: 3264/10-)

A-na-gui, [Sarı] Nehri geçip batı [bölgesine] akın yaptığı sırada Zhou Wen çayırları ateşe vermiş, atlılarını yollamış [böylece] A-na-gui'nin güneye ilerlemesini engellemiştir. Bunlar, [Zhou Wei ve diğerlerinin] kumpas ve asiliğini [gösteren] tekrar eden, [kendisine] itimat edilemeyeceğinin [işareti olan] olaylardı. Bundan başka; Doğu Wei yönetiminin yerinde ve sağlam olduğunu, daha önce [yanlışlar] yapanların bertaraf edilip öldürüldüğünü ve meşruiyetinin tahsis olunduğunu, Wei Hanedanı'nın korunduğunu, ülkesinin baki olduğunu büyük bir doğruluk [göstergesi gibi] anlattı. (BS: 3264/12)

A-na-gui'yi kandırmıştı: Yakınlarda Chi-pu-bu-luo-jian adında bir Hu'nun He-xi [yöresinde] Rouranların Başı'nın eline düştüğünü; A-na-gui'nin ona "[Doğu Wei/ Bei Qi] Gao Beyi'nden mi, yoksa kara samurdan mı geldiğini" sorduğunu söylemişti. [Yakalanan üç kişiden] birinin kara samurdan geldiğini belirtmesi üzerine öldürüldüğünü; ikisinin Gao Beyi'nden

revlendirdi, [geline] Ruru Gongzhu unvanı verildi. Sekizinci ayda Shenwu [kızı] alt malikânede (?) karşıladı; A-na-gui, kızı götürmek için yanında kardeşi Tu-tu-jia'yı göndermiş ve de rapor vermek için kalmasını salık vermişti; [Tu-tu-jia] 'Torunu görene kadar bekleyeceğim, ancak o zaman ülkeme döneceğim' demişti..." Fakat hükümdar kıza yanaşamamıştı. (BS: 517-8)

geldiklerini söyleyerek serbest bırakıldıklarından bahsetmişti. Bunun sebebi Rouranların Başı [A-na-gui'nin] büyük devlette (Tabgaç sarayında) vaktiyle ağırlanmış olmasından kaynakla iyi duygularını ve doğruluğunu korumasından ileri gelmektedir.

Kızına kötülük yapılmış, A-na-gui ve [Batı Wei] birbirini kandırmış, [karşılıklı] ilişki ve itimat kalmamıştır; [A-na-gui'nin] onlara saldırması beklenebilir. Fakat bir taraftan yana [durmak, onu] düzene bağlı hale getirir mi bilinmez. Saray ceza-yı artırmayı düşünmüştü. Eğer eski iyilikleri düşünür, barışı tesise [devam] edersek, Göğün oğlu kendi akrabalarından bir konçuyu [gelin olarak] verirse; general ve asker gönderip diğer asi memurları alt edersek, Rouranların Başı [A-na-gui'nin] intikam arzusunun üzerine su serpebiliriz. (BS: 3264-65)

Wei Zuan, Qi [Hükümdarı] Shenwu'nun bu teklifini [A-na-gui'ye] götürdü. A-na-gui, baş memurlarıyla konuyu görüştü ve böylece Doğu Wei'e yakınlaştı. İli Baga Moyen Yong-da-li ve diğerlerini saraya gönderdi ve oğlu Yan-huo-zhen için bir gelin talebinde bulundu. [Hükümdar] Jingdi, Dağınık Atlılar Daimi Muhafız Memuru Luo Nian [ile] aynı zamanda Daimi Muhafız Kâtibi (Fermancı) Mi Jianxiang ve yanındakileri A-na-gui'ye elçi olarak gönderdi. Sekizinci ayda A-na-gui, Mo-he-gu Zhe-dou-hun-shi-shen ve diğerlerini saraya gönderdi, tekrar evlilik akti istedi. Qi [Hükümdarı] Shenwu bu fikri benimsedi ve çevreye haber saldı. [Sonuçda] Chang Shen Beyi Yi'nin kız kardeşi Le-An-Konçuy'u [evliliğe] uygun buldu, [gelinin] adını Lan-ling-Jun Chang Konçuy olarak değiştirdi. Onikinci ayda,

A-na-gui Zhe-dou-Hun-Shi-shen'i tekrar Doğu Wei [Sarayına] gönderdi. Üçüncü yıl dördüncü ayda, Tutunbar Jing-hun ve İli Baga Zhe-dou-hun Hou-fan ve diğerlerini gelini görmeye elçi olarak gönderen A-na-gui, çeyiz merasimi için 1000 at hediye ederek Konçuyu alma isteğini belirtti. (BS: 3265/2).

Memurlardan Zong Zhen [unvanlı] Yuan Shou ile Tai Chang [unvanlı] Meng Zhao gelini Jin Yang'ın kuzeyi üzerinden [gitmek suretiyle] götürdüler, kullanılacak eşyalar, araç gereçler [hazırlanmıştı]; Qi [Hükümdarı] Shen Wu [hazırlıklara] bizzat katıldı. A-na-gui, Tutunbar [unvanlı] Yü-jiu-lü Yi-fu, İli A-yi-pu-jue (Aybüke?) [ve] Pu-ti-ye-zhi-fu ve yanındakileri Xin Cheng'in güneyinde karşılamaya gönderdi. Altıncı ay, Qi [Hükümdarı] Shenwu, A-na-gui'nin itimat edilemez olduğu düşüncesiyle devlet işlerine daha çok eğilmeye [başladı]; gelini [bu yüzden] Lou Fan'ın kuzeyine gönderdi, [A-na-gui'nin] görev yüklenen elçilerini ziyadesiyle ağırladı. A-na-gui çok mutlu olmuştu; bundan sonra Doğu Wei ile hediyeleşme bir süre daha devam etti. Dördüncü yıl A-na-gui torununu Liu He'yı Konçuy namıyla, Shenwu'nun dokuzuncu oğlu Chang Guang Beyi Shen'a [gelin olarak] gönderdi; [Hükümdar] Jingdi evliliğin gerçekleştirilmesi için emir verdi.

[O nedenle] A-na-gui, Tutunbar [unvanlı] Yü-jiu-lü Jin-jue ile Yi-li Mo-he (İllic Baga) You-da-li'yi gelini götürmek üzere Jing Yang'a yolladı. Wuding dördüncü yılında (546), A-na-gui [çok] sevdiği bir kızını Konçuy [yaptı]; Qilerin [Başı olan] Shenwu'nun gücünün günden güne arttığını görüyordu, bu yüzden [kızını ona] teklif etti; [Hükümdar] Jingdi [bu haberi]

duyduğunda Shenwu'yu çağırarak kızı alabileceğini bildirdi. [Bunun üzerine] A-na-gui Tutunbar Yü-jiu-lü Hanbei Yin-wo ve bazı kişiler ile [gelin] kızı Jin Yang'a gönderdi. Bu tarihten sonra Doğu Wei [ülkesinin] sınır boylarında [daha fazla] sorun yaşanmadı. Wuding [dönemi] sonlarına dek elçiler gidip geldiler. (BS: 3265/12-)

Aslında A-na-gui ülkesini yeniden bir araya getirdiğinde [Tabgaç] sarayıyla olan ilişkilerinde adaba uygun davranmıştı. (BS: 3265/15).

Vaktiyle, A-na-gui ülkesini derleyip topladığı sırada sarayın törenlerine tamamen riayet ediyordu. Mingdi'den sonra, Merkezi düzlüklerde karmaşa çıkmış [sınırların] dışında siyaset yürütecek kuvveti kalmamıştı. A-na-gui ise kuzey (Çin'i) yönetimi altında birleştirmiş ve günden güne gücünü artırmıştı. (BS: 3266) Giderek mağrurlaşan [A-na-gui artık] tören [gereklerini] reddediyor, saraya elçi ve hediye gönderdiğinde artık kendisini [Çin'in bir] memuru olarak taktim etmiyordu. Tianping [döneminden] sonra kendini beğenmiş hali giderek arttı. [O sırada] Ruyang Beyi Xian, Qinzhou [yöresine Ceza Katibi olarak] atanmıştı; büyücülerinden Chun-yü-tan'ı Qi [ülkesi üzerinden] A-na-gui'ye göndermişti. [A-na-gui] onu alıkoymuş, kıymet vererek göreve getirmişti. A-na-gui bizzat [başkent] Luoyang'da kalmış olduğundan, Çine özeniyor, kendisi de memur makam ve unvanlar oluşturup bağımsız bir ülke gibi davranıyordu; etrafında muhafızlar tutuyor, kapıkulları bulunduruyordu. Chun Yü-tan'ı başkatip ve kapıkullarının başı ilan etmişti. Onun kalem ve mürekkep [kabiliyetinden] yararlanı-

yordu. Chun Yü-tan, A-na-gui'ye [Çin ile olan] yazışmaları yavaşlatmayı öğretmiş, resmi mektupların yazımında, komşu ve denk [bir üslupla] törene karşı gelmeyi öğütlemişti. Qiler Doğu Wei tahtını ele geçirdikten sonra da bir yıl boyunca [elçilerin bu tür] geliş gidişleri devam etti.

Tianbao (550-59) üçüncü yılında A-na-gui, Türklere karşı mağlup olmuş ve sonra da kendi canına kıymıştı. Şehzade Yan-luo-zhen ile A-na-gui'nin yandaşlarından Deng-zhu Yi-li (İl-lig/Erlik?) ve oğlu Ku-ti birlikte halka sahip çıkıp toplanarak Qi [Ülkesi'ne] sığınmışlardı. Geride kalanlar Deng-zhu'nun oğlu Tie-fa'yı başa geçirmişlerdi. Dördüncü yılda (553) Qi [Hükümdarı] Wen Xuan, Deng-zhu ve oğlu Ku-ti'yi kuzeye dönmek üzere yolcu etti. Kısa süre sonra Tie-fa, Qidanlar (Kıtaylar)¹⁹⁶ tarafından öldürüldü. Ülke halkı Deng-shu-zi'yı başa geçirdi-

196 Qi-danlar, Kıtaylar (Shiweiler), Kumoxi ile ayrı soydan ama aynı türdendirler; her ikisi de Murong ailesi tarafından malup edilmişti. Song (ırmağı) ile çölün arasına sığınmışlardı. Daha sonra yavaş yavaş güçlendiler. Huanglong'un kuzeyinde birkaç yüz li uzaklığa yerleştiler. Gelenekleri Mo-helarinkine benzer; yağma ve talana düşkündürler; ana babaları öldüğünde ağlamayı güçsüzlük sayarlar; ölü bedeni dağda bir ağacın üzerine bırakırlar, üç yıl sonra geri gelip [kalan] kemiklerini toplar ve yakarlar. Şöyle dua ederler: "Ay sonunda, kış aylarında güneşe adak olsun, avıma ok attığımda daha çok domuz ve geyik vurayım!" (SS: 1881). Jin Tarihi'nde boylar ve kavimler arasındaki ilişkiler: Xiler, Qidanlarla birlikte yükseldiler. Wei Döneminde Ku-mo-xi 库莫奚 denirdi. Yu-wenların Zhou zamanından, Sui ve Tang dönemlerinde de iyi savaşçılar olarak bilindiler. Bundan sonra Qidanlara yenilip batıda Leng-jing'e (冷陁) yerleştiler. Kalanlar, Qidanlara memur oldu. Eski Tiele bölgesini ele geçirdiler ve Tiele Vadisi adını verdiler – Buraya Tieli Vadisi 铁骊州 de denir. (JS: 1876).

ler. O ise kendi insanlarından A-fu-ti ve yanındakiler tarafından öldürüldü; bu kez de Fu-ti'yi başkan yaptılar. (BS: 3266).

Rouran Devleti'nin sona ermesiyle ilgili bir başka kaynaktan alınan şu bilgiler, Gök Türklerin de tarih sahnesine çıkışını, Rouran egemenliğinin nasıl sona erdiğini dile getirmektedir:

Gök Türk Kağanı Erkin savaşçılarının başında [önce] Deng-shu-zi'ya saldırıp onu söndürdü. [Deng] Shu-zi külleriyle gelip [bize] sığındığında, Erkin'in boyları [ve] halkı güçlenmişti, bu yüzden elçi gönderip Deng-shu-zi'nın kellesini istedi. Tabgaç Hükümdarı Taizu buna mecbur kaldı. Deng-shu-zi'nın emrindeki üç bin adamını [elinden] aldı ve onu [da Türk] elçisine teslim etti; Qing Men'in dışında [Deng-shu-zi ve diğerlerinin] başları vuruldu. Böylece Rouran Hanedanı sona erdi. (ZS: 908).

Sonuç Yerine

Yukarıda verilen çeviri ve notlarda kültürün taşıyıcısı olan dil unsurlarına özellikle dikkat edilmeye çalışılmıştır. Hem Gaochelar (Koçu) hem de Rouranlar ile ilgili farklı dönemlere ait ad ve unvan gibi çeşitli dil unsurları açıklanmaya çalışılmıştır. Genel olarak kabul edilen Rouranların Moğolca konuştuğu görüşüne karşın yukarıdaki tarihsel dil verileri, tarihi olay ve olgular ekseninde düşünersek o derece kesin görünmemektedir. Rouran kağanları arasında bir Gaoche boyunun adından gelen “Hu-lü”nün olması, Chi-lian unvanının görülmesi, konar-göçer halkların sürekli etkileşim ve kaynaşmalarına örnek teşkil etmektedir. Bunun yanında diğer Rouran kağanlarının adlarının da önemli oranda Türkçe yorumlanıp açıklanabileceği görülmüştür. Bu bakımdan çok geniş bir zaman dilimi ve farklı içeriklerin ele alındığı elinizdeki kitap pek çok yönden daha ileri ve derinlemesine incelemelere muhtaçtır. Yüzü aşkın kişi ve yer adının tamamının tahlili bu yüz küsur sayfa içinde mümkün olmamıştır. Ancak başlıca iki monografinin Türkçeye tercüme ve notlandırılmasıyla orijinal metinlerin bütünlüğünün korunmuş olduğu akılda tutulmalı; karşımıza çıkan her bir ad ve sözcüğün daha ileri çalışmalarda tek tek ve detaylandırılarak ele alınmasının gereği görülmelidir.

Metin boyunca verilen notlar içinde birer faraziye olarak öne sürülen adların Türkçe karşılıklarını kabul ettiğimizde,

Türk Tarihi içinde bugüne değin pek az dikkat çekilmiş olan “Beg Oğlu”, “Ulu Beglik”, “Yüklük”, “Apa Çugla” ve “İlbeg” gibi özel ad ve unvanlar, erken Türkçenin örneklerini ortaya koymaktadır. Bunların yanında Gök Türk Dönemi’nden tanıdığımız İllig, Erlikbar, İlbar, Tutunbar vb. makam ve unvanların da Gök Türkler’den önceki Türk kavimleri tarafından kullanılmış olduğu görülmekte, tarih bilginimizin belli oranda da olsa Türkçe içinde daha geriye götürülebileceği ortaya çıkmaktadır. Anlaşılacağı üzere bu ad, unvan ve makamların Gök Türk öncesi dönemdeki yerleri, daha eskiye, Hunlara yönelen araştırma ve çabalara katkı sağlayacak niteliktedir. Geriye gidildikçe tartışmaya daha fazla açık hale gelen ve henüz sistematik bir bütünlük oluşturma imkanına sahip olmayan Gök Türk - Hun dil bağıntıları, tarihsel bütünlük ve kültürel etkileşim zemininde biraz daha anlaşılır olmakta, dil değişim dizgeleri belirginleştikçe mevcut sorunlara çözüm önerilerinin imkanları artmaktadır. Bu noktada, ilk elden belirttiğimiz, Çince sözcüklerin görsel ve semantik içeriklerinin de göz önüne alınması, yeni düşünce ve tahlil alanlarına kapı açmaktadır.

Tarih boyunca kuzey kavimleri, güneydeki Çin düzlüklerine pekçok göç ve akınlar gerçekleştirmişlerdir. Çin kaynaklarında görüldüğü üzere büyük bölümü göçebe-çoban olan bu halklar, göç ve akınlar sonucunda kendi kültür ve dil özelliklerini de Çin’e taşımış, Çin dili ve kültürü üzerinde güçlü etkiler bırakmışlardır. Bu göçler büyük oranda kuzey-güney istikametine gerçekleşmiştir. Ancak kaynaklarda kayıt altına alınmış olan kavim ve halkların dinamik yaşamları, aksi yönde göçle-

rin de sık sık yaşandığını ortaya koymaktadır. Şu halde Çin'in içlerine giden Türk boylarının pek çok kez kitlesel olarak Turfan, Tanrı Dağları ve Altaylara geri dönmesi, Ordos ile Büyük Çöl'ün kuzeyi arasında kültürel ve siyasi etkileşimin Türkler özelinde hiç kesilmemiş olduğuna örnekler oluşturmaktadır. Bu durum Gobi Çölü'nü de kuşatan ve günümüzde Çin'in iç bölgelerine dek uzanan çok geniş bir coğrafyanın Türk yurdu olduğunu kanıtlamaktadır. Sınırlı sayıda insanın oluşturduğu küçük obalardan, sayıları yüzbinlerle ifade edilen devasa kitlelerin bu alandaki göç yaşamı Çin kaynaklarından izlenebilmektedir.

Kuzey Çin'de ordu ve siyaset, yaşamın her zaman en dinamik unsurlarını oluşturmuştur. Kuzeyin farklı bölgelerini yöneten kavimler boy ittifakları şeklinde örgütlenmişler, atlı göçebe kavimlerin liderleri, güç ve kudretlerini savaştaki başarıları, mertlikleri ve yüce gönüllülükleriyle elde etmişlerdir. O nedenle farklı boy ve kavimler, kudretli ve başarılı olan liderleri tereddütsüz desteklemişlerdir. Her devletin üst düzey yönetimi kendi soyundan akrabalar tarafından oluşturulurken, tebaayı oluşturan kitle çok unsurludur. Bu devletler, kağanların askeri başarılarından güç aldığı için her ciddi yenilgi de, ani sarsılmalara neden olmuştur. Liderlerin veya reislerin ani ölümü devleti oluşturan yönetici sınıfın kendi arasındaki bağları gevşetmiş, devlet idaresi her yeni vekâlette tehlike altına girmiştir. Burada en belirleyici etmenlerden biri, egemenlik hakkının kardeşler arasında paylaşılmasıdır. Kardeşlerin eş zamanlı yönetiminin pek çok göz alıcı örneği bulunmasının yanında, devletin kar-

deşler arasında paylaşılması, özü bakımından mülkün, ganimetin ve varlığın ortaklaşa sahiplenilmesi ve paylaşımı fikrinden kaynaklanmış olmalıdır.

Eski Türklerde çok belirgin bir özellik olan ortaklaşa yaşam ideali, ast-üst ilişkilerinin yerleşik toplumlardaki gibi keskin çizgilerle belirlenmediği, toplumu oluşturan bireylerin tamamının eşit konum ve haklara sahip olduğu, makamların yetenek ve beceriye göre dağıtılıp sahiplenildiği doğal bir toplumsallık kurgusunu da gözler önüne sermektedir. Koçu Türkleri (Gaoche) için Kuzey Tarihi'nde ve diğer kayıtlarda görülen çeşitli ifadeler, toplumsal birliktelik, dayanışma ve eşitlik gibi insani değer ve esasları özetler niteliktedir. Zira yukarıda da görüldüğü üzere Koçular;

Koyun, at, deve ve inek besler, oklarıyla avlanarak yaşam sürerler, ipek elbiseleri olmaz, yün ve deri kıyafetler giyerler. Yürüyüş sıraları veya alt-üst makamları yoktur, otağın önünde rahatça hep beraber oturur, gün bitinceye kadar hep birlikte yiyip-içip eğlenirler. Hal ve tavırları saygısız görünse de, birbirlerine haset etmez, angarya yüklemmezler. Obaların her birinin kendi reisleri, başbuğları vardır. Mizacen kaba ve hiddetlidirler; obalar ve kendi soyundan olanlar tekvücut halinde akına çıkar, zorluklara birlikte göğüs gererler; canı gönülden destek olur, birbirlerinin arkasını kollarlar. Hayvanlarının sayısını ezbere bilirler ve hayvanlar açık alanda serbestçe yayılsa da kimse kimsenin malını çalmaz, hiç hırsızlık olmaz. Kadın erkek, küçük büyük ayrımı yapmadan herkes bir arada yaşar. Adetleri uyarınca; yalmızlık, dulluk ya da yetimlik nedir bilmeyen insanlardır onlar...

Aynı zamanda sert mizaçları ve yüksek karakterleriyle” baharı izleyerek göç eden bu kavimler, tabiat döngüsüne ve mevsim değişimlerine katılarak pastoral bir yaşam sürerler. Günümüzde artık imkânları tükenmiş olan bu yaşam, hareket ve devinimi, ortaklaşa etkinlik ve eylemlilikle üretmektedir. Önce mekânı, eşyayı ve nihayet her şeyle beraber ortak olan zamanı, her göğe yönelişinde gördüğü evrenle kutsarken, yeryüzünde bu deverana katılarak ebedi göçler yürümüşlerdir.

KAYNAKÇA

An-King-lim; "Old Turkic Consonantism And Vocalic Divisions of Acute Consonants in Medieval Han Phonology The Chinese Rime Tables: Linguistic Philosophy and Historical-comparative Phonology" ed. David Prager Branner, John Benjamins Publishing House, 2006, Amsterdam.

Ban, Gu 班固 Han Shu 漢書 (Han Tarihi). Zhonghua Shuju. (HS/HS) 1988. Hanshu (Han Tarihi) 漢書 Academia Sinica Database

Bao, Wensheng 包文胜, (2008), Tiele Lishi Yanjiu 铁勒历史研究, Neimenggu Daxue, yayınlanmamış doktora tezi.

Baxter, William H.; Sagart, Laurent, (2006) Old Chinese Reconstruction, <http://crlao.ehess.fr/docannexe.php?id=1207>

Bai, Gang 白钢(ed.), Zhongguo Zhengzhi Zhidu Tongshi 中国政治制度通史 (Çin Siyasi Sistem Tarihi), Renmin Chubanshe, c.1., Pekin, 1993.

Baykuzu, Tilla Deniz, IV ve V. Yüzyıllarda Çindeki Birkaç Hun Hükümdar Kurganı ve Türbesi Hakkında, Tarih İncelemeleri Dergisi Cilt/Volume XX, Sayı 2, Aralık 2005, 1-15.

Boodberg, Peter A., The Language of the T'o-Pa Wei, Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 1, No. 2 (Jul., 1936), pp. 167-185

Clauson, Gerard, Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford University Press, 1972.

Driem, George, "East Asian Ethnolinguistic Phylogeography", Bulletin of Chinese Linguistics 中國語言學集刊第七卷第一期, 7.1: 135-188, 2013: 135-188, 2013.

Eberhard, Wolfram, Çin'in Şimal Komşuları, 1942, DTCF Yayınları. Ankara.

Eberhard, Wolfram, "Orta ve garbî Asya Halklarının Medeniyeti" Türkiye Mecmuası, İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 1942.

Ekrem, Erkin, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.

- El Kaşgari, Mahmud (DTL), *Divanü Lugati't Türk*, (çev. Robert Dankoff vd.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Gao Wende 高文德 (ed. 1995). *Zhongguo shaoshu minzu shi da cidian* 中國少數民族史大辭典, p. 1910. Changchun: Jilin jiaoyu chubanshe.
- Helfen, Otto J. Maenchen, *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, University of California Press, Berkeley, 1973.
- Helfen, O. Maenchen, "The Ting-Ling", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, (Mayıs 1939), IV, N°1, s. 83
- Hsu, Cho-yun, *Ancient China in Transition*, Stanford, Stanford University Press, 1965.
- Huang, Jingui 黄金贵, *Gudai Wenhua Ciyi Lei Biankao* (GDWHCY), 古代文化词义集类辨考 (Eski Kültürde Sözvarlığının Tasnifi), Shanghai Jiaoyu Chubanshe, Shanghai, 1995.
- Karlgren, Bernhard, *Grammata Serica Recensa*, SMC Publishing Inc. Taipei, 1996.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat*, İstanbul, 2014.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler Görüşler Mülahazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Tarihte 'Türk' Adı", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Ağustos. Yıl 9, Sayı: 53-54, s. 248-256. 2013.
- Kafesoğlu, İbrahim.
- Lin, Gan 林幹 (ed.), *Tujue yu Huihe Shi* 突厥與回紇史 (Türk ve Uygur Tarihi). Neimenggu Renmin Chubanshe, 1987.
- Li, Baiyao 李百藥, *Bei Qi Shu* 北齊書 (Kuzey Qi Tarihi), Zhonghua Shuju, Pekin, 1988.
- Li, Duan 李端, *Song Tongze Wang Guicheng* 送銅澤王歸城 (Tongze Wang'ı Kente Yolculama) [www. ctext.org/posthan/wenxian.fanren.com](http://www.ctext.org/posthan/wenxian.fanren.com). (10.10.2014)
- Li Yanshou 李延壽, *Bei Shi* 北史 (Kuzey Tarihi), Zhonghua Shuju, Pekin, 1988.

- Linghu, Defen 令狐德棻, Zhou Shu (Zhou Tarihi), Zhonghua Shuju, Pekin, 1988.
- Liu, Mau-tsai, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, (ç. Ersel Kayaoğlu - Deniz Banoğlu), Selenge yayınları, İstanbul, 2006.
- Liu, Xun 刘昫, Jiu Tang Shu 舊唐書 (Eski Tang Tarihi), Zhonghua Shuju. (JTS/CTS), 1988, Pekin.
- Olson, James S., An Ethnohistorical Dictionary of China, Greenwood Press, 1988.
- Onat, Ayşe, “Eski Orta Asya Kavimlerinin Çin ile olan İlişkileri Hakkında Kısa bir İnceleme”, DTCF Dergisi, C:XV, Sayı: 26, 1992.
- Onat, Ayşe, Han Hanedanlığı Tarihi, Hsiung-nu (Hun Monografisi), TTK, 2004.
- Otkan, Pulat, T'o-ba Wei Döneminde Toplum ve Ekonomi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doçentlik tezi. 1980.
- Osawa, Takashi, Aspects of the Old Turkic Social System Based on Fictitious Kinship, Kinship in the Altaic World Moscow, 2006.
- Ouyang, Xiu 欧阳修, Xin Tang Shu 新唐書 (Yeni Tang Tarihi). Zhonghua Shuju, Pekin, 1985.
- Owen Lattimore, Inner Asian Frontiers of China, New York, American Geographical Society, 1967.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş c.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara Başbakanlık Basımevi, 1991a.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş c.5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara Başbakanlık Basımevi, 1991b.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş c.3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara Başbakanlık Basımevi, 1991c.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş c.7, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara Başbakanlık Basımevi, 1991d.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi II Cilt., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Ögel, Bahaeddin, “Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar”, Belle-

- ten C., XXI.6, Ankara, Ocak 1957, p. 81-137.
- Öncül, Kürşat, "Kültürel Süreklilik ve Kut Taşıyıcılığı", *Turkish Studies*, Volume 5/2 Spring. 2010, p. 1279-87.
- Pulleyblank, Edwin George, "The Consonantal System of Old Chinese", *Asia Major* 9, 1961 pp. 58-144.
- Pulleyblank, E. G. (1990). "The 'High Carts': A Turkish-Speaking People Before the Türks", in: *Asia Maior* III (1990), pp. 21-26.
- Qian Boquan 錢伯泉 (1994). "Dingling 丁零", "Xi Dingling 西丁零", in: *Zhongguo sichou zhi lu cidian 中國絲綢之路辭典*, p. 277. Ürümqi: Xinjiang Renmin Chubanshe.
- Sears, Richard, *Chinese Ethymology* (web.), <http://www.chineseetymology.org>
- Shi Haoming, "Zhongguo Beifang Shilüe 中国北方事略", *Shixue Lilun*, 1987, p. 56-78.
- Shiji (Tarih Kayıtları) 史記 Academia Sinica Database <http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw>
- Sima, Guang, Zizhi Tongjian, 资治通鉴 (20 cilt), *Zhonghua Shuju*, 1876, Pekin.
- Sinor, Denis (ed.), *Erken İç Asya Tarihi, İletişim Yayınları*, 2009.
- Sinor, Denis (ed.) (1990). "The Establishment and Dissolution of the Türk Empire", in: *Cambridge History of Early Inner Asia*, ed. by Denis Sinor, pp. 291-297. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shi, Huijiao, 释慧皎 (1983). *Toshio Tripitaka Gaoseng Zhuan, Da Siensi Sanzang Fashi Zhuan (DCESFSZ)*. Tokyo: Taisho Tripitaka Publication Association.
- Taşagıl, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.
- Sonraki Han Tarihi (Hou Han Shu HHS) 後漢書 Academia Sinica <http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw>
- Starostin, Sergei, *Chinese Dialects*, 2003: No 434: <http://starling.rinet.ru>
- Üç Devlet Kayıtları (Sanguozhi) 三国志 Academia Sinica Database <http://>

hanchi.ihp.sinica.edu.tw.

Wang, Li 王力, Hanyu Shi Gao汉语史稿 (Çincenin Tarihi), Zhonghua Shuju, Pekin, 2001.

Wang Benxing, (JGWZD) Jiaguwen Zidian (Fal Yazıtları Sözlüğü), Liaoning Meishu Chubanshe, Shenyang, 2011.

Wei Tarihi (Wei Shu) 魏書 Academia Sinica Database <http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw/ihpc/hanjiquery>

Xinjiang baike quanshu bianzuan weiyuanhui 新疆百科全書編纂委員會 (ed. 2002). Xinjiang baike quanshu 新疆百科全書, p. 55. Beijing/Shanghai: Zhongguo da baike quanshu chubanshe.

Xuan, Zang 玄奘, Datang Xiyuji大唐西域记 (Batı Bölgeleri Kayıtları), Shanghai: Shanghai Renmin Chu Ban She, 1977.

Wei, Zheng 魏徵. Sui Shi 隋史 (Sui Tarihi). Zhonghua Shuju. (SS/SS), 1988. Pekin.

Wei, Liangtao 魏良弢, Tu-jue Hanguo yu Zhongya 突厥汗国与中亚 (Türk Kağanlığı ve Orta Asya), Xiyu Yanjiu 西域研究(Batı Bölgeleri Araştırmaları Dergisi), 2005, No. 2005/3. p. 8-28.

Wadley, Stephen A. Wadley, "Altaic Influences on Beijing Dialect: The Manchu Case", The Journal of the American Oriental Society, Vol. 116, 1996.

Yorulmaz, Osman, "Moğol İstilası Sonrası Kanhılar/Kanklılar", Bilig 40, 2007/Kış, s. 195-220.

Yıldırım, Kürşat, "Tatar Adı Üzerine", Turkiyat Mecmuası, C. 22 / Güz, 2012.

Yıldırım, Kürşat, "Juan Juan Adı Üzerine", Türk Kiiltürü İncelemeleri Dergisi 28, İstanbul 2013, 1-10.

Zhang, Min, "Lun Beiwei Changcheng Junzheng Fangwei Tixi De Jianli (On the Defensive System of Great Wall Military Town of Northern Wei Dynasty)", China's Borderland History and Geography Studies, Jun. 2003 Vol. 13 No. 2. Page 15.

Zhou Yiliang 周一良, "Rouran 柔然", in: Zhongguo da baike quanshu 中國大百科全書, Zhongguo lishi 中國歷史, vol. 2, p. 863. Beijing/Shanghai: Zhongguo da baike quanshu, 1992.

Zhou Zhizhong, "Farklı Yöre Kayıtları Yiyüzhi Yiyüzhi 1/56" [www. ctext.org/posthan/http://wenxian.fanren. com](http://www.ctext.org/posthan/http://wenxian.fanren.com). (12.01.2015)

Zhou Yiliang 周一良 (1992). "Gaoche 高車", in: Zhongguo da baike quanshu 中國大百科全書, Zhongguo lishi 中國歷史, vol. 1, p. 245. Beijing/Shanghai: Zhongguo da baike quanshu chubanshe.

Boodberg, Peter A., The Language of the T'o-Pa Wei, Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 1, No. 2 (Jul., 1936), pp. 167-185

(Sonnotlar)

- 1 《通典《边防九》丁令，魏时闻焉。在康居北，胜兵六万人。随畜牧，出名鼠皮，白昆子、青昆子皮。此上三国，坚昆中央，俱去匈奴单于庭安习水七千里，南至车师六国五千里，西南去康居界三千里，西去康居王理八千里。或以为此丁令即匈奴北丁令也，而北丁令在乌孙西，似其种别也。又匈奴北有浑窳国，有屈射国，有丁令国，有隔昆国，有新犁国，明北海之南自复有丁令，非此乌孙之西丁令也。乌孙长老言，北丁令有马胫国，其人声音似雁鹜，从膝以上身至头，人也；膝以下生毛，马胫马蹄，不骑马而走疾 hızlı 于马，勇健敢战。(TD: 193/)

<http://ctext.org/post-han/http://wenxian.fanren8.com/06/10/56/94.htm>

- 2 鐵勒者。本匈奴之別種。武德初。有薛延陀。契苾。迴紇。都播。骨利幹。多覽葛。僕骨。拔野古。同羅。渾部。思結。斛薩。奚。結阿跌。白靺等。散在磧北。皆鐵勒之部內諸部，隋大業中。西突厥處羅可汗強盛。鐵勒諸部皆臣之。後處羅徵稅無度。鐵勒相率而叛歸。及頡利政亂。皆屬於薛延陀。
- 3 帝以延陀滅，欲並契等降之，復遣道宗率阿史那社爾等分部窮討，帝幸靈州，節度諸將。於是鐵勒十一部皆歸命天子，請吏內屬。道宗等徑磧擊延陀餘眾阿波達幹，斬首千餘級，逐北二百裏。萬徹抵北道，諭降回紇諸酋。虜所遣使踵及帝行在，凡數千人，上言：「天至尊為可汗，世世以奴事，死不恨。」帝剖其地為州縣，北荒遂平。諸姓有來朝者，帝勞曰：「爾來，若鼠得穴、魚得泉，我為爾深廣之。」又曰：「我在，天下四夷有不安安之，不樂樂之，如驢尾受蒼蠅，可使日千裏也。」於是告功太廟，賜民三日酺。後三年，餘部叛，以右領軍大將軍執失思力討平之。至永徽時，延陀部亡散者悉還，高宗為置奚彈州處安之。XTS Tomar 217-2.

- 4 神 元年，魏伐夏，取長安，執其主赫連昌以歸。赫連定走平涼，稱帝，又追滅之。二年，伐柔然，群臣多不欲，太史張淵等言：「歲星襲月，太白在西方，不可舉兵。」崔浩曰：「月食宜修刑，且月行掩昴，法曰天子當大破旄頭之國。柔然、高車，正 旄頭 sancaktar/bayraklı 也。」公卿又慮南人伺隙，浩力辨南寇必不敢動，柔然可一舉而滅。往復百言，魏主大悅。寇謙之私問浩曰：「蠕蠕果可克乎？」浩曰：「必克，但恐諸將顧慮不能深入，使不全舉耳。」

- 5 Çince pasaj 欽定續通典卷五十四礼十

<http://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=627917&searchu=%E7%AA%81%E5%8E%A5&remap=gb142> 后唐明宗天成二年幸白司馬坡祭突厥神：秋七月，魏主至漠南，舍輜重，帥輕騎襲擊之。紇升不設備，遂西走，部落四散。命分車搜討，東西五千里，南北三千里，俘斬其眾，高車諸部前後二十餘萬落，皆降獲，戎馬百餘萬匹，畜產無算。循弱水至琢邪山而還。後聞柔然駭散，無復統理，以追兵不至，乃西遁。若前行二日，則盡滅之矣。魏主始思浩言，以浩為撫軍大將軍，常幸其家，問以災異，倉卒進疏食必為之立。嘗每指示高車渠帥曰：「此人 纖懦弱，不能彎弓持矛，然胸中所懷，乃過於甲兵。朕前後有功，皆此人教也。」

<http://ctext.org/wiki.pl?if=en&res=223477&searchu=%E9%A-B%98%E8%BD%A6>

EKLER

1

末波自稱幽州刺史，屯遼西。末波死，國人因立陸眷弟護遠爲主。烈帝時，假護遠驃騎大將軍、幽州刺史、大單于、北平公，弟鬱蘭撫軍將軍、冀州刺史、勃海公。建國元年，石季龍征護遠於遼西，護遠奔於平岡山，遂投慕容皝，皝殺之。鬱蘭奔石季龍，以所徙鮮卑五千人配之，使屯令支。鬱蘭死，子龜代之。及冉閔之亂，龜率衆南移，遂據齊地。慕容儁使弟玄恭率衆伐龜於廣固，執龜送之廩。儁毒其目而殺之，坑其徒三千餘人。

高車，蓋古赤狄之餘種也。初號爲狄歷，北方以爲敕勒，諸夏以爲高車、丁零。其語略與匈奴同而時有小異。或云：其先匈奴甥也。其種有狄氏、袁紇氏、斛律氏、解批氏、護骨氏、異奇斤氏。俗云：匈奴單于生二女，姿容甚美，國人皆以爲神。單于曰：「吾有此女，安可配人？將以與天。」乃於國北無人之地築高臺，置二女其上曰：「請天自迎之。」經三年，其母欲迎之。單于曰：「不可，未徹之間耳。」復一年，乃有一老狼，晝夜守臺嗥呼，因穿臺下爲空穴，經時不去。其小女曰：「吾父處我於此，欲以與天，而今狼來，或是神物，天使之然。」將下就之。其姊大驚曰：「此是畜生，無乃辱父母？」妹不從，下爲狼妻而產子。後遂滋繁成國。故其人好引聲長歌，又似狼嗥。

無都統大帥，當種各有君長。爲性粗猛，黨類同心，至於寇難，翕然相依。鬪無行陣，頭別衝突，乍出乍入，不能堅戰。其俗，蹲踞褻黷，無所忌避。婚姻用牛馬納聘以爲榮，結言既定，男黨營車闌馬，令女黨恣取上馬，袒乘出闌，馬主立闌外，振手驚馬，不墜者即取之，墜則更取，數滿乃止。俗無穀，不作酒。迎婦之日，男女相將，持馬酪熟肉節解。主人延賓，亦無行位，穹廬前叢坐，飲宴終日，復留其宿。明日，將婦歸。旣而夫黨還入其家馬羣，極取良馬，父母弟兄雖惜，終無言者。頗諱取寡婦，而優憐之。其畜產自有記識，雖闌縱在野，終無妄取。俗不清潔，喜致震寢。每震，則叫呼射天而棄之移去。來歲秋，馬肥，復相率候於震所，埋殺羊，燃火拔刀，女巫祝說，似如中國祓除，而羣隊馳馬旋繞，百匝乃止。人持一束柳棖回，豎之，以乳酪灌焉。婦人以皮裹羊骸，戴之首上，縈屈髮鬢而綴之，有似軒冕。其死亡葬送，掘地作坎，坐尸於中，張臂引弓，佩刀挾稍，無異於生，而露坎不掩。時有震死及疫癘，則爲之祈福，若安全無他，則爲報賽。多殺雜畜，燒骨以燎，走馬遠旋，多者數百匝。男女無小大，皆集會。平吉之人，則歌舞作樂，死喪之家，則悲吟哭泣。其遷徙隨水草，衣皮食肉，牛、羊畜產，盡與蠕蠕同。唯車輪高大，輻數至多。

徙於鹿渾海西北百餘里，部落強大，常與蠕蠕爲敵，亦每侵盜于魏。魏道武襲之，大破其諸部。後道武復度弱洛水，西行至鹿渾海，停駕簡輕騎，西北行百餘里，襲破之，虜獲生

口、牛馬羊二十餘萬。復討其餘種於狼山，大破之。車駕北巡，^{〔三〕}分命諸將爲東西二道，道武親勒六軍從中道，自駁髡水西北，徇略其部，諸軍同時雲合，破其雜種三十餘落。衛王儀別督諸將從西北絕漠千餘里，復破其遺迸七部。於是高車大懼，諸部震駭。道武自牛川南引，大校獵，以高車爲圍，騎徒遮列，周七百餘里，聚雜獸於其中，因驅至平城，卽以高車衆起鹿苑，南因臺陰，北距長城，東包白登，屬之西山。^{〔四〕}尋而高車姪利曷莫弗敕力隗率其九百餘落內附，拜敕力隗爲揚威將軍，^{〔五〕}置司馬、參軍，賜穀二萬斛。後高車解批莫弗轄豆建復率其部三十餘落內附，亦拜爲威遠將軍，置司馬、參軍，賜衣服，歲給廩食。

蠕蠕社輪破敗之後，收拾部落，轉徙廣漠之北，侵入高車之地。斛律部帥倍侯利患之，曰：「社輪新集，兵貧馬少，易與耳！」乃舉衆掩擊，入其國落。^{〔六〕}高車昧利，不顧後患，分其廬室，妻其婦女，安息寢臥不起。社輪登高望見，乃招集亡散得千人，晨掩殺之，走而脫者十二三。倍侯利遂奔魏，賜爵孟都公。侯利質直，勇健過人，奮戈陷陣，有異於衆。北方人畏之，嬰兒啼者，語曰：「倍侯利來！」便止。處女歌謠云：「求良夫，當如倍侯。」其服衆如此。善用五十著筮吉凶，每中，故得親幸，賞賜豐厚，命其少子曷堂內侍。及倍侯利卒，道武悼惜，葬以魏禮，諡曰忠壯王。後詔將軍伊謂帥二萬騎北襲高車餘種袁紇烏，頻破之。道武時，分散諸部，唯高車以類粗獷，不任使役，故得別爲部落。

後太武征蠕蠕，破之而還。至漠南，聞高車東部在巴尼陂，人畜甚衆，去官軍千餘里，將遣左僕射安原等討之。司徒長孫翰、尚書令劉潔等諫，太武不聽。乃遣原等并發新附高車合萬騎，至于巴尼陂，高車諸部望軍而降者數十萬落，獲馬牛羊亦百餘萬，皆徙置漠南千里之地。乘高車，逐水草，畜牧蕃息，數年之後，漸知粒食，歲致獻貢。由是國家馬及牛、羊遂至于賤，氈皮委積。文成時，五部高車相聚祭天，衆至數萬，大會走馬，殺牲游獵，歌吟忻忻。其俗稱自前世以來，無盛於此會。車駕臨幸，莫不忻悅。後孝文召高車之衆，隨車駕南討，高車不願南行，遂推袁紇樹者爲主，相率北叛，游踐金陵。都督宇文福追討，大敗而還。又詔平北將軍、江陽王繼爲都督討之。繼先遣人慰勞樹者。樹者入蠕蠕，尋悔，相率而降。

高車之族又有十二姓：一曰泣伏利氏，二曰吐盧氏，三曰乙旃氏，四曰大連氏，五曰窟賀氏，六曰達薄氏，七曰阿輪氏，八曰莫允氏，九曰俟分氏，十曰副伏羅氏，十一曰乞袁氏，十二曰右叔沛氏。

先是，副伏羅部爲蠕蠕所役屬。豆輪之世，蠕蠕亂離，國部分散，副伏羅阿伏至羅與從弟窮奇俱統領高車之衆十餘萬落。太和十一年，豆輪犯塞，阿伏至羅等固諫不從，怒率

所部之衆西叛，至前部西北，自立爲王。國人號之曰候婁匐勒，猶魏言大天子也；窮奇號候倍，猶魏言儲主也。二人和穆，分部而立，阿伏至羅居北，窮奇在南。豆輪追討之，頻爲阿伏至羅所敗，乃引衆東徙。十四年，阿伏至羅遣商胡越者至京師，以二箭奉貢。云：「蠕蠕爲天子之賊，臣諫之不從，遂叛來此，而自堅立，當爲天子討除蠕蠕。」孝文未之信也，遣使者于提往觀虛實。阿伏至羅與窮奇遣使者薄頤隨提來朝，貢其方物。詔員外散騎侍郎可足渾長生復與于提使高車，各賜繡袴褶一具，雜綵百匹。

窮奇後爲嚙噠所殺，虜其子彌俄突等。其衆分散，或來奔附，或投蠕蠕。詔遣宣威將軍、羽林監孟威撫納降人，置之高平鎮。阿伏至羅長子蓀阿伏至羅餘妻，謀害阿伏至羅，阿伏至羅殺之。阿伏至羅又殘暴，大失衆心，衆共殺之，立其宗人跋利延爲主。歲餘，嚙噠伐高車，將納彌俄突。國人殺跋利延，迎彌俄突而立之。

彌俄突既立，復遣朝貢，又奉表獻金方一、銀方一、金杖二、馬七匹、駝十頭。詔使者慕容坦賜彌俄突雜綵六十匹。宣武詔之曰：「卿遠據沙外，頻申誠款，覽揖忠志，特所欽嘉。蠕蠕嚙噠、吐谷渾所以交通者，皆路由高昌，掎角相接。今高昌內附，遣使迎引。蠕蠕往來路絕，姦勢不得妄令羣小敢有陵犯，擁塞王人，罪在不赦。」彌俄突尋與蠕蠕主伏圖戰於蒲類海北，爲伏圖所敗，西走三百餘里。伏圖次於伊吾北山。先是，高昌王麴嘉表求

內徙，宣武遣孟威迎之。至伊吾，蠕蠕見威軍，怖而遁走。彌俄突聞其離駭，追擊大破之，殺伏闕於蒲類海北，割其髮，送於孟威。又遣使獻龍馬五匹、金、銀、貂皮及諸方物。詔東城子于亮報之，賜樂器一部、樂工八十人、赤袖十匹、雜綵六十匹。彌俄突遣其莫何去汾屋引叱賀真貢其方物。

明帝初，彌俄突與蠕蠕主醜奴戰敗，被禽。醜奴繫其兩脚於驚馬之上，頓曳殺之，漆其頭爲飲器。其部衆悉入嘯嗟。經數年，嘯嗟聽彌俄突弟伊匄還國。伊匄既復國，遣使奉表，於是詔遣使者谷楷等拜爲鎮西將軍、西海郡開國公、高車王。伊匄復大破蠕蠕，蠕蠕主婆羅門走投涼州。正光中，伊匄遣使朝貢，因乞朱畫步挽一乘并幔褥、鞞轡一副、傘扇各一枚、青曲蓋五枚、赤漆扇五枚、鼓角十枚，詔給之。伊匄後與蠕蠕戰，敗歸，其弟越居殺伊匄而自立。天平中，越居復爲蠕蠕所破，伊匄子比適復殺越居而自立。興和中，比適又爲蠕蠕所破，越居子去賓自蠕蠕奔東魏。齊神武欲招納遠人，上言封去賓爲高車王，拜安北將軍、肆州刺史。旣而病死。

初，道武時有吐突隣部在女水上，^(三)常與解如部相爲唇齒，不供職事。登國三年，道武親西征，度弱洛水，復西行趣其國。至女水上，討解如部落，破之。明年春，盡略徙其部

落畜產而還。

又有紇突隣，與紇奚世同部落，而各有大人長帥，擁集種類，常爲寇於意辛山。登國五年，道武勒衆親討焉。慕容麟率師來會，大破之。紇突隣大人屋地纒，紇奚大人庫寒等皆舉部歸降。皇始二年，車駕伐中山，軍於栢肆。慕容寶夜來攻營，軍人驚，走還於國。路由并州，遂反，將攻晉陽，并州刺史元延討平之。紇突隣部帥匿物尼、紇奚部帥叱奴根等復聚黨反於陰館，南安公元順討之不剋，死者數千人。道武聞之，遣安遠將軍庾岳還討匿物尼等，皆殄之。

又有侯呂隣部，衆萬餘口，常依險畜牧。登國中，其大人叱伐爲寇於苦水河。八年夏，道武大破之，并禽其別帥焉。古延等。

薛干部常屯聚於三城之間，及滅衛辰後，其部帥太悉伏望軍歸順，道武撫安之。車駕還，衛辰子屈丐奔其部。道武聞之，使使詔太悉伏執送之。太悉伏出屈丐以示使者曰：「今窮而見投，寧與俱亡，何忍送之！」遂不遣。道武大怒，車駕親討之。會太悉伏先出擊曹覆寅，官軍乘虛，遂屠其城，獲太悉伏妻子、珍寶，徙其人而還。太悉伏來赴，不及，遂奔姚興。未幾，亡歸嶺北。上郡以西諸鮮卑、雜胡聞而皆應之。天賜五年，屈丐盡劫掠總服之。及平統萬，薛干種類皆得爲編戶矣。

北史卷九十八

列傳第八十六

蠕蠕 匈奴宇文莫槐 徒何段就六眷 高車

蠕蠕姓郁久閭氏。始神元之末，掠騎有得一奴，髮始齊肩，忘本姓名，其主字之曰木骨閭。「木骨閭」者，首秃也。「木骨閭」與「郁久閭」聲相近，故後子孫因以爲氏。木骨閭既壯，免奴爲騎卒。穆帝時，坐後期當斬，亡匿廣漠谿谷間，收合逋逃，得百餘人，依純突隣部。〔一〕木骨閭死，子車鹿會雄健，始有部衆，自號柔然。後太武以其無知，狀類於蟲，故改其號爲蠕蠕。車鹿會既爲部帥，歲貢馬畜、貂狝皮。冬則徙度漠南，夏則還居漠北。車鹿會死，子吐奴傀立。吐奴傀死，子跋提立。跋提死，子地粟袁立。

地粟袁死，其部分爲二。地粟袁長子匹候跋繼父，居東邊，次子繼紇提，別居西邊。及昭成崩，繼紇提附衛辰而貳於魏。魏登國中討之，蠕蠕移部遁走。追之及於大磧南牀山

下，大破之，虜其半部。匹候跋及部帥屋擊，各收餘落遁走。遣長孫嵩及長孫肥追之，度磧。嵩至平望川，大破屋擊，禽之，斬以徇。肥至涿邪山，及匹候跋，舉落請降。獲緡紇提子曷多汗及曷多汗兄詰歸之、社崙、斛律等，并宗黨數百人，分配諸部。緡紇提西遁，將歸衛辰。道武追之至跋那山，緡紇提復降，道武撫慰如舊。

九年，曷多汗與社崙率部衆棄其父西走，長孫肥輕騎追之，至上郡跋那山，斬曷多汗，盡殄其衆。社崙數人奔匹候跋，匹候跋處之南鄙，去其庭五百里，令其子四人監之。既而社崙率其私屬，執匹候跋四子而叛，襲匹候跋。諸子收餘衆，亡依高車斛律部。社崙兇狡有權變，月餘，乃釋匹候跋，歸其諸子，欲聚而殲之。密舉兵襲匹候跋，殺匹候跋。子啓拔、吳頡等十五人，歸于道武。社崙既殺匹候跋，懼王師討之，乃掠五原以西諸部，北度大漠。道武以拔、頡爲安遠將軍、平棘侯。社崙與姚興和親，道武遣材官將軍和突襲黠弗、素古延諸部，社崙遣騎救素古延，突逆擊破之。^{〔三〕}

社崙遠遁漠北，侵高車，深入其地，遂并諸部，凶勢益振。北徙弱洛水，始立軍法，千人爲軍，軍置將一人，百人爲幢，幢置帥一人。先登者賜以虜獲，退懦者以石擊首殺之，或臨時捶撻。無文記，將帥以羊屎粗計兵數，後頗知刻木爲記。其西北有匈奴餘種，國尤富強，部帥曰拔也稽，舉兵擊社崙。逆戰於頡根河，大破之。後盡爲社崙所并。號爲強盛，隨水草

畜牧。其西則焉耆之地，東則朝鮮之地，北則渡沙漠，窮瀚海，南則臨大磧。其常所會庭，敦煌、張掖之北。小國皆苦其寇抄，羈縻附之。於是自號豆代可汗。豆代，猶魏言駕馭開張也；可汗，猶魏言皇帝也。蠕蠕之俗，君及大臣因其行能，卽爲稱號，若中國立諡。既死之後，不復追稱。道武謂尙書崔宏曰：「蠕蠕之人，昔來號爲頑嚚，每來抄掠，駕牝牛奔遁，驅健牛隨之，牝牛伏不能前。異部人有教其以健牛易之者，蠕蠕曰：『其母尙不能行，而況其子！』終於不易，遂爲敵所虜。今社崙學中國，立法，置戰陣，卒成邊害。道家言『聖人生，大盜起』，信矣。」

天興五年，社崙聞道武征姚興，遂犯塞，入自參合陂，南至豺山及善無北澤。時遣常山王遵以萬騎追之，不及。天賜中，社崙從弟悅代、大那等謀殺社崙而立大那。發覺，大那等來奔，以大那爲冠軍將軍、西平侯，悅代爲越騎校尉、易陽子。三年夏，社崙寇邊。永興元年冬，又犯塞。二年，明元討之，社崙遁走，道死。

其子度拔年少，未能御衆，部落立社崙弟斛律，號藹苦蓋可汗，魏言姿質美好也。斛律北并賀術也骨國，東破譬曆辰部落。三年，斛律宗人悅侯咄咄干等百數十人來降。斛律畏威自守，不敢南侵，北邊安靜。神瑞元年，與馮跋和親，跋媽斛律女爲妻，將爲交婚。斛律長兄子步鹿真謂斛律曰：「女小遠適，憂思生疾，可遣大臣樹黎、勿地延等女爲媵。」斛律不

許。步鹿真出，謂樹黎等曰：「斛律欲令汝女爲媵，遠至他國。」黎遂共結謀，令勇士夜就斛律穹廬後，伺其出執之，與女俱，嬪于和龍。乃立步鹿真。步鹿真立，委政樹黎。

初，高車叱洛侯者，叛其渠帥，導社崙破諸部落，社崙德之，以爲大人。步鹿真與社崙子社拔共至叱洛侯家，淫其少妻。少妻告步鹿真，叱洛侯欲舉大檀爲主，遣大檀金馬勒爲信。步鹿真聞之，歸發八千騎往圍，叱洛侯焚其珍寶，自刎而死。步鹿真遂掩大檀。大檀發軍執步鹿真及社拔，絞殺之，乃自立。

大檀者，社崙季父僕渾之子，先統別部鎮於西界，能得衆心，國人推戴之，號牟汗，乾升蓋可汗，魏言制勝也。斛律父子既至和龍，馮跋封爲上谷侯。大檀率衆南徙犯塞，明元親討之，大檀懼而遁走。遣山陽侯奚斤等追之，遇寒雪，士卒凍死及墮指者十二三。及明元崩，太武卽位，大檀聞而大喜，始光元年秋，乃寇雲中。太武親討之，三日二夜至雲中。大檀騎圍太武五十餘重，騎逼，馬首相次如堵焉。士卒大懼。太武顏色自若，衆情乃安。先是，大檀弟大那與社崙爭國，敗而來奔。大檀以大那子於陟斤爲部帥。軍士射於陟斤殺之，大檀恐，乃還。二年，太武大舉征之，東西五道並進。平陽王長孫翰等從黑漠，汝陰公長孫道生從白黑兩漠間，車駕從中道，東平公娥清次西，從栗園，宜城王奚斤、將軍安原等西道，從余寒山。諸軍至漠南，舍輜重，輕騎齎十五日糧，絕漠討之。大檀部落駭驚，北走。

神麴元年八月，大檀遣子將騎萬餘入塞，殺掠邊人而走，附國高車追擊破之。自廣寧還，追之不及。^{〔三〕}二年四月，太武練兵于南郊，將襲大檀。公卿大臣皆不願，衛士張深、徐辯以天文說止帝，帝從崔浩計而行。會江南使還，稱宋文欲犯河南，謂行人曰：「汝疾還告魏主，歸我河南地，卽當罷兵，不然，盡我將士之力。」帝聞而大笑，告公卿曰：「龜鼈小豎，自救不暇，何能爲也？就使能來，若不先滅蠕蠕，便是坐待寇至，腹背受敵，非上策也。吾行決矣！」於是車駕出東道，向黑山，平陽王長孫翰從西道，向大娥山，同會賊庭。五月，次于沙漠南，舍輜重輕襲之。至栗水，大檀衆西奔。弟匹黎先典東落，將赴大檀，遇翰軍，翰縱騎擊之，殺其大人數百。大檀聞之震怖，將其族黨，焚燒廬舍，絕迹西走，莫知所至。於是國落四散，竄伏山谷，畜產布野，^{〔四〕}無人收視。太武緣栗水西行，過漢將竇憲故壘。六月，車駕次於菟園水，去平城三千七百餘里。分軍搜討，東至瀚海，西接張掖水，北度燕然山，東西五千餘里，南北三千里。高車諸部殺大檀種類前後歸降三十餘萬，俘獲首虜及戎馬百餘萬匹。八月，太武聞東部高車屯已尼跋，人畜甚衆，去官軍千餘里，遂遣左僕射安原等往討之。暨已尼跋，高車諸部望軍降者數十萬。大檀部落衰弱，因發疾而死。

子吳提立，號敕連可汗，魏言神聖也。四年，遣使朝獻。先是，北鄙候騎獲吳提南偏遼者二十餘人，太武賜之衣服，遣歸。吳提上下感德，故朝貢焉。帝厚賞其使而遣之。延和

三年二月，以吳提尚西海公主，又遣使者納吳提妹爲夫人，又進爲左昭儀。吳提遣其兄禿鹿傀及左右數百人來朝，獻馬二千匹。帝大悅，班賜甚厚。

至太延二年，乃絕和犯塞。四年，車駕幸五原，遂征之。樂平王丕、河東公賀多羅督十五將出東道，永昌王健、宜都王穆壽督十五將出西道，車駕出中道。至浚稽山，分中道復爲二道，陳留王崇從大澤向涿邪山，車駕從浚稽北向天山。西登子阜，^{〔三〕}刻石記行，不見蠕蠕而還。時漠北大旱，無水草，軍馬多死。

五年，車駕西伐沮渠牧犍，宜都王穆壽輔景穆居守，長樂王嵇敬、建寧王崇二萬人鎮漠南，以備蠕蠕。吳提果犯塞，壽素不設備，賊至七介山，京邑大駭，爭奔中城。司空長孫道生拒之於吐頽山。吳提之寇也，留其兄乞列歸與北鎮諸軍相守，敬、崇等破乞列歸于陰山之北，獲乞列歸。歎曰：「沮渠陷我也！」獲其伯父他吾、無鹿胡及其將帥五百人，斬首萬餘級。吳提聞而遁走，道生追之，至于漠南而還。

眞君四年，車駕幸漠南，分軍爲四道：樂安王範、建寧王崇各統十五將出東道，樂平王丕督十五將出西道，^{〔四〕}車駕出中道，中山王辰領十五將爲中軍後繼。車駕至鹿渾谷，與賊相遇。吳提遁走，追至頽根河擊破之。車駕至石水而還。五年，復幸漠南，欲襲吳提，吳提遠遁，乃止。

吳提死，子吐賀真立，號處可汗，〔七〕魏言唯也。十年正月，車駕北伐，高涼王那出東道，〔八〕略陽王羯兒出西道，車駕與景穆自中道出涿邪山。吐賀真別部帥余綿他拔等率千餘家來降。是時，軍行數千里，吐賀真新立，恐懼遠遁。九月，車駕北伐，高涼王那出東道，略陽王羯兒出中道，與諸軍期會於地弗池。吐賀真悉國精銳，軍資甚盛，圍那數十重。那掘長圍堅守，相持數日。吐賀真數挑戰，輒不利，以那衆少而固，疑大軍將至，解圍夜遁。那引軍追之，九日九夜，吐賀真益懼，棄輜重，踰穹隆嶺遠遁。那收其輜重，引軍還，與車駕會於廣澤。略陽王羯兒盡收其人戶、畜產百餘萬。自是，吐賀真遂單弱，遠竄，邊疆息警矣。太安四年，車駕北征，騎十萬，車十五萬兩，旌旗千里，遂渡大漠。吐賀真遠遁，其莫弗烏朱颺頽率衆數千落來降，乃刊石記功而還。太武征伐之後，意存休息，〔九〕蠕蠕亦怖威北竄，不敢復南。

和平五年，吐賀真死，子予成立，號受羅部真可汗，魏言惠也。自稱永康元年。率部侵塞，北鎮遊軍大破其衆。皇興四年，予成犯塞，車駕北討，京兆王子推、東陽公元丕督諸軍出西道，任城王雲等督軍出東道，汝陰王賜、濟南公羅烏拔督軍爲前鋒，隴西王源賀督諸軍爲後繼。諸將會車駕于女水之濱，獻文親誓衆，詔諸將曰：「用兵在奇，不在衆也。卿等但爲朕力戰，方略已在朕心。」乃選精兵五千人挑戰，多設奇兵以惑之，虜衆奔潰，遂北三十餘

里，斬首五萬級，降者萬餘人，戎馬器械，不可稱計。旬有九日，往返六千餘里。改女水曰武川，遂作北征頌，刊石紀功。

延興五年，予成求通婚聘。有司以予成數犯邊塞，請絕其使，發兵討之。帝曰：「蠕蠕譬若禽獸，貪而亡義，朕要當以信誠待物，不可抑絕也。予成知悔前非，遣使請和，求結姻援，安可孤其款意。」乃詔報曰：「所論婚事，今始一反，尋覽事理，未允厥中。夫男而下女，爰象所明，初婚之吉，敦崇禮聘，君子所以重人倫之本。不敬其初，令終難矣。」予成每懷謫詐，終獻文世，更不求婚。

太和元年四月，遣莫何去汾比拔等來獻良馬、貂裘。比拔等稱：「伏承天朝珍寶華麗甚積，求一觀之。」乃敕有司，出御府珍玩、金玉、文繡、器物，御廐文馬、奇禽、異獸及人間所宜用者，列之京肆，令其歷觀焉。比拔見之，自相謂曰：「大國富麗，一生所未見也。」二年二月，又遣比拔等朝貢，尋復請婚焉。孝文志在招納，許之。予成雖歲貢不絕，而款約不著，婚事亦停。

九年，予成死，子豆輪立，號伏古敦可汗，魏言恒也。自稱太平元年。豆輪性殘暴好殺。其名臣侯鑒、石洛候數以忠言諫之，又勸與魏通和，勿侵中國。豆輪怒，誣石洛候謀反，殺之，夷其三族。

十六年八月，孝文遣陽平王頤、左僕射陸叡並爲都督，領軍斛律桓等十二將七萬騎討豆輸。〔一〕部內高車阿伏至羅率衆十餘萬西走，自立爲主。豆輸與叔父那蓋爲二道追之。豆輸出自洮山北而西，那蓋出自金山。豆輸頻爲阿伏至羅所敗，那蓋累有勝捷。國人咸以那蓋爲天所助，欲推那蓋爲主。那蓋不從，衆強之。那蓋曰：「我爲臣不可，焉能爲主。」衆乃殺豆輸母子，以尸示那蓋，乃襲位。

那蓋號候其伏代車者可汗，魏言悅樂也。自稱太安元年。

那蓋死，子伏圖立，號他汗可汗，魏言緒也。自稱始平元年。正始三年，伏圖遣使紇奚勿六跋朝獻，請求通和。宣武不報其使，詔有司敕勿六跋曰：「蠕蠕遠祖社輸是大魏叛臣，往者包容，暫時通使。今蠕蠕衰微，有損疇日，大魏之德，方隆周、漢，跨據中原，指清八表。正以江南未平，權寬北略。通和之事，未容相許。若修蕃禮，款誠昭著者，當不孤爾也。」永平元年，伏圖又遣勿六跋奉函書一封，并獻貂裘。宣武不納，依前喻遣。

伏圖西征高車，爲高車王彌俄突所殺，子醜奴立，號豆羅拔豆伐可汗，魏言彰制也。自稱建昌元年。永平四年九月，醜奴遣沙門洪宣奉獻珠像。延昌三年冬，〔二〕宣武遣驍騎將軍馬義舒使於醜奴，未發而崩，事遂停寢。醜奴壯健，善用兵。四年，遣使俟斤尉比建朝貢。〔三〕熙平元年，西征高車大破之，禽其主彌俄突，殺之，盡并叛者，國遂強盛。二年，又遣

使俟斤尉比建、紇奚勿六跋、鞏顧禮等朝貢。神龜元年二月，明帝臨顯陽殿，引顧禮等二十人於殿下，遣中書舍人徐紇宣詔，讓以蠕蠕蕃禮不備之意。

初，豆輪之死也，那蓋爲主，伏圖納豆輪之妻候呂陵氏，「已生醜奴、阿那瓌等六人。醜奴立後，忽亡一子，字祖惠，求募不能得。有屋引副升牟妻是豆渾地萬，「已年二十許，爲醫巫，假託神鬼，先常爲醜奴所信，出入去來。乃言：「此兒今在天上，我能呼得。」醜奴母子欣悅。後歲仲秋，在大澤中施帳屋，齋潔七日，祈請天神。經一宿，祖惠忽在帳中，自云恒在天上。醜奴母子抱之悲喜，大會國人，號地萬爲聖女，納爲可賀敦。授夫副升牟爵位，賜牛、馬、羊三千頭。地萬既挾左道，亦是有姿色，醜奴甚加重愛，信用其言，亂其國政。如是積歲，祖惠年長，其母問之。祖惠言：「我恒在地萬家，不嘗上天。上天者，地萬教也。」其母具以狀告醜奴。醜奴言地萬懸鑒遠事，不可不信，勿用讒言也。既而地萬恐懼，譖祖惠於醜奴，醜奴陰殺之。

正光初，醜奴母遣莫何去汾李具列等絞殺地萬。醜奴怒，欲誅具列等。又阿至羅侵醜奴，醜奴擊之，軍敗還，爲母與其大臣所殺，立醜奴弟阿那瓌爲主。阿那瓌立經十日，其族兄俟力發示發率衆數萬以伐，阿那瓌戰敗，將弟乙居伐輕騎南走歸魏。阿那瓌母候呂陵氏及其二弟尋爲示發所殺，而阿那瓌未之知也。

九月，阿那瓌將至，明帝遣兼侍中陸希道爲使主，兼散騎常侍孟威爲使副，迎勞近畿。使司空公、京兆王繼至北中，侍中崔光、黃門郎元纂在近郊，並申宴勞，引至闕下。十月，明帝臨顯陽殿，引從五品已上清官、皇宗、藩國使客等，列於殿庭。王公已下及阿那瓌等入就庭中，北面。位定，謁者引王公已下升殿，阿那瓌位於藩王之下，又引特命之官及阿那瓌弟并二叔升，位於羣官之下。遣中書舍人曹道宣詔勞問。^{〔三〕}阿那瓌啓云：「陛下優隆，命臣弟、叔等升殿預會。但臣有從兄，在北之日，官高於二叔，乞命升殿。」詔聽之，乃位於阿那瓌弟之下，二叔之上。^{〔四〕}

宴將罷，阿那瓌執所啓立於座後。詔遣舍人常景問所欲言。阿那瓌求詣帝前，詔引之。阿那瓌再拜跪曰：「臣先世源由，出於大魏。」詔曰：「朕已知。」阿那瓌起而言曰：「臣之先，逐草放牧，遂居漠北。」詔曰：「卿言未盡，可具陳之。」阿那瓌又言曰：「臣祖先已來，世居北土，雖復隔越山津，而乃恭心慕化，未能時宣者，正以高車悖逆，臣國擾攘，不暇遣使以宣遠誠。自頃年已前，漸定高車，及臣兄爲主，故遣鞏、顯、禮等使來大魏，實欲虔修藩禮。是以曹道芝北使之日，臣與主兄，卽遣大臣五人，拜受詔命。臣兄弟本心，未及上徹。但高車從而侵暴，中有姦臣，因亂作逆，殺臣兄，立臣爲主。裁過旬日，臣以陛下恩慈如天，是故倉卒輕身投國，歸命陛下。」詔曰：「具卿所陳，理猶未盡，可更言之。」阿那瓌再拜受詔，起而言

曰：「臣以家難，輕來投闕，老母在彼，萬里分張，本國臣人，皆已迸散。陛下隆恩，有過天地，求乞兵馬，還向本國，誅翦叛逆，收集亡散。陛下慈念，賜借兵馬，老母若在，得生相見，以申母子之恩，如其死也，即得報讎，以雪大恥。」臣當統臨餘人，奉事陛下，四時之貢，不敢闕絕。陛下聖顏難覩，敢不披陳？但所欲言者，口不能盡言。別有辭啓，謹以仰呈，願垂昭覽。」仍以啓付舍人常景，具以奏聞。

尋封阿那瓌朔方郡公、蠕蠕王，^{〔七〕}賜以衣冕，加之輅、蓋，祿從儀衛，同于戚藩。^{〔八〕}十二月，明帝以阿那瓌國無定主，思還綏集，啓請切至，詔議之。時朝臣意有同異，或言聽還，或言不可。領軍元叉爲宰相，阿那瓌私以金百斤貨之，遂歸北。

二年正月，阿那瓌等五十四人請辭，明帝臨西堂，引見阿那瓌及其叔伯兄弟五人，升階賜坐，遣中書舍人穆弼宣勞。阿那瓌等拜辭。詔賜阿那瓌細明光人馬鎧一具，鐵人馬鎧六具，露絲銀纏槊二張并白毳，赤漆槊十張并白毳，黑漆槊十張并幡，露絲弓二張并箭，朱漆柘弓六張并箭，黑漆弓十張并箭，赤漆楯六幅并刀，黑漆楯六幅并刀，赤漆鼓角二十具，五色錦被二領，黃紬被褥三十具，私府繡袍一領并帽，內者緋納襖一領、緋袍二十領并帽，內者雜綵千段，緋納小口袴褶一具，內中宛具，紫納大口袴褶一具，內中宛具，百子帳十八具，黃布幕六張，新乾飯一百石，麥麴八石，榛麴五石，銅烏鎗四枚、柔鐵烏鎗二枚各受二斛，黑漆

竹植四枚各受五升，婢二口，父草馬五百疋，駝百二十頭，牦牛一百頭，羊五千口，朱畫盤器十合，粟二十萬石，至鎮給之。詔侍中崔光、黃門元纂、郭外勞遣。

阿那瓌來奔之後，其從父兄俟力發婆羅門率數萬人入討示發，^{二〇}破之。^{二一}示發走奔地豆干，爲其所殺。推婆羅門爲主，號彌偶可社句可汗，魏言安靜也。時安北將軍、懷朔鎮將楊鈞表：「傳聞彼人已立主，是阿那瓌同堂兄弟。夷人獸心，已相君長，恐未肯以殺兄之人，郊迎其弟。輕往虛反，徒損國威。自非廣加兵衆，無以送其入北。」二月，明帝詔舊經蠕蠕使者牒云具仁往，喻婆羅門迎阿那瓌復藩之意。婆羅門殊自驕慢，無遜避之心，責具仁禮敬，具仁執節不屈。婆羅門遣大官莫何去汾、俟斤丘升頭六人，將兵二千隨具仁迎阿那瓌。^{二二}五月，具仁還鎮，論彼事勢。阿那瓌慮不敢入，表求還京。

會婆羅門爲高車所逐，率十部落詣涼州歸降。於是蠕蠕數萬，相率迎阿那瓌。七月，^{二三}阿那瓌啓云：「投化阿那瓌蠕蠕元退社、渾河旃等二人，^{二四}以今月二十六日到鎮，云國土大亂，姓姓別住，迭相抄掠，當今北人，鵠望待拯。今乞依前恩，賜給精兵一萬，還令督率領，^{二五}送臣磧北，撫定荒人。脫蒙所請，事必克濟。」詔付尙書、門下博議。八月，詔兼散騎常侍王遵業馳驛宣旨慰喻阿那瓌，并申賜賚。九月，蠕蠕後主俟匿伐來奔懷朔鎮，阿那瓌兄也，列稱規望乞軍，并請阿那瓌。

十月，錄尚書事高陽王雍、尚書令李崇、侍中侯剛、尚書左僕射元欽、侍中元叉、侍中安豐王延明、吏部尚書元脩義、尚書李彥、給事黃門侍郎元纂、給事黃門侍郎張烈、給事黃門侍郎盧同等奏曰：「竊聞漢立南北單于，皆有東西之稱，皆所以相維禦難，爲國藩籬。今臣等參議，以爲懷朔鎮北，土名無結山吐若奚泉，^{〔三〕}敦煌北西海郡，卽漢、晉舊郡，二處寬平，原野彌沃。阿那瓌宜置西吐若奚泉，^{〔四〕}婆羅門宜置西海郡，各令總率部落，收離聚散。其爵號及資給所須，唯恩裁處。彼臣下之官，任其舊俗。阿那瓌所居既是境外，宜少優遣，以示威刑。計沃野、懷朔、武川鎮各差二百人，令當鎮軍主監率，給其糧仗，送至前所。仍於彼爲其造構，功就聽還。諸於北來在婆羅門前投化者，令州鎮上佐，准程給糧，送詣懷朔阿那瓌，鎮與使人，量給食粟，在京館者，任其去留。阿那瓌草創，先無儲積，請給朔州麻子乾飯二千斛，官駝運送。婆羅門居於西海，既是境內，資衛不得同之。阿那瓌等新造藩屏，宜各遣使持節馳驛，先詣慰喻，并委經略。」明帝從之。

十二月，詔安西將軍、廷尉元洪超兼尚書行臺，詣敦煌安置婆羅門。婆羅門尋與部衆謀叛投嚙噠。嚙噠三妻，皆婆羅門姊妹也。仍爲州軍所討，禽之。

三年十二月，阿那瓌上表，乞粟以爲田種。詔給萬石。四年，阿那瓌衆大饑，入塞寇抄。明帝詔尚書左丞元孚兼行臺尚書，持節喻之。孚見阿那瓌，爲其所執。以孚自隨，驅

孝武詔以范陽王誨之長女瑯琊公主許之，未及成婚，帝入關。東、西魏競結阿那瓌爲婚好。西魏文帝乃以孝武時舍人元翌女稱爲化政公主，妻阿那瓌兄弟塔寒，又自納阿那瓌女爲后，加以金帛誘之。阿那瓌遂留東魏使元整，不報信命。後遂率衆度河，以廢后爲言，文帝不得已，遂敕廢后自殺。

元象元年五月，阿那瓌掠幽州范陽，南至易水。九月，又掠肆州秀容，至於三推。又殺元整，轉謀侵害。東魏乃囚阿那瓌使溫豆拔等。神武以阿那瓌兇狡，將撫懷之，乃遣其使人龍無駒北還，以通溫豆拔等音問。始阿那瓌殺元整，亦謂溫豆拔等不存，既見無駒，微懷感愧。興和二年春，復遣龍無駒等朝貢東魏。然猶未款誠。

阿那瓌女妻文帝者遇疾死，齊神武因遣相府功曹參軍張徽使於阿那瓌，間說之。云文帝及周文既害孝武，又殺阿那瓌之女，妄以疎屬假公主之號，嫁彼爲親。又阿那瓌度河西討時，周文燒草，使其馬饑，不得南進，此其逆詐反覆難信之狀。又論東魏正統所在，言其往者破亡歸命，魏朝保護，得存其國，以大義示之。兼詐阿那瓌云：近有赤鋪步落堅胡行於河西，爲蠕蠕主所獲。云蠕蠕主問之：「汝從高王？爲從黑獺？」一人言從黑獺，蠕蠕主殺之；二人言從高王，蠕蠕主放遣。此即蠕蠕主存大國宿昔仁義。彼女既見害，欺詐相待，不仁不信，宜見討伐。且守逆一方，未知歸順，朝廷亦欲加誅。彼若深念舊恩，以存和睦，當

以天子懿親公主結成姻嬖，^{〔二六〕}爲遣兵將，伐彼叛臣，爲蠕蠕主雪恥報惡。

徽纂既申齊神武意，阿那瓌乃召其大臣與議之，便歸誠於東魏。遣其俟利、莫何莫緣游大力等朝貢，因爲其子菴羅辰請婚。靜帝詔兼散騎常侍太府卿羅念、兼通直散騎常侍中書舍人穆景相等使於阿那瓌。八月，阿那瓌遣莫何去折豆渾十升等朝貢，^{〔二七〕}復因求婚。齊神武請遂其意，以招四遠。詔以常山王臨妹樂安公主許之，改封爲蘭陵郡長公主。十二月，阿那瓌復遣折豆渾十升詣東魏請婚。三年四月，阿那瓌遣吐豆登郁久閭瞞渾、^{〔二八〕}俟利莫何折豆渾侯煩等奉馬千疋，以爲聘禮，請迎公主。詔兼宗正卿元壽、兼太常卿孟韶等送公主自晉陽北過，資用器物，齊神武親自經紀，咸出豐渥。阿那瓌遣其吐豆登郁久閭匿伏、俟利阿夷普掘、蒲提棄之伏等迎公主於新城之南。六月，齊神武慮阿那瓌難信，又以國事加重，躬送公主於樓煩之北，接勞其使，每皆隆厚。阿那瓌大喜，自是朝貢東魏相尋。四年，阿那瓌請以其孫女號隣和公主妻齊神武第九子長廣公湛，靜帝詔爲婚焉。阿那瓌遣其吐豆登郁久閭瞞、俟利莫何游大力送女於晉陽。武定四年，阿那瓌有愛女，號爲公主，以齊神武威德日盛，又請致之，靜帝聞而詔神武納之。阿那瓌遣其吐豆發郁久閭汗拔姻姬等送女於晉陽。自此東魏邊塞無事，至於武定末，使貢相尋。

始阿那瓌初復其國，盡禮朝廷。明帝之後，中原喪亂，未能外略，阿那瓌統率北方，頗

孝武詔以范陽王誨之長女瑯琊公主許之，未及成婚，帝入關。東、西魏競結阿那瓌爲婚好。西魏文帝乃以孝武時舍人元翌女稱爲化政公主，妻阿那瓌兄弟塔寒，又自納阿那瓌女爲后，加以金帛誘之。阿那瓌遂留東魏使元整，不報信命。後遂率衆度河，以廢后爲言，文帝不得已，遂赦廢后自殺。

元象元年五月，阿那瓌掠幽州范陽，南至易水。九月，又掠肆州秀容，至於三推。又殺元整，轉謀侵害。東魏乃囚阿那瓌使溫豆拔等。神武以阿那瓌兇狡，將撫懷之，乃遣其使人龍無駒北還，以通溫豆拔等音問。始阿那瓌殺元整，亦謂溫豆拔等不存，既見無駒，微懷感愧。興和二年春，復遣龍無駒等朝貢東魏。然猶未款誠。

阿那瓌女妻文帝者遇疾死，齊神武因遣相府功曹參軍張徽募使於阿那瓌，問說之。云文帝及周文既害孝武，又殺阿那瓌之女，妄以疎屬假公主之號，嫁彼爲親。又阿那瓌度河西討時，周文燒草，使其馬饑，不得南進，此其逆詐反覆難信之狀。又論東魏正統所在，言其往者破亡歸命，魏朝保護，得存其國，以大義示之。兼詐阿那瓌云：近有赤鋪步落堅胡行於河西，爲蠕蠕主所獲。云蠕蠕主問之：汝從高王？爲從黑獺？一人言從黑獺，蠕蠕主殺之；二人言從高王，蠕蠕主放遣。此卽蠕蠕主存大國宿昔仁義。彼女既見害，欺詐相待，不仁不信，宜見討伐。且守逆一方，未知歸順，朝廷亦欲加誅。彼若深念舊恩，以存和睦，當

以天子懿親公主，結成姻媾，^(三)爲遣兵將，伐彼叛臣，爲蠕蠕主雪恥報惡。

徵纂既申齊神武意，阿那瓌乃召其大臣與議之，便歸誠於東魏。遣其俟利、莫何莫緣游大力等朝貢，因爲其子菴羅辰請婚。靜帝詔兼散騎常侍太府卿羅念、兼通直散騎常侍中書舍人穆景相等使於阿那瓌。八月，阿那瓌遣莫何去折豆渾十升等朝貢，^(四)復因求婚。齊神武請遂其意，以招四遠。詔以常山王騭妹樂安公主許之，改封爲蘭陵郡長公主。十二月，阿那瓌復遣折豆渾十升詣東魏請婚。三年四月，阿那瓌遣吐豆登郁久閭瞞渾、^(五)俟利莫何折豆渾侯煩等奉馬千疋，以爲聘禮，請迎公主。詔兼宗正卿元壽、兼太常卿孟韶等送公主自晉陽北邁，資用器物，齊神武親自經紀，咸出豐渥。阿那瓌遣其吐豆登郁久閭匿伏、俟利阿夷普掘、蒲提棄之伏等迎公主於新城之南。六月，齊神武慮阿那瓌難信，又以國事加重，躬送公主於樓煩之北，接勞其使，每皆隆厚。阿那瓌大喜，自是朝貢東魏相尋。四年，阿那瓌請以其孫女號隣和公主妻齊神武第九子長廣公湛，靜帝詔爲婚焉。阿那瓌遣其吐豆登郁久閭瞞渾、俟利莫何游大力送女於晉陽。武定四年，阿那瓌有愛女，號爲公主，以齊神武威德日盛，又請致之，靜帝聞而詔神武納之。阿那瓌遣其吐豆發郁久閭汗拔姻姬等送女於晉陽。自此東魏邊塞無事，至於武定末，使貢相尋。

始阿那瓌初復其國，盡禮朝廷。明帝之後，中原喪亂，未能外略，阿那瓌統率北方，頗

爲強盛，稍敢驕大，禮敬頗闕，遣使朝貢，不復稱臣。天平以來，逾自踞慢。汝陽王暹之爲秦州也，^(三)遣其典籤齊人淳于覃使於阿那瓌。遂留之，親寵任事。阿那瓌因入洛陽，心慕中國，立官號，僭擬王者，遂有侍中、黃門之屬。以覃爲祕書監、黃門郎，掌其文墨。覃教阿那瓌，轉至不遜，每奉國書，隣敵抗禮。及齊受東魏禪，亦歲時往來不絕。

天保三年，阿那瓌爲突厥所破，自殺。其太子菴羅辰及瓌從弟登注俟利、登注子庫提，並擁衆奔齊。其餘衆立注次子鐵伐爲主。四年，齊文宣送登注及子庫提還北。鐵伐尋爲契丹所殺，其國人仍立登注爲主。又爲大人阿富提等所殺，其國人復立庫提爲主。是歲，復爲突厥所攻，舉國奔齊。文宣乃北討突厥，迎納蠕蠕，廢其主庫提，立阿那瓌子菴羅辰爲主，致之馬邑川，給其廩餼、繒帛。親追突厥於朔方，突厥請降，許之而還。於是蠕蠕貢獻不絕。

五年三月，菴羅辰叛，文宣親討，大破之。菴羅辰父子北遁。四月，寇肆州。帝自晉陽討之，至恒州黃瓜堆，^(四)虜散走。時大軍已還，帝麾下千餘騎，遇蠕蠕別部數萬，四面圍逼。帝神色自若，指畫形勢，虜衆披靡，遂縱兵潰圍而出。虜退走，追擊之，伏尸二十五里，獲菴羅辰妻子及生口三萬餘人。五月，帝又北討蠕蠕，大破之。六月，蠕蠕帥部衆東徙，將南侵，帝帥輕騎於金川下邀擊，蠕蠕聞而遠遁。六年六月，文宣又親討蠕蠕。七月，帝頓白

道，留輜重，親率輕騎五千追蠕蠕，躬犯矢石，頻大破之，遂至沃野，大獲而還。

是時，蠕蠕既累爲突厥所破，以西魏恭帝二年，遂率部千餘家奔關中。突厥既恃兵強，又藉西魏和好，恐其遺類依憑大國，使驛相繼，請盡殺以甘心。周文議許之，遂收縛蠕蠕主已下三千餘人付突厥使，於青門外斬之。中男以下免，並配王公家。

匈奴宇文莫槐，出遼東塞外，其先南單于之遠屬也，世爲東部大人。其語與鮮卑頗異。人皆翦髮而留其頂上，以爲首飾，長過數寸則截短之。婦女被長襦及足，而無裳焉。秋收烏頭爲毒藥，以射禽獸。莫槐虐用其人，爲部下所殺，更立其弟普撥爲大人。普撥死，子丘不勤立，尙平帝女。〔三〕丘不勤死，子莫廩立。本名犯道武諱。莫廩遣弟屈雲攻慕容廆，慕容廆擊破之。又遣別部素延伐慕容廆於棘城，復爲慕容廆所破。時莫廩部衆強盛，自稱單于，塞外諸部咸憚之。

莫廩死，子遜昵延立，率衆攻慕容廆於棘城。廆子翰先戍於外，遜昵延謂其衆曰：「翰素果勇，必爲人患，宜先取之，城不足憂也。」乃分騎數千襲翰。翰聞之，使人詐爲段末波使者，逆謂遜昵延曰：「翰數爲吾患，久思除之，今聞來討，甚善。戒嚴相待，宜兼路早赴。」翰

今參見遲晚，罪責極深，臣心裏悚懼，不能道盡。」帝曰：「往者與突厥相侵擾，不得安居。今四海既清，與一家無異，朕皆欲存養，使遂性靈。譬如天上止有一箇日照臨，莫不寧帖；若有兩箇三箇日，萬物何以得安？比者亦知處羅總攝事繁，不得早來相見。今日見處羅，懷抱豁然歡喜，處羅亦當豁然，不煩在意。」明年元會，處羅上壽曰：「自天以下，地以上，日月所照，唯有聖人可汗。今是大日，願聖人可汗千歲萬歲常如今日也。」詔留其累弱萬餘口，令其弟達度闕牧畜會寧郡。〔二〕

處羅從征高麗，賜號爲曷薩那可汗，〔三〕賞賜甚厚。十年正月，以信義公主嫁焉，賜錦綵袍千具，綵萬匹。帝將復其故地，以遼東之役，故未遑也。每從巡幸。江都之亂，隨化及至河北。化及將敗，奔歸京師，爲北蕃突厥所害。

鐵勒

鐵勒之先，匈奴之苗裔也，種類最多。自西海之東，依據山谷，往往不絕。獨洛河北有僕骨、同羅、韋紇、拔也古、覆羅並號俟斤，蒙陳、吐如紇、斯結、渾、斛薛等諸姓，勝兵可二萬。伊吾以西，焉耆之北，傍白山，則有契弊、薄落職、乙咥、蘇婆、那曷、烏謹、〔四〕乾骨、地咥、於尼謹等，〔五〕勝兵可二萬。金山西南有薛延陀、咥勒兒、十槃、達契等，一萬餘兵。康

國北，傍阿得水，則有訶咥、曷巖、〔三〕撥忽、比干、〔二〕具海、曷比悉、何噤蘇、拔也未渴達等，〔七〕有三萬許兵。得〔一〕庭海東西有蘇路羯、三索咽、蔑促、〔二〕隆忽等諸姓，〔三〕八千餘。拂菻東則有恩屈、阿蘭、北褥九離、伏噶昏等，近二萬人。北海南則都波等。雖姓氏各別，總謂爲鐵勒。並無君長，分屬東、西兩突厥。居無恒所，隨水草流移。人性凶忍，善於騎射，貪婪尤甚，以寇抄爲生。近西邊者，頗爲藝植，多牛羊而少馬。自突厥有國，東西征討，皆資其用，以制北荒。

開皇末，〔一〕晉王〔二〕廣北征，納降民，〔三〕大破步迦可汗，鐵勒於是分散。大業元年，突厥處羅可汗擊鐵勒諸部，厚稅斂其物，又猜忌薛延陀等，恐爲變，遂集其魁帥數百人，盡誅之。由是一時反叛，拒處羅，遂立俟利發俟斤契弊歌楞爲易勿真莫何可汗，居貪汗山。復立薛延陀內俟斤，字〔一〕咥，爲小可汗。處羅可汗既敗，莫何可汗始大。莫何勇毅絕倫，甚得衆心，爲鄰國所憚，伊吾、高昌、焉耆諸國悉附之。

其俗大抵與突厥同，唯丈夫婚畢，便就妻家，待產乳男女，然後歸舍，死者埋殯之，此其異也。大業三年，遣使貢方物，自是不絕云。

奚